

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Frederik Høyberg

GENNEM 80 ÅR

FREDERIK HØYBERG

GENNEM 80 ÅR

*Erindringer fra
fremmedherredømmets tid*

1964

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

I kommission hos
Danske Boghandlernes Kommissionsanstalt, København

FORORD

Uden at være i allerforreste række kom Fred. Høyberg fra Visby til at indtage en fremskudt plads under fremmedherredømmet både i det nationale, i det kirkelige og i det økonomiske liv på sin hjemegn og i sin landsdel, så hans navn fortjener nok at blive bevaret for eftertiden. Der foreligger korte levnedstegninger af ham — i »Håbets mænd« af Nicolai Svendsen og R. P. Rossen og i »Sprogforeningens Almanak« 1923 af Nicolai Svendsen — og om hans mangeartede virksomhed i hans sogn er der fortalt i Feddersen Jensens »Visby Sognekrønike« (1946). Men i de foreliggende erindringer gives der selvfølgelig et langt fyldigere billede af hans personlighed og hans gerning, end vi hidtil har haft. Vi møder i dem en ualmindelig virksom, klog og varmhjertet mand, og vi får et væld af oplysninger om Nordslesvig og da især om Tønderegnen helt fra 1864 til første verdenskrig.

Erindringerne er afsluttet 1912, da Fred. Høyberg var 80. Han skulde ikke opleve Genforeningen, idet han blev syg efter en rejse til Danevirke i efteråret 1919 og døde 1. oktober samme år.

HANS LUND

Lidt om min familie

Mit hele navn er Frederik Adolf Fabricius Høyberg.

Mine forældre var:

Hans Markussen Høyberg, f. 1798, d. 1837.

Ane Margrethe Høyberg, f. Knudsen i 1802, d. 1884.

Og bedsteforældre på faders side:

Peter Høyberg, skal stamme fra Bov ved Flensborg, var farver i Ribe, død 1840.

Frederikke Amalie Fabricius, stammer fra Sønderborg, vistnok datter af en fysikus Fabricius, død 1825.

Og på moders side:

Jens Kristensen Knudsen, f. i Rejsby 1771, d. 1855.

Ane Dorthea Knudsen, f. Terkelsen i Ribe 1778, d. 1857.

Fader var farver i Tønder, hvor vi fem søskende er fødte, af hvilke jeg er den næst yngste og født d. 24. december 1832.

I 1835 flyttede hele familien tilbage til Ribe, hvor fader så arbejdede i bedstefaders farveri. Allerede i 1837 døde fader, 38 år gammel. Moder døde i 1884, 82 år gammel.

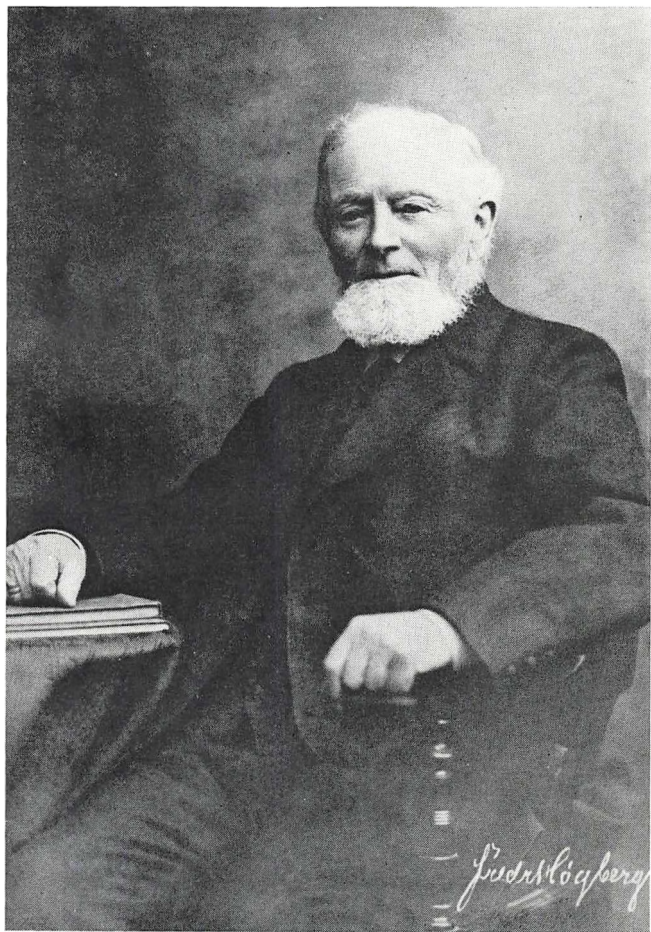
Min ældre broder Peter er død, ligeledes min ældste søster Ane Dorthea, der var gift med en

Rosenbom. Jens og Amalia lever endnu. Moder har ofte fortalt os børn, at da vi skulle rejse fra Tønder til Ribe og alle sad vel indpakkede på vognen, spørger hun pludselig: »Men hvem har Frederik?« Ja, ham var der ingen der havde, så de måtte ind igen, og der stod han ganske rolig i en krog, så indpakket, at det lignede mere et bundt tøj end et 3 års levende menneske; nå godt var det, at han blev fundet.

Efter faders død, 1837, blev søskendeflokken til dels skilt ad, min ældste broder Peter kom til bedsteforældrene Knudsen, min ældste søster Dorthea til bedstefaderen Høyberg, broder Jens og søster Amalia blev hos moder, og jeg kom til faders søster, enken Kjerstine Kock, hos hvem jeg for fremtiden havde mit hjem, og fik i hende den mest omhyggelige og kærlige moder, som tænkes kunne.

I Ribe

Hele min skolegang falder således i Ribe og i Borgerskolen. I denne var en afdeling, en såkaldt realklasse med 12 drenge og 12 piger. Denne realklasse skilte sig imidlertid ikke ret meget fra den almindelige skole, vi fik kun en smule tysk og lidt geometri ekstra, hvilke to fag var de eneste der måtte studeres lidt på hjemme, alle de andre blev behandlede efter de selvsamme lærebøger hele skoletiden igennem, så dem kunne man udenad på

Frederik Høyberg. Fot. Johs. Timm, Tønder

*Knud
Knudsen.
Litografi efter
fotografi, I. W.
Tegner & Kit-
tendorff*

*Kresten
Knudsen.
Fot. J. A.
Bödewadt,
Tønder*

fingerne, særlig dog »Balles Lærebog«. Det var kun Jens og jeg der gik i denne realklasse (vor broder Peter gik i skole hos en vis Hjorth, en privatskole), og det gjaldt jo om for os to brødre at værgе om og beholde duksepladsen, som vi også beholdt, først Jens, og da han gik ud af skolen, så jeg: derom drejede kampen sig ved de årlige examener, til hvilke vi læste mange dage fra morgen til aften. Nå, var skolen ikke nogen særlig uddannelses- og oplysningsanstalt, så var skoletiden, drengetiden, dog en herlig tid, hvor vi tumlede os, hvor vi sloges, hvor vi plagede vore medmennesker med vore spektakler og uvornheder. Hvad sådan en flok jævnaldrende drenge, som egentlig burde være kaldt gadedrenge, og i en så lille by som Ribe, hvor alle drenge kendte hinanden, kunne finde på, er næsten utroligt; meget af det må helst gå i glemsel, det var tidt sandelig alt andet end løjer og uskyld. Drengestregerne blev nu og da til rene skarnagtigheder, så de skikkelige, gammeldags Ribe borgere rystede betænkelig på hovedet, og det værste var, at når der var passeret nogen særlig påfaldende spektakel, så hed det gerne: »Det har Madam Høybergs drenge gjort eller anstiftet«; ja der var desværre noget sandt i dette. Det var ingen let sag at holde styr på os, vi manglede en fader, thi vore ejegode mødre besad ikke den bydende myndighed, som så ofte havde været højst nødvendig og tilmed gavnlig for os. Nå, vi slap da helskindede gennem skolen og skoletiden og var trods alle spilopper og

skarnagtigheder i grunden afholdt af vore lærere.

I mit femtende år og et halvt år før min konfirmation kom jeg ud af skolen, hvormed al undervisning og boglig uddannelse for mig var og blev afsluttet, og ikke under nogensomhelst form senere fortsat. Når man har levet sin drengetid i en og samme by, får man denne kær og glemmer ingensinde det meget, der har fanget drengens hu og lyst; hvor kan det ikke være fornøjeligt nu og da, senere som ældre at gå stille omkring i og uden om byen, og mindet om dette eller hint dukker op i tankerne; f. eks. Slotbanken, hvor har vi tumlet os dér, og de mange åløb omkring byen, hvor sejlede og fiskede vi ikke dér og brugte isen om vinteren. Og så selve byens beliggenhed med den frie vide udsigt over engene til alle sider; her var fri og frisk luft, så det kunne jo nok give drenge større lyst til et liv i frihed, fremfor at sidde på en kontorstol eller stå bag en disk. Årsagen til, at jeg kom så tidlig ud af skolen, var den, at den til Ribe nyansatte toldkasserer Middelboe manglede en skriverdreng til kontoret, og henvendte sig til læreren om at give ham anvisning på en sådan. Valget faldt da på mig, hvorover hele familien var meget glad. Men jeg? Ja det var jo ikke med nogen særlig lyst at tænke sig den frie drengetid ombyttet med at sidde på et kontor fra morgen til aften, dag ud og dag ind; og så mine landvæsens-planer, hvordan ville det gå med dem? men de forstandige gamle sejrede og foreholdt mig, at selv om jeg ikke blev

i toldfaget, så ville et par års arbejde på et kontor altid senere komme tilgode, i hvad man end kom til, — og jeg har mangen, mangen gang givet dem ret og takket dem for, at de rådede rigtigt.

En medfødt fatteevne og praktisk greb på arbejdet lod mig hurtigt opnå en fast og betroet stilling, både hos selve min principal som hos toldpersonalet i sin helhed. Min nærmeste foresatte, toldfuldmægtigen, var noget langsom som ekspedient, så det øvrige personale ofte gav onde ord derover og gav mig det råd, når jeg ville skyde skylden fra mig: »Du kan jo sige til fuldmægtigen: *vil* De eller *skal* jeg« — et råd jeg dog ikke turde følge. De 3½ år jeg blev på toldkontoret, har jeg mangen gang senere tænkt tilbage på med tak, alene opøvelsen i regning og skrivning har været mig til overordentlig nytte og gavn, men også dette, at jeg blev vant til streng orden, og så tidlig fik en fornemmelse af ansvar for mit arbejde, lærte mig at bruge tankerne; dog — arbejdet gik ikke med særlig lyst, min hu stod til det frie liv som landmand, en lyst, som var fælles for os brødre, næret ved, i vor fritid tidlig og sildig at færdes i og være med ved vor bedstefaders efter købstadsforhold ret omfattende avlsbrug på Korsbrødregård. Da vi blev større, var gerne en af os med ham omkring på landet ved indkøbet af kælvekøer, som han to gange årlig rejste til København med, og på disse køreture fik vi en praktisk oplæring i kørekunsten, hvori han var en meget streng herre at gøre tilpas. Men denne praktiske og

dygtige mand satte sig altid imod, at vi brødre skulle til landvæsenet med den begrundelse, at den ynkeligste stilling af alle var denne at være »en arm bonde« — en påstand, hvis sandhed livet senere har bekræftet. Mine ældre brødre kom begge i købmandslære, og jeg var formodentlig gået videre i toldfaget, hvis ikke Knudsen var kommet med på råd. Han hævdede bestemt, at det var ikke rigtigt at holde mig fast ved kontoret, når lysten lå så afgørende til landvæsenet, og da han tilbød, at jeg måtte komme ud at begynde hos ham, var min livsvej dermed slået fast.

Dengang var Ribe endnu en temmelig betydelig handelsby; mens man nutildags næppe ser et eneste skib ved broen, kunne der i hin tid sommetider ligge en dobbelt række skibe, der fartede på England, Holland, Norge og Hamborg. Også dette, at toldgrænsen dengang var ved Kongeåen, landet mellem denne og Ribe under slesvigsk lovgivning, mens selve Ribe by hørte under kongerigsk toldlov, skabte forhold, der gav Ribe toldsted en særegen stilling, som i høj grad fremmede handel og omsætning og — smugleriet; hvilket sidste medførte mange kostelige tildragelser og situationer. Til alt dette kom, at der endnu dengang for Ribe bys vedkommende opkrævedes konsumtion af landboprodukter, der indførtes og brugtes i byen. Alt dette tilsammen gjorde, at toldstedet var ret betydeligt, så der til tider kunne være såre meget at bestille. Både ved Nørre- og Sønderport var der accisebod,

hvor vogne, ja mennesker med, blev skarpt eftersete, at der ikke indsmugledes et eller andet afgiftspligtigt, og særligt på markedsdagene var der travlt i disse boder; der kunne holde hele rækker af vogne, så personalet måtte forøges på sådanne dage. Jeg blev gerne ved disse lejligheder konstitueret toldbetjent og førte bogen, mens de egentlige betjente ransagede vognene. Det var i sandhed kosteligt at se vedkommendes ansigter, når betjenten halede f. eks. en hud, en bøtte smør, en hare eller en gås op af en vogn, thi var det ikke forud angivet på betjentens spørgsmål: »Har De noget?« så var varen dermed konfiskeret og betjentens ejendom; jo mere der hobedes op inde i kontoret af slige ting, des gladere blev vi, da vi disse dage var fælles om udbyttet, og lidt penge i min tomme pung syntes jeg godt om.

Som foran sagt, kom Knudsen mig til hjælp, og havde han ikke lagt sig imellem, var jeg vist vedblevet at være »tolder«. Og endmere, var det tilbud, jeg fik af toldkassereren *samme* dag jeg skulle rejse med Knudsen, nemlig dette: at han ville gøre mig til fuldmægtig — vor fuldmægtig skulle nemlig forflyttes — kommet frem tidligere, ja så er det ikke godt at sige, om ikke denne forfremmelse, jeg kunne fristes til at sige udmærkelse, havde stået så fristende for mig og alle mine, at jeg havde bøjet mig for den. Nemlig dette: 17¹/₂ år gammel at være toldfuldmægtig, at kunne vise mig i uniform i byen og for mine tidligere kammerater, at have penge på

lommen, ja dette ville i sandhed have været fristende. Fristelsen til at svigte mine landvæsenslyster kom samtidig frem i en anden skikkelse, idet nemlig en kontrollør Beyer, en særlig dygtig toldembedsmand, som jeg holdt meget af, absolut ville have mig flyttet over til København i tolddirektoratets kontorer. Beyer stod nemlig højt anskrevet hos daværende generaltolddirektør Sponneck, så han var temmelig sikker på at få mig ind derovre. Men også dette velmente tilbud, lod jeg gå forbi, — heldigvis kan jeg nu som gammel mand sige, thi var jeg unge, ubefæstede, vistnok dengang ret letsindige menneske kommet ind i et fristende ungdomsliv derovre, kunne det let have endt galt. Lad mig hellere tilføje her, at jeg aldrig har fortrudt, at jeg holdt fast på landvæsenet.

Ribe under Treårskrigen

Men inden jeg går videre frem i tiden, må jeg lidt nærmere omtale røret og stemningen i Ribe under Treårskrigen. At dette var noget der måtte gøre indtryk på en 17 års dreng, ligger så lige til, nu ligger imidlertid denne tids mærkelige og indholdsrige begivenheder så langt tilbage, at jeg desværre kun i store træk kan mindes dem.

Alene dette, at tyskerne gjorde »oprør« og »en krig« stod for døren, at indkaldte soldater i læssevise kørte ud af byen med »sang og klingende spil«

var nok til at sætte denne lille fredelige by i en bevægelse, der løb alle vante former rent over ende. Alle var enige i og fuldt overbeviste om, at det jo ville blive en smal sag at gennemptrygle slesvig-holstenerne og hurtig få sagen klaret; »Ser I, hvem der kommer her« — var jo den tankegang, der allerede dengang ligesom lå i luften. På toldboden var man særlig krigerisk stemt, hvortil toldinspektøren, en kaptajn Aarøe, særlig bidrog; jeg husker så tydelig en udtalelse af ham om, hvordan regeringen skulle bære sig ad, for i en håndvending at slå hele denne oprørs-hurlumhej til jorden: »Der skulle sendes nogle bataljoner til Slesvig, til Rendsborg, Kiel og Altona, og så siges til oprørerne: kom nu kun an lille børn . . .«, men hvordan han ville skaffe disse hærafdelinger hen på de respektive pladser, ja det husker jeg ikke, måske han viselig tav stille dermed. Der gik imidlertid ikke lang tid, inden skrækken for friskarerne og »slavekrigen« øgede den krigerske stemning, så den måtte have afløb, og Ribe by måtte og skulle forsvares. Nævnte kaptajn Aarøe og landinspektør, kaptajn Siemsen førte an og satte liv i tingene, fik hele den våbenføre del af folket indordnet i et frivilligt korps, og alle måtte med og ville med. Nævnte to herrer blev officielt overdraget kommandantskabet i fæstningen Ribe, og de forstod at bruge den. Hæren blev inddelt i kompagnier, der udnævntes løjtnanter, sergenter etc. og der blev ekserceret hver eneste dag. Kaptajn Siemsen holdt så flam-

mende, patriotiske taler på torvet, at han i sin ivrighed rev huen af, smed den på stenbroen, trampede på den, og sådan skulle der trampes på slesvig-holstenerne. Begejstringen steg dag for dag, byen blev helt ellevild, alt blev sat på den anden ende, — det var evig sjov for os drenge. Der holdtes selvfølgelig daglige skydeøvelser uden for byen, men man skød såmænd også i haverne inde i byen, man manglede bare kanoner. Da det så hed sig, at friskarerne drog herop ad i store mængder, måtte der barrikader til, og så utroligt det end kan lyde, blev gader og stræder fyldt med svære barrikader, så vognfærdselen næsten standsede. Købmand Bjerrums store trælager måtte afgive tømmer, om godvillig eller efter kommandantskabets ordre, ved jeg ikke. Men da barrikaderne var rejst, måtte mandskabet indøves i at bruge dem, både til angreb og til forsvar; jævnlig blev der ved dag og nat blæst appel, og så blev det rent pinende galt, alle, der stod i væbningen, smed hvad de havde i hånden og ilede i størst mulige hast til alarmpladsen, min principal toldkassereren og fuldmægtigen indbefattet. Der oprettedes et hovedkvarter og en vagtstue, alt på krigsfod. Men al denne krigsstemning måtte nødvendig have afløb, og da der ingen fjende kom, måtte han opsøges og så drog væbningen ud på eventyr. Den ene udflugt eller strejftog rettedes mod den »tyske« by Tønder, selvfølgelig til vogns. Allerede dagen efter indtraf trofæerne, nemlig et par vognfulde gamle geværer tilhørende borger-

væbningen i Tønder, hvilke Tønders høje råd måtte udlevere til strejfkorpset. Hvorvidt det var ved denne lejlighed, at Knudsen fra Forballum, som med et korps af bønder derfra egnen sluttede sig til korpset fra Ribe, og ene mand gik ind i Tønder som udsending for at mægle fred og forhindre voldsomheder, ved jeg ikke bestemt. Denne bedrift, erobringen af gevæerne, fik senere et både komisk og tragisk efterspil. Senere hen, vistnok under våbenstilstanden, da det rådende regiment i Tønder var tysk, blev to af Ribe bys mest ansete og velstillede borgere, købmændene Quedens og Bentzen, som begge stammede fra Tønder, under et besøg dér arresterede og holdte tilbage som gidsler, indtil det ved underhandlinger lykkedes, at få gevæerne tilbageleverede. Men jeg husker endnu den bevægelse disse to mænds arrestation afstedkom i Ribe. Man anså dem allerede for skudte, i det mindste ført som krigsfanger til Rendsborg, ja der var ingen ende på alle de rædsler, de to stakkels mænd måtte lide. Mens underhandlingerne stod på, måtte den daværende rige og bekendte købmand Rador i Tønder gå i borgen for, at de to, Quedens og Bentzen, ikke undveg. Begge kom velbeholdne til Ribe, og gevæerne kom tilbage til Tønder.

Efter denne vellykkede bedrift i Tønder, kørte hele vogntoget til Løgumkloster, hvorfra medbragtes som trofæ en slesvig-holstensk sindet embedsmand, som ligefrem arresteredes. Mens dette to eller tre dages togt stod på, og byen på en måde

var blottet for våbenfør mandskab, sad der en »velfærdskomité«, med borgmester Stricker som præses, på rådhuset eller hovedkvarteret for at modtage de mange meldinger, der stafetvis indløb fra den rejsende væbning. Min principal toldkassereren var avanceret til sergent i »hæren«, og var med på toget; der blev så fortalt, at han som vagtkommandør over transporten af embedsmanden, trådte frem for rådet med de ord: »Sergent Middelhoef melder en arrestant«, hvortil borgmesteren ganske stille skulle have sagt: »Sikke noget sludder«. Men enten det nu var sludder eller ikke, blev resultatet for manden fra Løgumkloster den, at han måtte hensidde i arresten flere dage, inden amtmanden kunne give ham fri. Afsat fra embedet blev han.

En anden udflugt til vogns bør også omtales.

Det hed sig, at der øst på i Bevtoftegnen dannedes flere frivillige korps til modstand mod friskarerne, og disse korps havde anmodet dette i Ribe at komme derhen til en særlig øvelse, fordi der i de nærmeste dage kunne ventes et friskarekorps. Selvfølgelig hed det sig i Ribe, at friskarerne kom i stort tal, og at der skulle stå et formeligt slag i Bevtoftegnen. Nå, korpset fra Ribe måtte jo afsted, skarpe patroner var uddelt og jammer og ve var i vente. Der toges rørende afsked mellem slægtninge: »Vi ses aldrig mer«, »Du kommer tilbage som krøbling«, og lignende — udtalelser som syntes velbegrundede, da et sammenstød virkelig mentes

uundgåeligt. Hvor mange dage dette tog stod på, kan jeg ikke huske, men gisninger og forestillinger om det forfærdelige der måtte ske, når hærene stødte sammen, holdt, som naturlig var, spændingen vedlige, så der virkelig gik en bange anelse gennem alle derhjemme. Og da omsider nogle vogne vendte tilbage før hovedstyrken, og der blandt disse var en, der var fyldt med halm, i hvilken lå henstrakt et menneske, så gik det som en løbeild gennem byen: »Nu kommer der allerede sårede«. Nå, en såret var det rigtignok, men kun såret af overanstrengelse og træthed, og denne mand var adjunkt Leth, senere bekendt som præst i Åbenrå og Middelfart, den glødende forsvarsmænd. En bevægelse som den i Ribe måtte nødvendigvis afføde en rigtig kampsang, og nævnte adjunkt Leth skrev også en sådan fuld af glødende begejstring, og sangen lød tidlig og sent overalt i byen, var fanemarsch ved væbningens ud- og indmarschering. Jeg husker kun første vers af den, der var sådan:

Mel.: Marseillaisen

Op i brave ripensianer,
op at kæmpe for frihed og ret!
Tysken hærger i dankongens stater,
tysken håner vort fædreland!
Til våben i gevær,
til våben en og hver!
Afsted, afsted, de voldsmænds blod
skal flyde for vor fod!

Men der flød ingen blod, heller ikke ved Bevtøft; men var der spænding i byen, mens væbningen var derhenne, så blev spændingen endnu værre, som nu skal fortælles.

Mens forsvarsbegejstringen var på sit højeste, lød det en dag pludseligt over hele byen: »Friskarerne kommer«, de var set i store skarer inde østpå, og deres mål var Ribe; men sikken opstandelse der blev i byen! Væbningen fik skarpe patroner udleverede og under kaptajnernes ledelse holdtes øvelser ved de forskellige forsvarslinjer, den første langs åen, den anden ved barrikaderne. Alle der kunne opdrive et køretøj rejste nordpå med svingende læs af møbler og værdigenstande; mændene tordnede og kvinderne græd og jamrede. »Jeg ser jer aldrig mere«, sagde moder til os; var friskarerne virkelig kommet, kunne det have set broget nok ud, men — de kom ikke! Hvor forstyrrede selv ældre mænd kan blive under sådanne forhold, fremgår tilstrækkelig tydelig af et påbud og et hverv, toldkasseren gav mig. Hos sig havde han sin meget gamle moder og to midaldrende søstre, og da han selv måtte blive på sin plads i væbningen, indsatte han mig som disse kvinders beskytter. Toldbodens have støder ned til åen, og dér havde toldvæsenet en båd liggende; denne skulle nu være kvindernes tilflugtssted. Jeg blev kaldt ind til familien, og vi, kvinderne og jeg, fik højtidelig hans snildt udtænkte sikkerhedsforanstaltning lagt på sinde. »Ser du, Frederik, så snart det første skud er løsnet, så går du

i båden med min moder og søstre og ror op ad åen et godt stykke fra byen, og dér bliver I ganske rolig liggende, til kampen er endt og til det bliver lyst . . .«! Jeg var stolt af hvervet, men nogen mere forvirret sikkerhedsudvej kunne vanskelig tænkes. Hele dagen blev der sendt spejdere ud for at se efter, hvor fjenden nu var, og flere af disse kom tilbage fortællende om plyndringer, ildebrande og andre fæle misgerninger; men det blev aften, og endnu havde fjenden ikke vist sig. Omsider mødte en behjertet mand frem, der ville vide ren besked og red da flere mil sydøst på ind i den truede egn. Da opløstes hele alarmen sig til, at et frivilligt korps fra en landsby havde holdt øvelse, og dette blev til friskarer. Hen på natten kom manden tilbage, og skytter, mænd og matroner gik rolig til sengs. Således endte den anden puniske krig, men der kom en tredie, og den endte med forsvarets fuldstændige tilintetgørelse.

Om det var en mere nøgtern opfattelse af det farlige ved stillingen, der fik overhånd hos borgerskabet, eller det var en ligefrem befaling fra regeringen, — det sidste var nok den egentlige grund — så besluttedes afvæbning, trods begge kaptajners protest. Kaptajn Siemsen holdt flammende taler for fronten af væbningen og besvor dem at kæmpe til det yderste; men trods dette gik mandskabet hjem og gemte bøssen, hvorimod begge kaptajner og en del unge gik til armeen. De vældige træbarrikader fjærnedes og borgerne søgte oprejsning for

krigsbegejstringen ved at følge de virkelige krigeres skæbne og bedrifter. Da sporene af krigsforberedelserne var fjernet og da sindene faldet til ro efter denne tummel, kom friskarerne virkelig. Men i stedet for at slås med dem modtoges de fredeligt og imødekommende. Et medlem af byrådet tog imod en af skaren ved byens Sønderport og spadserede broderlig med ham under armen til byens største gæstgivergård og beværtede ham på det flotteste (bemærkes må det dog, at dette byrådsmedlem *ikke* var udsendt af rådet, så han selv måtte bære ansvaret for sin dumme færd). Sagen var, at dette individ gav sig ud for en af troppens kommandant udsendt parlamentær, der skulle forhandle med byrådet om troppens modtagelse og betingelser for dens fredelige indtog. Inden aften indtraf hovedstyrken, som marscherede lige op på torvet, hvor visse underhandlinger fandt sted. Nu oplystes det, at parlamentæren slet ikke var udsendt, men ligefrem kneben ud, for mulig at opleve et eller andet eventyr på egen hånd. Han fik en irettesættelse foran troppens front og idømt en straf. Selvfølgelig blev hele mandskabet bospist på byens bekostning, men hvor længe de blev i byen, og om byen måtte yde en tribut i klingende mønt for at blive dem kvit, husker jeg ikke. Krigsårene forløb forøvrigt på en ret rolig måde for Ribe, selvfølgelig med længere og kortere indkvartering. Vinteren 48—49 lå således 6. bataljon i byen, indtil felttoget begyndte i 49. Sommeren 49 lå i lang tid en bataljon hanno-

veranere med selve soldaternes yndling general Halkett, og blev der indtil om morgenen den 7. juli, da der kom en pludselig, for byens indvånere uforklarlig jag og travlhed med at komme syd ud af byen. Ingen kendte grunden, kun vidstes det, at der om natten var kommet en ordonnans til generalen. At der den 6. var kæmpet og sejret ved Fredericia rygtedes først op ad dagen, og der blev i sandhed jubel. Disse hannoveranere var meget tiltalende folk, som ved deres lange ophold vandt sig mange venner i byen, hvortil bidrog meget, at de hjertelig hadede prøjserne.

Medens 6. bataljon lå i Ribe, indtraf den 22. januar 49 det sørgelige og blodige sammenstød ved Brøns, som vakte et harmfyldt røre i byen. Blandt de sårede bønder var et søskendebarn af bedstefader, gårdmand Adser Knudsen Søndergård af Rejsby, som blev slemt lemlæstet og døde af sårene. Årsagen til dette sammenstød og selve begivenheden, der var et udslag af den hele fortvivlede og uholdbare stilling i Nordslesvig under våbenstilstanden, hjalp vel også til, at denne opsagtes. Begivenheden gjorde også et pinligt indtryk på 6. bataljon, der lå så nær ved Brøns-affæren uden at måtte gribe ind. Hele denne begivenhed er omtalt og beskrevet så mange steder, at jeg her ikke vil omtale den nærmere, desuden — der er langt op til de 80, så jeg må gå videre.

Sommeren 1850 i Forballum

Den 4. juli 1850 kom Knudsen gennem Ribe på hjemvejen fra rigsdagen. Morgenen den 5. fik min plejemor fat på ham: »Om han så ville have mig med hjem«? Jo, det var der intet i vejen for. Der kom bud til mig på kontoret, hvor man var belavet på mit måske pludselige opbrud, lidt tøj blev pakket sammen, og med frejdigt sind og fuld af de lyseste forhåbninger, gik så rejsen ad Forballum til, hvor jeg i dette mylder af ungdom, der dengang var i Forballum, tilbragte en herlig og glædelig sommer, måske den lyseste jeg nogen tid har oplevet. Den første jeg så, da vi kørte op til gården var Kresten, som sad i en luge til høloftet, jeg husker tydeligt, at han havde et par storternede, stærkt kulørte bukser på. Ham traf jeg altså først på, og han blev den af familien, jeg blev nærmest knyttet til og fik mest at gøre med helt op til dagen i dag. I drengårene sloges vi, vi var langt fra altid enige den gang, — ja for den sags skyld heller ikke altid nu, men nu slås vi ikke mere — og jeg måtte som oftest bede om godt vejr, thi i kamp lå jeg altid under, han var med sine vældige armkræfter langt den stærkeste, men mine ben var bedre end hans, så jeg kunne løbe min vej, indtil stormen havde lagt sig. Vi to har skiftet meget sammen, og kan det heldigvis endnu.

Jeg kom lige til høbjergningen, så denne og høstens tid gav et passende arbejde for en svend

Gadeparti fra det gamle Ribe. Tolboden i billedets midte, Quedens's gård til højre for tolboden. Ældre fotografi.

Visby gamle tinghus, nu forsamlingshus. Fot. Gabs, Tønder, 1964.

som mig. Jeg var jo imidlertid i mine jævnaldren-
des øjne et »stajsbarn«, og måtte døje mange skoser,
når jeg nu og da tog noget kejtet på et og andet,
men i én retning gav jeg dem ikke noget efter,
nemlig i at køre, hvilket jeg var godt øvet i under
min bedstefaders vejledning. Der var navnlig én
der altid var på nakken af mig, nemlig Peter An-
dersen Hansen fra Ballum. Jeg husker, at jeg en-
gang skulle være kudsk for Marie og Maren ud til
Ribe og skulle have begge følhopper; så kom han
med det gode råd, at jeg skulle passe på, at de ikke
tabte skoene undervejs; — de gik nemlig barfodede!
Den slags »belæringer« gav han mig mange af, og
grunden til hans velvilje mente andre at være den,
at han var jaloux, da han nemlig havde et godt øje
til »Stine af Knuds«, som hun dengang kaldtes, og
han mente, at hun og jeg gik og blev for gode ven-
ner! Ja vist blev vi venner, men ikke for gode
venner. Af Knudsen blev jeg overdraget et hverv,
som jeg var meget stolt af, i hvert fald da det var
overstået, lige forinden var jeg lidt ængstelig for
det. Han sendte mig nemlig over til Rømø for at
afhente en del kreaturer han havde købt, som nu
skulle samles hen til Havneby og derfra med både
over til Ballum-kysten. Turen tog en tre dage, da
dyrene skulle samles langs hele øen, hvor jeg ikke
kendte et eneste menneske, og dette med ind- og
udskibning ude i vandet stod for mig som noget
forfærdeligt og yderst voveligt; men det hele løb
meget heldigt af, og dyrene kom i god behold hjem

til Forballum. Jeg fik ros for den heldige udførelse, men dog en lille bemærkning om, at jeg havde givet leverandøren for meget i drikkepenge, hvad der gjorde et lille skår i min egen tilfredshed; der skulle gives drikkepenge, havde han sagt, men glemte at sige hvor meget. Denne sommer så jeg for første gang min fødeby Tønder og huset, hvor jeg var født. Det stod endnu dengang, men er senere nedbrudt for at give plads for indgangsporten til seminariet. Det var til 4. september-markedet, at Knudsen havde taget Kresten og mig med, og det var en glædelig overraskelse dér at træffe min gamle bedstefader, vistnok sidste gang han var i Tønder, dengang 80 år gammel. Dengang foregik disse markeder ude vest for byen, og mens jeg stod ved bedstefader, kom en vogn fra byen og kørte ud efter: »Spring op på vejen og spørg, om jeg kan komme op at køre« sagde han til mig, og der var intet i vejen; han havde nemlig sin egen befordring stående i Møgeltønder, hos gamle Christiane i Slotskroen. Da vi kom op til vognen, siger manden, der sad i en doktorstol bag i: »Men er det ikke gamle Jens Knudsen?« »Jo«, og doktoren var såmænd gamle fysikus Dirks fra Tønder; sådan traf de to gamle bekendte endnu engang hinanden, og har vist opfrisket mange gamle minder.

På Trøjborg et år

Denne sommer blev vore store sejre ved Isted og

Frederiksstad vundet. Kanonerne drøn fra sidstnævnte sted hørtes tydeligt i Forballum. Den glæde, disse sejre vakte, trådte vel stærkest frem hos de ældre, men den følte også af vi unge, så den glade stemning, der til jævnshold var den rådende over vort samvær, end mere højnedes, og fædrelandsangene lød tidlig og sent. Sent på sommeren kom Hans Aagesen hjem fra England, hvor han havde opholdt sig i længere tid; for at vi ikke skulle gå i vejen for hinanden, blev jeg i efteråret flyttet her til Trøjborg, som Knudsen havde i forpagtning. På Trøjborg var jyden Jens Lassen Jensen bestyrer, en streng herre, der så udmærket forstod at få os alle, gamle og unge, til at lystre. Vel var Lassen, som han almindelig kaldtes, samme efterår blevet gift med Hanne Bejer fra Barsbøl, men det var ikke noget særligt livligt hjem for en 18 års lømmel, særlig når man kom fra hjemmet i Forballum; jeg sluttede mig egentlig kun nærmere til vor dygtige avlskarl Laust Andersen, som også var gift og boede på gården. Mit arbejde var fornemmelig sammen med Laust at passe hestestalden og besørge de forefaldende kørsler til mølle etc. Fra møllen kunne man meget tydelig se Forballum, og jeg sendte mangt et længselfuldt suk over til den glade ungdom derovre. Nå, denne vinter fik jo også ende og i foråret flyttede Lassen til Hundebøl ved Rødding, hvor han i vinterens løb havde købt en gård.

Denne vinter boede endnu godsforvalter Beck med familie på Trøjborg slot og tillige jæger og

gartner Knudsen med hustru. I foråret flyttede Beck til Visby by, hvor han havde købt en ledig fæstegård, længere hen på somren rejste også jægeren, og derefter stod slottet ubeboet, på det nær, at den bekendte Sigfred Ley året efter boede der, indtil slottet i 1855—56 blev nedbrudt.

*På Visby Hedegård fra efterår 1851
til forår 1854*

I foråret 1851 kom så Hans Aagesen og søsteren Maren som ledere til Trøjborg, hvad der lettede og lavede op. Med Hans Aagesen som den styrende gik det mellem os så såre godt, men også denne herlighed gik til ende. Knudsen købte nemlig samme sommer hele godset Trøjborg, hvormed jo fulgte Visby Hedegård, som dengang, under godsforvalteren Becks styrelse, lededes af avlsforvalter Lavrids Hansen, en broder til den her i Sønderjylland bekendte patriot Mørk-Hansen. Knudsen blev snart på det rene med, at skulle Hedegårds opdyrkning fortsættes og det store dampbrænderi holdes gående uden altfor stort et tilskud, så måtte han selv flytte derhen og overtage styret. Han opfordrede da mig til at flytte ud til Hedegård for at sætte mig ind i brænderivæsenet, og i efteråret 1851 måtte jeg da tage afsked med Trøjborg og var så denne vinter sammen med Hansen. Han var en munter mand og vi førte et ret fornøjeligt samliv denne vinter; men

at dette egentlig var opdragende eller uddannende for et ungt menneske, tør jeg ikke påstå, i hvert fald var det meget uroligt. I vinterens løb købte Hansen en gård i Løjt sammen med en slægtning, en Levinsen, som de overtog i foråret. Hele familien fra Forballum flyttede så samme forår hen til Hedegård. Nu var jeg igen midt imellem dem allesammen, og der var ingen ende på herligheden. Vi legede, vi sloges, vi var ude snart her snart dér, ja det gik meget fornøjeligt i et par år. Sært nok, men jeg længtes ud, længtes efter noget, jeg véd knap hvad, vistnok mest efter at se og lære noget mere; da så Kresten kom hjem efter sit ophold på Rødding Højskole, og der samtidig kom en vis Peter Christiansen fra Flensborg, der som kyndig i brænderifaget nærmest skulle tage sig af dette, blev vi næsten for mange af disse — ja hvad skal jeg kalde os — underforvaltere eller lignende. Jeg ville gerne have været til Skotland, hvis agerbrug der dengang gik ry af, og hvor en del unge mennesker søgte hen; men Knudsen var ikke rigtig stemt for denne plan, men mere for at få mig over til Tesdorph på Falster. På en rejse havde Knudsen talt med Tesdorph, som dog måtte sige nej af mangel på plads, han havde alle sådanne pladser på sine mange gårde fuldt optagne. Denne besked var meget nedslående, men dog blev vi enige om, at jeg skulle rejse derover i vinterens løb og trænge nærmere ind på ham. Det hjalp, thi da han så, at det lå mig så meget på sinde, at jeg, trods hans givne

afslag, endnu hang i, så skulle jeg fra foråret af få plads på Gedsergård. Denne rejse derover i vinteren 1853/54 må jeg omtale lidt nærmere. Det var straks efter nytår, og jeg skulle følges med Niels Andersen fra Forballum, som dengang var folketingsmand. Hans datter Maren skulle med og turen begyndte fra Forballum til Haderslev med egen befordring. Det var en knagende frost, hvad der var så meget dejlig, da føret var let, men vi kom imidlertid kun til Gasse, før det begyndte at sne og fyge, som tog så voldsom til, at vi måtte søge ly og nattekvarter hos en gårdmand i Allerup. Næste dag måtte vi vente til langt op ad dagen, da der nemlig først måtte kastes, men vi nåede dog ikke længere denne dag end til Bevtoft; tredie dagen om aftenen nåede vi Haderslev, hvorfra der så skulle fortsættes med diligencen over Årøund-Assens. Kort at fortælle, det tog andre tre døgn, inden vi nåede København, altså ialt 6 døgn; det var første gang jeg var dér, og da jeg havde min tante Rosengreen boende dér, tog jeg mig god tid til at se mig om efter først at have besøgt Tesdorff, hvad der lå mig stærkt på sinde.

Sommeren 1854 hos Tesdorff

Det var ingenlunde med let sind jeg henimod påske sagde Visby Hedegård farvel, og for første gang skulle rigtig ud blandt fremmede. Rejsen gik

over Flensborg med dampskib over Svendborg, hvor skibet lå stille natten over, til Gåbense, og omsider kom jeg da til Gedsergård. Alt gik der så stille og forretningsmæssig, så vidt forskellig som tænkes kan fra det muntre, utvungne liv på Hede-gård, ikke alene med hensyn til livet inden døre, dér var forskellen rigtignok størst, men også udenfor i arbejdsforholdene, hvor alt gik under opsyn og på kommando. Afstanden mellem forvalteren og underforvalteren overfor arbejderne var iøjne-faldende og afmålt, så jeg, med de tilvante frie forhold og omgang med tjenestefolkene og arbej-dere, måtte belæres om, at sådant noget brugte man ikke her. Nå — jeg fik jo smage den sødme der kan ligge i at stå som den kommanderende over en flok arbejdere, — det kunne jo have sin tillok-kelse for en 22årig — men det var min natur og vane så stærk imod, at det ved lejligheder glippede for mig, så jeg halvt om halvt blev mistænkt som en over for den gamle ordning ret farlig oprører. Det gik imidlertid i lave altsammen; jeg kom til at stå på god fod, ikke alene med folkene, men også med forvalteren, en Streckenbach, til hvem for-holdet blev ret venskabeligt, skønt han var en sles-vig-holstener og havde deltaget i oprøret. Når der på vore sejrsdage, Dybbøl, Fredericia, Isted, Frede-riksstad etc., blev saluteret ovre fra Ålholm, som lå lige overfor på Lollandssiden og hvor den såkaldte gale grev Raben residerede, så drillede jeg ham, »hører De, dér var De nok med« og lignende yt-

tringer, som dog ingenlunde forstyrrede vor venkabelige omgang. Vi havde en underforvalter Glüer, som forvalteren i grunden slet ikke kunne med. Han var også utilladelig dum på alt landvæsensarbejde, så forvalteren ville hellere snakke med mig, vi kunne endog drive løjer sammen. Fra den tid sæden var lagt i foråret og indtil høsttiden var jeg udelukkende ved dræningen. Gedsergård var som avlsgård en udmærket gård, med ganske fortrinlige jorder og i god gødningskraft, omtrent 600 tdr. land stor. Det var vældige afgrøder der avledes; hint år 1854 var vejret i høsttiden så dårligt, at der ikke var et eneste læs i hus, inden alt var mejet, ja lå længe efter, at kornet begyndte at spire. Så satte vejret pludseligt op, og der kørtes da ind i samfulde 9 dage med 9 par heste, inden vi blev færdige.

Straks den første dag blev forvalteren og forkarlen uenige, så han måtte afskediges, og jeg tilbød da at tage hans vogn, hvad jeg til min store fornøjelse også fik lov til, men kan ikke nægte, at det imellem kneb at følge trop; alt gik nemlig så meget efter en snor, at 3 vogne samtidig læssede af og igen måtte følges ad ud i marken. Det huede Tesdorff at se, at man både ville og kunne tage fat, og et venligt ord af ham øgede både lysten og kræfterne. Jeg blev kun sommeren over på Gedsergård, men så og lærte meget i flere retninger, som senere kom mig til gode. Tesdorff selv så jeg med højagtelse op til, ikke alene var han en hæders-

mand, men tillige den inkarnerede dygtighed. Han kom mindst én gang ugentlig omkring til sine mange gårde, mønstrede alt med sit skarpe blik, vidste og gav råd i alle vanskelige forhold og situationer. Hans frue med børnene boede denne sommer i længere tid på Gedsergård for at bruge søbade, så Tesdorff kom af den grund oftere, og jeg blev glad ved blot at se ham. Denne sommer lagde min ældste broder planen om anlæg af et kornbrænderi i Ribe, hvormed jeg skulle være ham behjælpelig, så jeg måtte tidlig på efteråret rejse fra Falster. Dette var nu ikke efter Tesdorffs hoved; da jeg var oppe hos ham for at takke og sige farvel, lod han mig forstå, at dette kom ham noget overraskende, thi han havde i den tro, at jeg ville fortsætte på Falster, halvvejs lovet mig bort som forvalter til en herremand østpå — »herremand« kaldtes de dengang derovre — hvis navn jeg ikke husker. Dog fandt han mine grunde for at tage hjem fuldt berettigede, men jeg husker så godt, at han med et tvært udtryk i ansigtet, sagde: »Hvad vil De med dette brænderivæsen«. — Han gav mig rigelige rejsepenge, som dusør betragtet for et kort over den drænede mark, som jeg havde arbejdet på i min fritid.

Fra efterår 1854 til forår 1858 i Ribe

Så kom jeg da i efteråret 1854 igen til Ribe og lige tidsnok til min ældre søsters bryllup. Det var

jo en opadgående tid med megen foretagsomhed i mange retninger, tildels underbygget af begejstringen over den lykkelig tilendebragte krig. Der skulle altså bygges og anlægges et brænderi, hvortil brænderiet på Hedegård blev taget som mønster, og det stod færdig til at tages i brug i efteråret 1855. At jeg blev den ledende af brænderiets drift, var selvfølgelig efter de på Hedegård gjorde erfaringer, og jeg havde fuldt op at bestille, hvortil kom, at for at få fuld nytte af affaldet var alle de til vor bedstefaders ejendom Korsbrødregård hørende jorder, forpagtede af min broder. Vi arbejdede begge så godt vi formåede, men den omstændighed, at hele den nødvendige og ret betydelige driftskapital var lånte penge mod ret høje renter, blev mer og mer trykkende og ofte hæmmende for at udnytte konjunkturerne på heldigste måde. Der krævedes stedse større og større pengemidler, og da der samme år blev oprettet en bank i byen, Ribe Diskontobank, blev adgangen til at rejse penge en del lettere, men derved også mere farlig. Mangen én kom derved ind på et skråplan, hvor det blev vanskeligt at få standset. I disse år — om jeg husker rigtig var det i 1857 — kom så den for mange ødelæggende almindelige pengekrise, som min broder dog kom nogenlunde heldig over, men tilliden og kreditten mand og mand imellem blev stærk rystet, og samtidig med kravet om større sikkerhed for lån blev renten højere. Det kneb svært for min broder at holde det

gående; de bekendte tre tørre år 1857, 58 og 59 gav næsten misvækst for kornets vedkommende på vestkysten, så det meste korn til brænderiet måtte transporteres fra østkysten, endog helt oppe fra Horsens. Selvfølgelig blev under disse vanskelige forhold udbyttet af driften og forretningen mindre tilfredsstillende, og da der nu var folk, der var oplærte i brænderiets drift, tænkte jeg meget på at komme i gang med noget andet. Til en begyndelse påtog jeg mig i sommeren 1857 at lede dræningen af en mark på Trøjborg, men efter fuldført arbejde tog jeg tilbage til Ribe. Afset fra de trykkende forhold med brænderiets drift, gled for øvrigt disse 3 år i Ribe på en ret behagelig måde. Ung som jeg var, tog jeg levende del i det selskabelige liv og var et velset medlem i de selskabelige sammenkomster og gilder, som der ikke var mangel på i Ribe.

Mens jeg i disse år var i Ribe, fik jeg ved Knudsens mellemkomst og anbefaling tilbudt pladsen hos kammerherre Riegels på Snoghøj som inspektør og bestyrer af ejendommen. Det var et så tiltalende og uventet tilbud, at jeg måtte derover og fremstille mig for manden. Jeg fik indtryk af, at kammerherren var, hvad man kalder en nobel personlighed, en fint dannet mand, temmelig højt oppe i årene; efter en længere samtale, eller måske rettere, et slags forhør, og efter at jeg som prøve på min stil og håndskrift måtte sætte mig hen og skrive et til ham stilet brev, hvori jeg ansøgte om pladsen, tilbød han mig denne. Jeg skulle blandt

andet føre regnskabsvæsenet og korrespondancen, og føre en slags tilsyn og kontrol med forpagterens drift og behandling af den temmelig betydelige avlsgård, der hørte til ejendommen, hvortil hørte postbefordringen, da posten fra Fyn til Jylland dengang gik over Snoghøj. »Når De så på denne måde er bleven kendt og fortrolig med forholdene«, sagde kammerherren, »og forpagteren, som jeg ikke er glad ved, om et par år fratræder forpagtningen, og De da kan sige til mig: jeg kan give så meget i forpagtningsafgift, så bliver De for fremtiden hos mig«. Jo vist var tilbudet fristende, stedet ligger så vidunderlig smukt, umiddelbart ved stranden lige overfor Middelfart. Til villaen, kammerherrens bolig, hørte en stor dejlig have, som han var meget stolt af og fremhævede den som noget enestående i hele landet, da der i den fandtes alverdens træer og buske, ja køn var den. Haven elskede han, to gange var den blevet ødelagt af tyske soldater i Treårskrigen, men jeg har skabt den påny, fortalte han. Avlsgården havde udmærkede jorder og store rummelige bygninger. Hvor tiltalende og fristende tilbudet end var, kunne jeg dog ikke bestemme mig til at tage mod det, skønt kammerherren gav mig nogle dages betænkningstid. Knudsen misbilligede mit afslag, og var jeg kommet til at tale med ham forinden, havde sagen måske fået et andet udfald. Det var min kære vesteregn, der holdt så stærkt på mig, og så en vis ængstelse for at komme ind i ganske ukendte forhold og omgivelser. Var jeg

kommet derover, var jeg muligvis blevet der, og meget ville da have formet sig anderledes for mig; jeg var da næppe blevet en naturaliseret prøjser, og dette er jeg glad ved, at jeg er. I 1909 genså jeg atter Snoghøj, men hvor alt var forandret. Den smukke, hyggelige villa var da omdannet til et be-
værningssted, haven, som jeg gik igennem, lå for-
sømt, og den livlige trafik som postrute var helt
forbi. Nu havde stedet ingen tillokkelse mere, glan-
sen var borte.

Hint besøg hos kammerherren i Snoghøj står så frisk i min hukommelse, som om det nylig var gået for sig, og dette har vel sagtens sin grund deri, at jeg mangen gang senere har tvivlet om, hvorvidt jeg dengang valgte det rigtige. Dog er jeg gennem tvivlen kommet til den erkendelse, at der nok egentlig var en anden, der valgte for mig, og som langt bedre end jeg selv forstod, ad hvilken bane og i hvilken retning jeg skulle videre frem. Det var anden gang — ja sådan ser jeg på det — jeg blev stillet på en skillevej, som ville have ført mig af-
gørende bort. Første gang var det tilbuddet om toldfuldmægtig-stillingen, tredie gang jeg måtte træffe en afgørelse, var der ingen tvivl om den rette vej — derom senere.

Det var stedse mit højeste ønske udelukkende at arbejde som landmand, og i de år, jeg var i Ribe, spejdede jeg stadig efter lejlighed til selv at få en ejendom eller en forpagtning. Navnlig var det resten af den gamle herregård »Kærgård«, et par

mil nordvest for Ribe, der havde fanget al min hu. Knudsen, uden hvis hjælp enhver tanke om at blive selvstændig var uigennemførlig, var med til at se på gården, men uagtet også han anså den for prisbillig, var han dog betænkelig ved købet, end skønt har var særlig indtaget af gårdens beliggenhed, omgivet af en lille skov. Nu mindes jeg ikke mere hans begrundelse for at lade sagen fare, men tænker nu nærmest, at han anså mig for for ung og for uerfaren til at blive gårdejer eller forpagter.

*Fra 1858 af igen på Visby Hedegård
indtil efteråret 1866*

Så kom 1858, og da kom jeg hjem igen til Visby Hedegård. Knudsen var nemlig blevet led og ked af brænderiets drift for egen regning og ville have det forpagtet på den måde, at han selv beholdt spølen eller bærmen til kreaturfedning. Hans valg af en forpagter stod mellem en Bendix Mathiesen, der var hos ham som regnskabsfører, og mig. Jeg blev den »lykkelige«, lykkelig forsåvidt som jeg kom midt ind i familien igen, men lykkelig i den forstand at komme ind i en indbringende forretning — nej langt fra. Jeg beholdt brænderiet indtil 1866, da det standsede for stedse. Disse 8 år blev meget indholdsrige, ikke alene på grund af det store arbejde, som selve forretningen krævede, men næsten mere ved de mange begivenheder der faldt i disse år,

både indenfor familiekredsen og i det offentlige liv. I disse 8 år kom jeg rigtig til at leve og arbejde sammen med Kresten Knudsen. Han var aldeles ubetinget landmand, og indtil 1862, da Nørmark blev bygget, hjalp han hjemme på Hedegård, senere gjaldt hans hovedarbejde Nørmark. Han havde imidlertid arbejdet sig så godt ind i brænderidriften, at jeg fik en stor støtte og en tro ven i ham.

Når jeg foran har sagt, at jeg begyndte et selvstændigt arbejde som brænderiforpagter, så er dette jo i og for sig sandt nok, men da jeg daglig var sammen med Knudsen, rådførte jeg mig selvfølgelig med ham i alle vigtige spørgsmål, og som jeg tror, til gensidig tilfredsstillelse. Det var jo en forretning, der spændte vidt og krævede omtanke og moden betænkning; der kunne bruges omtrent alt det korn, der avledes i hele omegnen, så der til tider skulle bruges en svær mængde penge, som Knudsen altid beredvillig stillede til rådighed. De to første år boede jeg på Hedegård som familiedlem, men flyttede så op til Visby vejmølle, hvor jeg blev til 1866. Den gang ejedes møllen af tømmermester Hjorth, tidligere i Ribe, men han havde svært ved at komme igennem med den, så han blev enig med Knudsen, som i grunden var den, der ejede møllen, om hellere at søge tilbage til sit håndværk og overlade møllen til Knudsen. Knudsen og jeg havde tidligere nu og da med hinanden drøftet, om det ikke ville være heldigt at forene møllen med brænderiet for at henlægge

indkøbet af kornet til møllen i stedet for som hidtil på Hedegård, en plan som Kresten også fuldt bifaldt. Derved sparedes ikke alene transporten af kornet fra brænderiet op til møllen, men antagelig måtte kornet kunne købes billigere af bønderne, når det kunne leveres på møllen i stedet for ude på Hedegård. Nu da møllen gik over til Knudsen, blev tanken eller planen gjort til virkelighed. Møllen med tilhørende jorder blev overdraget mig til ejendom mod en nærmere fastsat sum; i 1860 flyttede jeg da derop. En nødvendig følge af denne ordning blev, at jeg måtte have en betroet mand deroppe til at købe og tage mod kornet, og iøvrigt tilse mølleriets drift, da jeg selv måtte være næsten hele dagen i brænderiet, og det hver dag. Først havde jeg min broder Jens og efter ham Hassenfelt, så jeg i den henseende var godt hjulpen. Imidlertid var denne meget gamle, men dog stærke mølle ikke alene snæver og med højst indskrænket plads, men den trængte højlig til en så omfattende istandsættelse, at det omsider blev besluttet at bygge en hel ny og sælge den gamle, som den stod og var. Det lykkedes at finde en køber til den, den blev nedbrudt og over Højer ad søvejen gennem kanalen ført til Fredericia og står endnu nok så strålende en mils vej nord for byen. Der toges så fat i foråret 1863 på opførelsen af den nye, og den 5. juni (Grundlovsdagen) blev grundstenen lagt. Bygmeisteren var en Hans Pappel, en dygtig og overordentlig akkurat mand, som har fået ære af sit

arbejde; møllen kom først i gang ved juletid, så sommeren var drøj at komme over. Byggesummen blev omtrent 10000 rbd. (22500 M.), hvorfra gik salgssummen for den gamle 4500 M. Det blev jo en dyr historie, men med den nye mølle blev vi anderledes herre over formalingen af de store mængder korn end hidtil, og selve ordningen viste sig fuldt tilfredsstillende. De sidste par år jeg levede på møllen, var min trofaste plejemor hos mig som husbestyrerinde. Forinden jeg forlader dette om brænderi og mølle, må jeg tilføje, at dette omfattende, ofte meget brydsomme arbejde langt-fra var eller blev nogen indbringende forretning, — tværtimod. Skønt vestboerne tappert drak brændevin, måtte der ofte søges afsætning både i Jylland og Hamborg, særlig når brænderiet forceredes til tider, hvor kreaturfedningen stillede sig særlig gunstig. Dertil kom år, hvor kornavlens hjemme i egnen halvt om halvt slog fejl, så den største del måtte hentes pr. aksel fra østkysten eller i skibsladninger fra Århus, Horsens og Bogense, ja en enkelt gang fra Lemvig, så det blev for dyrt sammenlignet med kornpriserne i Flensborg, hvorfra fragten hertil af brændevin var forsvindende lige over for fragten af korn; dengang havde vi ikke jernbaner. Vi havde heller ingen banker, hvor man henad foråret kunne låne, når den hele disponible kapital sad fast i brændevinsbeholdningen, som måtte holdes til sommerforbruget, og det kneb med

kontante penge. Forhandlerne benyttede selvfølgelig kreditten langt mere, end forsvarlig var.

I disse 8 år var der ikke mindre end 4 bryllupper på Hedegård: Anna med Niels Buch Breinholt, Vandborg Vestergård, Kirstine med Knud Windfeld, Østergårds Mølle ved Hoptrup, Caroline med Møller Boysen, Tørning Mølle og Kresten som den sidste, men ikke den yngste af hele flokken, med Louise Feddersen. Allerede denne gifte-mani var jo vigtige begivenheder, men der var flere af nok så indgribende betydning, hvoraf navnlig den sidste var så følelig for en snævrere kreds.

I 1862 udbrød den ondartede lungesyge i besætningen på Hedegård, så alle kreaturer måtte slås ned. Det var en streng tid for Knudsen, det gjorde et meget nedslående indtryk på ham og bragte forstyrrelse ind i gårdens driftsforhold; heller ikke jeg gik ram forbi.

Endelig kom så krigen med indkaldelse af værnepligtige allerede i 1863, så da måtte to eller tre af svendene ved møllebyggeriet af sted, hvad der sinkede byggeriet ret føleligt; to af møllersvendene måtte senere af sted, så jeg var ret ilde stedt. Men selve krigen i 64 blev dog endmere følelig, og alle disse forstyrrelser fik en uheldig indflydelse på min gerning og mit arbejde. Modet og fortrøstningen til, at det endelige resultat til syvende og sidst ville falde gunstigt ud for os, holdtes dog levende. Men så kom Danevirkes rømning med dens forfærdelige følger.

Straks morgenen efter at rømningen blev os bekendt, kørte Knudsen, Kresten og jeg til Tønder for at få nogen vished om begivenhederne, thi der gik vilde rygter. I Tønder var alt i levende bevægelse og de tyske borgere samt pøbelen indtog en truende holdning mod den danske ængstelige embedsstand, men den var dog endnu ikke denne dag kommet til det senere tølperagtige udbrud. I Tønder var der samme morgen indtruffet en afdeling artilleri, som havde ligget ved Frederiksstad og nu drog nordpå langs vestkysten; den holdt hvil i Tønder, og sålænge den var i byen, indskrænkedes tyskernes bedrifter sig til at søge efter slesvigere blandt soldaterne og lokke disse til at svinge fanen, lokke dem ind ad en bagdør og holde dem skjult, indtil afdelingen var gået nordpå; det skal også være lykkedes at få en og anden til at svinge. Embedsmændene følte sig ikke trygge længere og mange, vel de fleste, var allerede i opbrud nordpå; kogsinspektør Refslund blev, men hele familien tog med vognen til Hedegård, hvor der kom andre til, blandt andre fysikus Ulriks familie. Vi tre, Knudsen, Kresten og jeg gik til fods hjem, og undervejs, mens vi endnu var på chausseen, kørte den bekendte, både af danske og tyske ilde lidte herredsfoged Kjær os forbi, men da han nok har kendt os, vendte han hovedet til den anden side og strøg rask forbi os. Allerede næste dag tog de meget omtalte og i blade og bøger beskrevne pøbeloptøjer og proklamationer af den forven-

tede Hertug Friedrich rigtig fart og varede ved, indtil byen fik sin østrigske indkvartering. I spidsen for optøjerne eller måske rettere den, der satte dem i system, stod den senere så bekendte Werner Frölich. Han boede dengang på Ellehus øst for Tønder, men sagdes hver morgen, sålænge uvæsenet stod på, at komme højt til hest ind til byen for at inspicere sine tropper, som nærmest stod under kommando af en falleret købmand, der gik under navnet »Søren o æ trap«, en gemytlig og ret godmodig mand for resten, men dette her var jo »evig sjov« for ham. Han kom således en aften — det var jo hovedsagelig om aftenen spektaklerne rigtig gik løs — op til Refslund, som jo ikke var nogen helt, men heller ikke hadet af tyskerne, som udsending for flokken udenfor, men beroligede straks Refslund med, at når han bare ville spendere en flaske cognac på forsamlingen, var dermed freden for hans vedkommende sikret, og — selvfølgelig fik han flasken. Refslunds embede som kogsinspektør var af en vis privat karakter, som staten intet havde at gøre med, og da han var almindelig vellidt, fik han lov til at forblive uantastet, hvorimod alle statslige embedsmænd måtte fortrække, enten frivilligt eller jaget bort af pøblen, til sidst afsatte af myndighederne. En af de sidste var postmesteren — jeg husker ikke navnet — som var tyskfødt og senere blev postmester i Varde, og så fysikus Ulrik som holdt ud i det længst mulige. Den forannævnte Frölich var i højeste grad forhadet, og jeg

husker, at de yngre, og vi med, lovede at smøre ham ind i tjære og så rulle ham i fjer, når bladet vendte sig, og vi igen blev herrer, — ja for dette ville og måtte jo komme snart? — ja det troede vi. Frölich forlod snart Ellehus og fik så en gård i Vesterterp, som uheldigvis brændte for ham. Mens han boede dér, afholdtes en eller anden tysk fest i Løgumkloster, hvor han vistnok har været dirigent eller leder, thi man har fra denne lejlighed én ofte herude citeret udtalelse af den bekendte vittige Thomas Nissen fra Lydersholm: »Ja verden er et komediehus og du Frölich den største og første Schauspieler«. Senere er jo Frölich havnet i Flensborg, hvorfra han gennem »Flensburger Nachrichten« udspyer gift og galde mod alt, hvad dansk er, om mulig kun overgået i den retning af Strackerjan.

Under krigen i 1864 blev vor skikkelige, brave herredsfoged Sarauw arresteret og ført til Flensborg. Han havde nemlig udsendt de indkaldelsesordrer, han fik fra Ribe amtshus, til det værnepligtige mandskab her i enklaverne, som trods fjendens besættelse af landet endnu kunne nå til arméen. Men dette fandt tyskerne aldeles utilladeligt, — måske en eller anden tysksindet blandt de indkaldte har søgt beskyttelse derimod hos magthaverne — , thi alt hvad der var syd for Kongeåen mente de var slesvigere, og det var dem, man kom for at frelse og befri. Sarauw var tilfældigvis ikke hjemme, da den temmelig store patrulje, der skulle

afhente ham, kom til hans bolig, men nede i Gammelby, hvorhen fuldmægtig Christensen måtte følge med og vise vej. Jeg stod netop og talte med Christensen, da patruljen kom, så jeg blev kommanderet til at følge med. Folk, som så os to marchere gennem Visby under militær bevogtning, troede, som rimelig var, at vi skulle føres bort, og da jeg kom hjem til møllen, vidste og troede man, at jeg var arresteret. Stakkels Sarauw, han blev som lynslagen, da han hørte patruljens ordre til at føre ham bort som arrestant. Det var tidlig på formiddagen, og Sarauw var endnu i sin morgendragt, men han måtte med, som han stod og var. I Gammelby fik man en vogn til ham, så han slap for at gå til fods til Tønder; han blev ført til Flensborg og var meget ulykkelig. Folk her i enklaverne kom på benene, og der blev lagt råd op om, hvad der kunne og burde gøres for ham. Man måtte med god grund antage, at når hans stilling som kongelig dansk herredsfoged blev lagt klart frem, ville magthaverne indse, at han kun havde opfyldt sin pligt med indkaldelsesordrerne, og give ham fri. Efter samråd og forhandlinger herhjemme i jurisdiktionen blev Knudsen og en anden — jeg husker ikke hvem — anmodet om, at rejse til Flensborg og gøre, hvad han kunne for at få ham fri. Ved hjælp af daværende hotelejerske, den bekendte og dansksindede fru Rasch, hvor officerer og højere embedsmænd samledes, og ved andre betydende mænds hjælp, lykkedes det efter en 8—14 dages arrest at få ham

fri, og lykkelig var han. Men denne næsten nødvendvungne rejse var af ret indgribende betydning for ham; han var også i meget stærk tvivl, om han burde rejse eller blive hjemme. Sagen var nemlig den, at der i disse dage skulle afholdes valg i Bredebro til den danske rigsdag, hvor enklaverne repræsenteredes af Sophus Høgsbro; om det var et almindeligt ordentlig valg eller som følge af rigsdagens opløsning, husker jeg ikke, antagelig det sidste, da det vistnok drejede sig om novemberforfatningens tilbagetagelse. Nu var stillingen den, at Knudsen, som aldrig havde kunnet forlige sig med denne novemberforfatning og i denne så et åbenbart lovsbrud, ville bekæmpe Høgsbro, og i yderste fald selv stille sig som rigsdagskandidat. Stemningen her var, om ikke almindelig, så dog hos mange imod denne forfatning, navnlig hos alle der sluttede sig til eller i hvert fald sympatiserede med »klosterbrødrene«. Det blev også en temmelig animeret valghandling, men skønt Høgsbro ikke var mødt personlig, blev han dog valgt; der faldt rigtignok mange nej-stemmer. Jeg mindes så godt, hvor svært det faldt Knudsen at træffe valget mellem på den ene side at gøre, hvad han kunne for at fri en lidende mand ud af fængslet, eller på den anden side at værgе sin opfattelse af, hvad der var det rette for fædreland og folk. Hvorledes de senere begivenheder ville have formet sig for Knudsen, hvis han igen var kommet ind i rigsdagen, er det ørkesløst at forestille sig.

Sommeren 1864 gik jo sin gang med den ene jobspost værre end den forrige, kun sejren ved Helgoland lavede noget op. Men fredsbetingelserne betog jo alt håb om et tåleligt udfald af krigen. Det knugede Knudsen og hans harme brød frem i en voldsom anklage mod københavneriet: »mod de pralende og stortalende herrer national-liberale, som såsnart der blev udsigt til, at krigen kunne komme dem på nært hold, nedstemte deres hymner om kamp til sidste mand til det usle, jammerlige »slut fred, fred for enhver pris«, ja han sørgede og harmedes samtidig over, at regeringen kunne gå med til at afstå os. Det er lumpent, at et folk kan være så kræmmeragtigt, så pjaltet ikke at værge sig, så længe der er én mand tilbage, så ligger forjættelsen om, at det påny kan fange sejr, gemt til det. Lad dem kun tage øerne med, men inden de kom såvidt, var de nok blevet standsede, og enden var blevet en ganske anden«.

Knudsen led skibbrud på troen på det danske folk, og han forvandt næppe følgerne i de to år, han levede efter hine dage. Han var ikke mere rask, og under trykket af de politiske begivenheder tænkte han på at flytte herfra. Sommeren 1866 bragte hans sygdom og død 16. juni. Slaget ramte hårdt, og ikke mindst mig. Han var og er indtil dagen i dag den mand, jeg har elsket højest af alle mænd, den som jeg så op til med sønlig ærbødighed og højagtelse, så det var et knugende tab. Men Vor Herre har sine veje — måske har hans død

hos nogle af hans egne været som for mig, at det var første gang han for alvor bankede på hos mig — om det end ikke blev sidste gang.

Mine tanker drejede sig meget om Knudsen, han var mit ideal af en mand, jeg elskede ham og så i ham en fader — min kødelige fader havde jeg jo aldrig kendt — og kunne, som man siger, være gået gennem ilden for ham. Et rosende eller kærligt ord af ham — og Gud ske lov for de mange jeg fik — var den kæreste løn jeg kunne få. Strenge ord fik jeg også, men også for dem takker jeg ham — de kunne såvist tidt gøres nødige. Vi kunne ikke så sjældent, navnlig i de sidste år, samtale om ting og forhold, om folk og land, og altid lå det bag hans ytringer, — bare dog folket hernede ville forstå, hvorom det drejer sig, vil forstå at hævde sig, så det ikke dorsk og sløvt finder sig i de forhold, der nu vil påbyrdes det, og vil forstå at kun gennem kamp for sprog og folkesærpræg kan det, med Guds hjælp, reddes fra tilintetgørelse. Hvor tidt slog han ikke på, at vi burde hævde os også i det ydre, i det materielle, det er ære værd at være de første af sin egen rod og stand, men ikke at være halen af noget for os fremmed.

Mens jeg nedskriver dette rinder mig i tankerne det hjertevarme eftermæle, som Jens St. Breinholt gav Knudsens minde, da hele slægten var samlet i anledning af Niels og Anna Breinholts guldbryllup i København; det var sande og dybtføjte ord.

Lad mig så nu slutte mine mindeord om Knud-

sen ved at nævne de ord, der står på hans gravsten, ord, om hvilke der blev sagt »de har gjort sig selv«:

Med frihed, liv og lys i pagt
han var så jævn og sand,
så tro imod sit modersmål
og mod sit fædreland.

Skønnere gravskrift kan ingen ønske sig.

Fra nu af vil mine oplevelser knytte sig til hans søn Kresten, som jeg fra nu af deler stort og småt, godt og ondt sammen med.

Såsnart fredsbetingelserne blev bekendte, blev der stort røre over hele landet og ikke mindst her i enklaverne, vi kunne vanskeligt fatte, at også de skulle afstås og der spejdedes efter udvej til at få ulykken afværget eller dog mildnet, nærmest i den retning at få Slesvig delt efter nationalitet. Ganske naturlig vendte tanken sig da til nationalitetens dengang mægtige talsmand kejser Napoleon III af Frankrig, og der håbedes på hans hjælp eller mægling. Det blev da besluttet, i København selvfølgelig, at der skulle gå en deputation af nordslesvigere til Paris og formå kejseren til at gøre sin indflydelse gældende til gunst for den danske del af Slesvig. Hvordan det nu egentlig gik til, at jeg kom til at tage del i denne, hvor og af hvem dette blev bestemt, har jeg ikke længere rede på, kun véd jeg, at H. A. Knudsen kom med opfordringen til mig. Han var nok i grunden den, der var udset til deltager, men undslog sig, og har da måske peget på mig.

Jeg husker, som om det var i går, at han kom ridende forbi møllen og kaldte mig et stykke hen på vejen, hvor forhandlingen gik for sig. At jeg blev i høj grad overrasket og søgte udflugter til at slippe, lå jo nær, men han holdt på, at jeg burde tage med. Jeg strittede længe imod, dels fordi jeg endnu stod midt i byggeriet, dels også, og vistnok væsentligst af den grund, at Knudsen var på en længere rejse, så jeg var ængstelig for, hvad han ville dømme om, at jeg begav mig på de veje; men lad mig lige sige det straks, han bifaldt det fuldkomment, da han kom hjem og jeg allerede var afrejst.

Det var omkring 20. september — 1. oktober 1864, altså mellem fredspræliminariernes fastsættelse og selve fredsslutningen, at turen fandt sted. Deltagerne var: fysikus F. F. Ulrik, Tønder, billedhugger Klewing fra Flensborg, ølbrygger Hansen fra Haderslev, gårdejer Simon Nielsen fra Kærbølling og mig. Under opholdet dernede sluttede en sjette sig til, en kandidat V. Schmidt, såvidt jeg véd en rig mand, der ejede et gods eller en fideikommiskapital her i Slesvig, vistnok i Angel eller omegnen af Slesvig. Parolen for afrejsen lød: »den eller den dag går skibet fra Hamborg«, og når dette telegram kom os i hænde, skulle vi uophødelig rejse til Hamborg og mødes på Hotel Europa. Alle indfandt sig samme aften, og næste morgen fortsattes rejsen uden ophold lige til Paris, hvor hele selskabet boede på Hotel Byron. Som førere havde vi redaktør Bille,

grosserer D. B. Adler, og som nummer et Jules Hansen, mest bekendt under navnet »Spidsmusen«. Vi gik og drev omkring et par dage, inden vi mærkede noget til førerne, — ja vi »drev« forresten alle de elleve eller tolv dage vi var der — og Ulrik blev utålmodig. Han gik da og spekulerede ud, at vi som danske udsendinge selvfølgelig kunne og burde støtte os til det danske gesandtskab, og gik så på egen hånd derhen. Man blev dér meget bestyrtet og forbavset over det vovelige foretagende, og der blev straks sendt telegrafisk meddelelse derom til regeringen i København, hvorfra blev svaret, at gesandtskabet måtte holde sig fuldstændig fjernt fra dette, men privat var man særdeles imødekommende overfor Ulrik. Da så efter et par dage vore førere kom, og Ulrik fortalte, hvad han havde gjort, tog de farlig på vej, at han muligvis havde fordærvet det hele. Gjort gerning stod jo ikke til at ændre, og da først Ulrik fik fortalt de nærmere omstændigheder og de faldne udtalelser, slog man sig tiltåls, og det viste sig også, at der ingen skade var sket. Nu blev der forklaret og forhandlet om, hvad der videre skulle ske, og hvad vi statister havde at efterkomme og at undlade. Mens Jules Hansen bearbejdede og forhandlede med de mange, der skulle vindes for sagen og få vejen banet, så vort ærinde kunne nå frem for allerhøjstes øren, havde vi vor fulde frihed til at gå omkring overalt i hele byen, kun skulle vi til en vis bestemt klokke-

slet enten være hjemme eller også i den restauration, hvor vi hver dag spiste.

Der forefaldt mange pudsige scener og begivenheder inden for vort lille samfund. Fysikus Ulrik og jeg delte værelse sammen. Han kunne lidt fransk og lå til langt ud på natten og indøvede franske sætninger af en ordbog, man må jo se at hjælpe sig selv, mente han. Vi fik som kaffe om morgenen kaffeextract med tilhørende kogt mælk; den første morgen, han og jeg kom ind til kaffen i vor fælles salon, havde de andre herrer allerede drukket deres kaffe, og vi fandt kanden tom; de havde nemlig drukket den rene extract og ikke blandet den med mælk. »Ja vi syntes jo nok, det var da en usædvanlig stærk kaffe, men sådan må det jo være skik og brug her, og den smagte for resten godt«. Når vi havde spist middag og fik kaffe ovenpå, måtte de samme herrer have deres kaffe-punch, og det var med forbavelse opvarterne så på tillavningen af denne! Der blev ikke sparet på cognac'en. Ulrik og jeg turede bestandig omkring, vi var allevegne og havde jo god tid dertil. Vi så det store franske væddeløb, hvor hoffet var til stede; vi var også en aften i teater, hvor vi traf to danske damer, hvoraf den ene var frøken Zahle, der søgte en fransk lærerinde til sit institut. Jeg havde såmænd aldrig drømt om, at jeg skulle spadsere arm i arm med hende på Paris' gader. Alle mulige seværdigheder besøgte vi og blev så kendt med byens lokaliteter, at vi kunne finde os tilrette

overalt. Under Jules Hansens ledelse måtte vi et par aftener hen og se, hvordan det gik til i de danselokaler, hvor unge folk, vistnok mest studenter, morede sig med »damerne«; men det, man dér fik at se, overgik i frihed langt, hvad jeg i den retning havde tænkt mig mulig. Straks vi kom ind, greb Hansen en meget let klædt dame under armen, dansede og travede rundt med hende, snakkede uafladelig med hende, og kom sluttelig med hende hen til Ulrik og mig, som af bare forbavselse havde sat os ganske rolig i en krog. Hvem var denne dame, spurgte jeg Hansen, De måtte jo kende hende? »Ikke det allermindste, sagde han, det var første gang jeg så hende og bliver vistnok også den sidste; gå De bare hen og gør ligeså«; nej tak, dette var mig dog for frivolt. Ja tiden gik såmænd godt for os, og havde ikke tanken om, hvordan det så ud hjemme, virket noget forstyrrende — der måtte ikke skrives til os hjemmefra — så kunne man godt have drevet noget længere dernede.

Omsider kom der da et resultat ud af Jules Hansens arbejde og store anstrengelser. Bønskriftet til kejseren var jo allerede efter nogle dages forløb færdigt og underskrevet af os alle seks. Men da sagen skulle forhandles i et statsråd, måtte et sådant afventes, og da vi så endelig blev stævnedes sammen, var vi meget spændt på at høre resultatet. Jules Hansen mødte så med den meddelelse, at sagen var forhandlet i et statsråd under kejserens forsæde, og det blev pålagt udenrigsministeren

Drouyn de Lhuys at modtage Jules Hansen og ét medlem af deputationen i audiens, og meddele disse kejserens beslutning og svar. Vi valgte Klewing. Jeg nedskriver nu først ordlyden af bøn-skriftet til kejseren.

Allernaadigste Kejser!

Vi som her i dybeste Underdanighed tage os den ærbødige frihed at henvende os til Ds. Kejserlige Majestæt ere Beboere af Slesvig, det Land, som igennem saa mange Aarhundreder har fremkaldt Tysklands Erobringslyst og som efter en fortvivlet Kamp nu er prisgivet tysk Barbari.

Slesvig, nylig Sædet for Orden og Frihed, er nu blevet Skueplads for den ved Tyskernes Vilkaarlighed fremkaldte Uorden og Forvirring og et Offer for et fanatisk Parties raa Vold. At udtale Troskab mod vort danske Fædreland regnes os nu for en Forbrydelse, og med den onde Samvittigheds skinsyge Iver fordoble vore Undertrykkere deres Bestræbelser for at kvæle enhver Yttring og Bevægelse, som kunne vidne om vore danske Sympatier.

Men i vore nordslesvigske Brødres Navn opløfte vi simple Borgere og Bønder vor Røst, og vi træde frem for Ds. Kejserlige Majestæt for at vidne om de Følelser, der besjæle vore Ulykkesfæller. Til Vidnesbyrd om vor Bemyndigelse til at tale i vore Medborgeres Navn medbringe vi paa Grund af Forholdene kun de talrige Adresser, hvoraf vi tillade os at vedlægge Afskrifter, trods alle Forfølgelser undertegnede af Tusinder iblandt os.

Allernaadigste Kejser!

I mere end tusind Aar har Slesvig udgjort en Del af Danmark og været vor Stammes Bolværk imod Tysklands Overfald, men i Tidens Løb har tysk Nationalitet trængt sig ind hos os, så vi ere blevne adspalttede i to

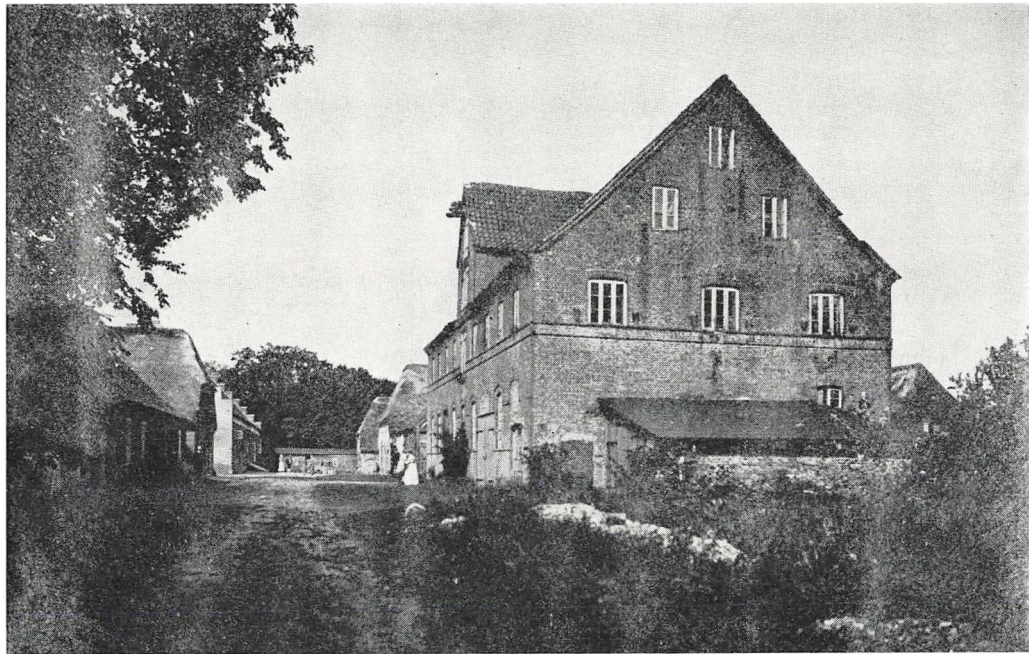
Dele, først forskellige i Sprog, siden fjendtlige stillede ligeoverfor hinanden. De tyske Stormagters Paaskud for deres Angreb paa os var, at Sydslesvigerne undertrykkes af de Danske, men nu i deres Overmod træde de det Nationalitetsprincip under Fødder, som de nylig paakaldte, og de fordre, at Nordslesvig for bestandig skal adskilles fra det danske Folk, til hvilket det ved uopløselige Baand føler sig knyttet. Fra Danmark kunne og ville vi ikke skilles, ingen Skranke ville vi se oprejst mellem os og det skandinaviske Norden, Endemaalet for alle vore Ønsker og al vor Higen. En Fred, der saa dybt vilde saare vore nationale Følelser kunde aldrig blive endelig. Thi hvis vi hindredes i at følge det skandinaviske Nordens Skæbne vilde Slesvig fra Flensborg til Kongeaaen blive et andet Venetien.

Allernaadigste Kejser!

Vi kunne ikke nærme os Deres Majestæts Trone uden at udtale den dybt følte Erkendtlighed, hvoraf vi og vore Medborgere ere gennemtrængte for den Styrke og det Eftertryk, hvormed Ds. Kejserlige Majestæt paa Londonner Conferensen har hævdet Nationalitets-Princippet. Vi have inderlig beklaget, at man ikke har modtaget de vise Forslag, som fremsattes af en Hersker, der bedre end nogen Anden har forstaaet sin Tidsalder.

Vi ere kun jævne Borgere og ikke indviede i den højere Politiks Hemmeligheder, men vi ere gennemtrængte af Kærlighed til vort danske Fædreland, fra hvilket ingen menneskelig Magt vil kunne løsrive vore Hjærter. Vi haabe at denne Følelse vil være os en Undskyldning for den ydmyge Bøn, som vi her vove at frembære for Ds. Majestæt. Thi vi have fæstet vor Lid til den Fyrste, som efter at have frelst Frankrig, har indviet en ny Tidsalder og først har hævdet og sikret Folkenes Ret til selv at vælge deres Kaar.

I de danske Slesvigeres Navn bede vi Ds. Majestæt

Det gamle brænderi på Visby Hedegård. Ældre fotografi.

Visby Hedegård. Ældre fotografi.

også at forhjælpe os til den samme Ret og Frihed til at udtale os om vor tilkommende Skæbne.

Den eneste Vej til en endelig Løsning og varig Fred, vil være en Afstemning i Slesvig under betryggende Former. Det er vort sidste Haab at Ds. Kejserslige Majestæt vil forhjælpe os til dette Frelsens Middel fra at blive overgivne til vore Fjender.

Vi det skandinaviske Nordens Forpost, nu forladede af Alverden have anset det for en hellig Pligt at drage herved for at anraabe Ds. Kejserslige Majestæt om Bistand. Et eneste Trøstens Ord fra Ds. Majestæt vil lægge en uovervindelig Styrke i vor Udholdenhed.

Den 22. September 1864.

H. A. Klewing

P. I. Hansen

Simon H. Nielsen

F. F. Ulrik

F. Høyberg

W. Schmidt

Og det skriftlige svar som ministeren meddelte Klewing og Jules Hansen lød således:

Efter at ministeren havde overrakt kejseren slesviger-nes memoire har kejseren befalet mig at modtage *hr. Hansen og et medlem af den nordslesvigske deputation* og på den *varmeste måde udtrykke* Hans Majestæts sympatier for nordslesvigernes lidelser (suffrance) samt Hans Majestæts tak for den tillid, de har vist ham ved at henvende sig til ham, et skridt som i højeste grad har rørt Hans Majestæt, som er en ven af folket, hvorfor han har befalet ministeren at udtale sig som følger: Kejseren kan ikke modtage deputationen højtideligt (*»solennement«*), da han derved ligeoverfor Tyskland ville give sig udseende af at ville støtte nordslesvigernes sag på en mere aktiv måde, end de nærværende forhold tillader ham. Kejseren kan for tiden kun støtte Danmark ved diplomatiske midler, men undlader ikke at gøre dette ved enhver lejlighed som tilbyder sig. For

øjeblikket at ville fortsætte en fortvivlet modstand ville kun være at bringe mere ulykker over det hårdtprøvede land. Kejserens regering ville ikke kunne påtage sig ansvaret herfor, men hvis lejlighed engang skulle gives, og hvis navnlig nationalitetsprincippet som kejseren vedkender sig og hvorfor han arbejder, skulle komme til en fyldigere gennemførelse, da ville jo deraf følge, at Nordslesvig ville falde tilbage til Danmark. Det er vort ønske, at bedre dage må opstå for dette ulykkelige land. Kejseren tillader, at det herværende medlem af deputationen meddeler dette svar til de øvrige medlemmer af deputationen, ligesom til hvem af deres landsmænd de ønsker.

Ministeren tilføjede for sit eget vedkommende nogle særdeles hjertelige ord og frarådede til sidst at benytte sig af pressen for at meddele resultatet, da dette kunne udsætte medlemmerne af deputationen for fortrædeligheder.

Dagen efter rejste vi og kom hjem efter 14 dages fravær. Min første gang om morgenen derefter gjaldt Hedegård, hvor jeg vidste, at blandt andre Knudsen længtes efter at høre noget om, hvad der var opnået. Det syntes os jo rigtignok et noget tyndt udbytte af sendefærden, egentlig kun et løfte om, at man ville huske på vor sag og gøre noget for den, når lejligheden bød sig frem, men ville en sådan lejlighed nogensinde komme? Vi havde jo lov til at håbe det — og håbet blev heller ikke beskæmmet!

Man trak nok så medfølelse på skuldrene over denne § 5. Efter Napoleons fald lo man åbenlyst af

den, for endelig i 1878, da Østrig gav afkald på at få denne bestemmelse i Prag-freden opfyldt, at betegne det hele som blændværk. Men trods al tale fra tysk side om § 5s endelige begravelse fra 1878 af, og trods mange af vore egne forunderlige lyst til at ringeagte bestemmelsen, levede dog fast og usvækket hos den store del af folket bevidstheden om, at vi sønderjyder i denne har fået en ret, som engang vil få betydning. Jeg har altid fundet trøst og styrke til aldrig at slippe håbet i, hvad gamle Vilhelm Birkedal skrev i en af sine »Julegaver til venner i Norden«, hvor han taler om, at Vor Herre indtil nu har holdt sin hånd over Danmark, når kun folket selv vil søge til ham, at i hvor håbløst det end så ud for det danske folk, efter at freden fastslog »i den hellige treenigheds navn«, at Danmark afstod hertugdømmerne til Prøjsen og Østrig, at det som følge deraf ville være helligbrøde og mened, når det danske folk på den ene eller anden måde ville søge at få det tilbage, da kom § 5 og løste os fra forpligtelsen, »thi — siger han — han har gjort det«. Kejser Napoleon tænkte næppe på dette at befri os for helligbrøde, da han bevirkede, at hin § 5 kom ind i Pragfreden.

Vor færd blev ikke længe skjult for offentligheden, aviserne skrev åbenlyst om den og herhjemme i egnen vidste man rigtig god besked om den. Jeg mindes ikke, at nogen af vore hjemmetyskere har udtalt sig fordømmende om min deltagelse, men efter at freden blev sluttet og afståelsen en kends-

gering, har de formodentlig medlidende omtalt vore spildte anstrengelser, hvad forøvrigt mange af vore egne fandt en glæde i. Ikke desto mindre har § 5 været en mægtig støtte og hjælp for kampen hernede, og den os i denne hjemlede ret står urokket i folkets bevidsthed. For såvidt blev henvendelsen til de franskes kejser ikke uden følger, og den dag, Nordslesvig igen forenes med moderlandet, vil hans indgriben mindes med tak; og denne dag kommer!

Hele det røre, som selve krigstiden forårsagede, og al den forstyrrelse, fredsvilkårene førte med sig i mange hjem og familier, blev også følelig her på vesteregnet, men det bliver det for vidtløftigt at omtale. Arbejdet og forretningerne gik imidlertid sin gang, omend mangen gang med tungt sind.

Så kom i sommeren 1865 sønderjydernes ufor-glemmelige besøg i København. Her fra omegnen var der stor deltagelse, men hvervningen af deltagere, som jeg måtte besørge, var sandelig ikke nogen let sag, men begejstringen over dette stor-slåede besøg, var løn nok.

Efter Knudsens død blev Hedegård så overtaget af Kresten Knudsen. Jeg har glemt at omtale, at i 1860 eller 61 blev det besluttet at flytte bygnin-gerne ved gården i Forballum hen på den nordlige del af Hedegårds 7 à 800 td. store mark, da det blev for vidtløftigt og var forbundet med for stort arbejde at drive al jorden fra Hedegård. Denne gård, som fik navnet »Nørmark«, fik Kresten over-

ladt til sig, så han dér kunne tumle sig af hjertens lyst, og da han nu overtog Hedegård, fulgte Nørmark med. Nu blev altså brænderiets endelige standsning en selvfølgelig sag.

Allerede i foråret havde jeg på Knudsens opfordring givet ham en fuldstændig opgørelse af min status over de ret indviklede forhold, ved hvilken det viste sig, at hele driftskapitalen og mere til var tabt; men han havde ikke ventet sig andet og trøstede mig med, at skulle han være blevet ved selv at drive det, var tabet blevet endnu større. Ved den tid var han enig med sig selv om, at brænderiet ikke kom i gang igen, da han tænkte på at lade Kresten overtage Hedegård. Han tilbød mig at beholde møllen, men jeg var meget betænkelig ved det, da jeg ikke var møller af faget. Efter hans død kunne ved skifteforsamlingen min forannævnte opgørelse ikke findes, hvad der gav anledning til ret pinlige forhandlinger, og mistanke til mig om, at jeg forsætlig holdt den tilbage. Omsider gik det op for Kresten, at hans fader havde givet den til ham for at gemme den — af hvilke grunde blev ikke opklarede. Om der blev gjort mig fornyet tilbud om at beholde møllen husker jeg ikke, men selv om dette blev gjort, ville jeg have været endnu mere utilbøjelig til at beholde den, når den stemning der, i al fald hos enkelte af de i boet interesserede, syntes at gøre sig gældende over for mig, toges med i betragtning. Hen mod efteråret, da den største del af brændevinsbeholdningen var solgt, var min ger-

ning endt. Straks efter Krestens bryllup var jeg rede til at forlade egnen her. Forinden var møllen blevet forpagtet ud til min hidtidige mestersvend Johan Hansen Schmidt. Men jeg blev indtil videre stående som ejer af den, da det var boets hensigt at sælge den, og jeg da så kunne overdrage den til en ny ejer. Forinden min fraflytning blev alt mit løse inventar og bohavet og besætning solgt ved offentlig auktion, hvis hele beløb selvfølgelig gik ind i det Knudsenske bo. Jeg tog kun mine klæder med mig og meget beskedne rejsepenge.

Som brænderiforpagter, som ejer af møllen og som køber af omegnens korn var jeg kommet i berøring med hele egnens befolkning, vel set overalt og nød dens tillid. Det var ikke uden en vis smerte, at jeg nu måtte opgive alt dette og søge ud blandt fremmede, men på den anden side var det en lettelse at vide sig fri for et arbejde, som trods alt slid og slæb ville vedblive at være absolut urentabelt.

Et halvt år på Spøttrup 1866

Min gamle plejemor flyttede så tilbage til Ribe, hvor hun døde den 24. august 1867, og jeg måtte søge andet arbejde og en ny stilling, kort sagt begynde forfra og på bar bund. Ved hjælp af mine trofaste venner, Breinholts på Vandborg Vestergård, fik jeg en plads hos Breinholts fætter Niels Breinholt på Spøttrup, hvor der dreves et større

brændevinsbrænderi og hvor det turde antages, at mine indvundne erfaringer kunne sikre mig en stilling og samtidig være ejeren til god nytte. Skønt Breinholt i enhver henseende var en brav og retskaffen mand, viste det sig ret snart, at uagtet vi begge arbejdede i samme felt, var vor måde at arbejde og ordne på så vidt forskellige, at et samarbejde i længden ikke ville blive muligt. Efter et fjerdingårs ophold hos ham forlod jeg Spøttrup, heldigvis efter venskabelig overenskomst.

Jeg så mangt og meget der på Spøttrup, mange for mig nye former for arbejdets gang og inddeling, som var mig helt ny og fremmede, dog blev det samlede indtryk, at sådan burde det *ikke* være. Familielivet var prisværdigt, et sammenhold og en åbenhed over for hinanden, der efterlod et godt minde hos mig. Det gamle ærværdige herresæde kunne der fortælles en hel del om, men jeg foretrækker at lade det ligge. Nægtes kan det ikke, at den moderne praktiske industri havde sat sine ikke altid heldige spor også dér: Jeg behøver blot at nævne, at den ene fløj af denne stolte berømmelige borg var omdannet til et brænderi, en vej var anlagt tværs igennem de vældige borgvolde, o. m. a. Nej så hellere bryde det helt ned, som Trøjborg slot blev.

Hos Lawaetz sommeren 1867

Nu gjaldt det påny om at finde arbejde i en eller

anden retning. Fra Spøttrup tog jeg til Breinholts på Vandborg Vestergård, og efter samråd bestemte jeg mig for mejerivæsenet, som netop i disse år stod på dagsordenen som landbrugets vigtigste sag. Gennem daværende professor Segelcke, manden der satte fart og opgang i mejerivæsenet i Danmark, fik jeg plads hos mejerimanden Lawaetz på Kalundborg Ladegård, hvor jeg blev det meste af sommeren 1867. Mit tidligere arbejde med syring og gæring i brænderiet kom mig godt til nytte, så jeg temmelig hurtigt fik forståelse af mejeribrugets. Jeg lærte ved siden deraf i Lawaetz at finde en dygtig, klog og inderlig brav mand, og da vi var omtrent jævnaldrende, kom vi til at stå på en venlig og fortrolig fod med hinanden. For mit arbejde og mine optegnelser om de forskellige foreteelser og resultater, der daglig frembød sig i mælke- og smørbehandlingen, vandt jeg Segelckes anerkendelse. Han tilbød mig stillingen som mejerikonsulent på Falster, hvortil jeg også nok kunne have lyst, og som jeg vistnok kunne have udfyldt, hvad selve mejerigerningen fordrede. Men en vigtig side af en konsulents virksomhed var dengang, måske mere end nu, ved foredrag at vække sansen for den rationelle behandling af mælken etc., og en sådan foredragsvirksomhed troede jeg ikke at kunne udfylde tilfredsstillende. Jeg var og er aldrig blevet nogen taler, — det ligger slet ikke for mig, som man siger. Og dertil kom, at jeg meget godt følte mangelen af de nødvendige forkundskaber for at kunne

udfyldte en sådan halvofficiel stilling. Min i skoletiden erhvervede boglige uddannelse var, som jeg alt har antydnet, meget mangelfuld, og mit i sin tid inderligt nærrede ønske om at komme på den i halvtredserne nyoprettede landbohøjskole i København måtte opgives, da jeg overtog brænderiet på Hedegård. Hvad der også bidrog til, at en stilling som mejerikonsulent ikke tiltalte mig, var, at Breinholt så småt spekulerede på at indrette et rationelt mejeri på gården, hvor mine erfaringer så kunne komme til anvendelse, og denne stilling foretrak jeg i øjeblikket for enhver anden, thi dér kunne jeg i ro og fred og under hjemlige kår arbejde og fremme mejerivæsenet på grundlag af det alt indvundne og optage alt det nye, som kunne ventes i den retning.

Hos Breinholt på V. Vestergård indtil 1870

Efter endt læretid hos Lawaetz tog jeg tilbage til Breinholts, hvor jeg mere og mere følte mig som hjemme. Ved siden af at tage hånd i de landlige arbejder blev mejerivæsenet ikke lagt på hylden; vel blev Breinholts tanke om at bygge et nyt mejeri opgivet, men vi foretog dog mange forsøg i det mindre, som navnlig førte til, at den dengang påbegyndte overgang til de såkaldte vandmejerier gav et langt bedre resultat, når der anvendtes is til mælkens afkøling. Vi vandt særlig gode resultater

i denne retning ved vore små forsøg, hvilke blev meddelt til Segelcke, som førte dem videre ud i verden.

Jeg tog med glæde og lyst del i alle forefaldende arbejder, og livet gled så stille og fredelig i de 2 - 3 år, jeg blev dér. Tiden blev os aldrig lang, skønt vi tre mennesker næsten altid var henvist til vort eget selskab. Somrene 1868 og 1869 var Breinholts på baderejse i Tyskland og Schweiz, så min nærværelse på gården under deres fraværelse kom godt tilpas. Følgen af disse rejser blev, at der kom en vis uro i blodet hos dem begge, så det stille liv hjemme på gården blev dem lidt trykkende, hvortil kom, at et tidligere ønske hos Breinholt om at komme ind i det offentlige arbejde og liv, vistnok samtidig mødte med fornyet krav. Under disse forhold blev tanken om at bortforpagte gården til vished, og dermed ville mit ophold være forbi.

Fra 1870 til 1902 på Nørmark

Men hvad så? Dette blev det store spørgsmål og det gjorde mig lidt betænkelig og urolig. Mine bedste år var stærk på retur, jeg var nu henad de fyrre og stod på fuldstændig bar bund. Vi drøftede mange forskellige muligheder og veje, uden dog at få rigtig fodfæste i noget, som jeg kunne overkomme og tjene mit underhold ved. Amerika stod slet ikke lokkende for mig. Når jeg nu bare

ikke udsætter mig for at synes sentimental, er jeg fristet til her at sige med sangeren: »Du endnu har det bedste tilbage, det lå gjemt hos den gamle af dage.« Thi mens overvejelserne stod på og ikke syntes at finde udvej, kom min fosterbroder Kresten med et tilbud, der uden nogensomhelst overvejelse rev mig ud af alle tvivl. Han skrev nemlig til mig om at komme og hjælpe ham med driften af Nørmark, da det blev ham for meget med begge gårde.

Dette var den tredie afgørelse på min livsbane, og her var ingen vakling, men her var heller ingen valg at træffe. Det faldt mig ingenlunde let at skulle skilles fra Breinholts — og fra Vestergård med —. Vi havde levet så kærligt og forstående sammen, stille og roligt uden anden selskabelighed end med familien på Sønder Vinkel. Vore fælles minder gav rigelig stof til samtale og bandt os sammen. Vi kunne så prægtig drøfte forskellige af os tænkte projekter ved siden af, at selve gårdens drift lå os stærkt på sinde, og her var mange muligheder. Gårdens drift gik på den prøvede gamle og støtte måde, men det lå allerede den gang, som man siger, i luften, at der var noget nyt, der ville frem, men det kneb med at få begyndt. Som jeg har omtalt foran, var det jo en ikke ganske ny tanke hos Breinholt at bortforpagte gården, og med dette for øje kan man forstå, at det nye ikke fik indpas på gården i vor tid. Vandborg-Vestergård er en prægtig ejendom med udmærkede og veldrænede jorder, der så godt som aldrig svig-

tede. Gårdens marker er ligesom hele egnen jævnt bakket og bølgeformet. Den ligger klods op til Ferring fjord med det vældige hav udenfor, og hvor man end er på gårdens marker, har man udsigt over det altid vekslende hav. Nu jeg skriver dette, er gården forlængst solgt til Knud Boysen, en søstersøn af Anna Breinholt. Omegnens befolkning fik jeg ikke nogen nærmere bekendtskab med, så med undtagelse af familien på Sdr. Vinkel, havde jeg let ved at sige den farvel. Som jeg kom stille, forsvandt jeg igen stille. Jeg tænker meget ofte tilbage på disse par år som de mest rolige og sorgløse, jeg hidtil har kendt, uden egentlige indtægter, men også uden nævneværdige udgifter.

Så gik da rejsen til Sønderjylland og til min kære hjemegn Visby sogn, med pik og pak, med en så tom pung, at jeg måtte låne mig frem, men til gengæld fuld af håb og med frejdigt sind, og med en ærlig vilje til at tage godt fat. Kresten og jeg enedes let om betingelserne for gårdens drift, han som kapitalisten, jeg som værkfører. I foråret 1870 flyttede jeg op på Nørmark, hvor et par små hyggelige stuer var indrettede i den ene ende af hestestalden. Kosten fik jeg hos den familie, der boede på gården, hvor manden tog del i markarbejdet.

Fra og med denne tid begynder et helt nyt afsnit af mit liv og arbejde. Jeg fik ikke lov til at gå rolig ved selve landvæsensarbejdet og lade andet uden for dette skøtte sig selv. Alene dette, at jeg kom med kendskab til de nyeste fremskridt på mejeri-

området, der var ganske ukendt på egnen her, men gennemførtes på Nørmark, fangede manges opmærksomhed. Heller ikke kom jeg som en »fremmed i Israel«, tværtimod stod jeg igen midt iblandt mennesker, jeg for få år siden færdedes sammen med, og på en vis måde delte arbejde med. En vis trang til at tage del i dette eller hint, som mere eller mindre kunne henregnes til dagens og tidens krav, og navnlig dette, at her var brug for enhver dansk, der ikke alene ville vedkende sig tro og pligt, men også åbent træde frem med den, drev mig udad. Jeg kom snart med og efterhånden til at tage del og hånd i med mange folkelige og samfundsmæssige forhold, så jeg derigennem kom i berøring med de fleste af vore førere og foregangsmænd hernede. Mit kendskab med disse mænd blev gennem møder og forhandlinger stedse nøjere. Meget ofte har jeg i de senere år i høj grad beklaget, at jeg ikke har optegnet noget om disse mange mindre eller større sammenkomster, blot endda om, hvad der blev forhandlet, og hvem der var tilstede. Navnlig de senere ofte for et større mål forberedende møder kunne det nu ikke alene være fornøjeligt at mindes, men det ville også, synes jeg, overfor vore føreres ihærdige færd og arbejde i sagens tjeneste, have hjulpet meget til at få disse og særlig enkelte af dem stillet i det rette lys; men hvad jeg i den retning har forsømt, er forhåbentlig af andre optegnet og bevaret. Sådanne mindre og begrænsede forhandlingsmøder, hvor rigsdagsmanden lige fra Krüger til H. P. Hans-

sen som oftest var til stede, har jeg ofte været med til, og de dér tagne beslutninger blev ofte grundlag for større foretagender. Enkelte af disse møder kan jeg endnu huske noget om, desværre kun stykkevis; de kommer senere frem. At jeg blev indbudt, tror jeg ene og alene må grundes på, at min gerning og min stilling førte mig så meget sammen med vester-egnens befolkning, at vore ledere anså mig for at kende de rådende stemninger herovre.

Så begyndte da driften på Nørmark i foråret 1870, og ved indstaldningstid havde vi 18 køer. Til gården blev henlagt omtrent 300 demat (= ca. $\frac{1}{2}$ ha), hvoraf omtrent 100 demat ager, 30 demat eng, og resten hede og kær. Den opadgående tid, der kom efter krigen i 1870 og som holdt sig gennem halvfjerserne, begunstigede i høj grad, at driften blev lønnende, men noget reelt overskud blev der alligevel ikke, da denne magre jord måtte behandles meget lempeligt, og der desuden toges fat på hedeopdyrkning og dræning, men vi havde dog glædelige fremskridt og godt mod på sagen. Koholdet forøgedes år for år, så den efterhånden gik op på 36—38 om vinteren, en del mindre om sommeren. Mejeriet blev selvfølgelig indrettet som vandmejeri, forbundet med isafkøling, og resultatet var overordentlig tilfredsstillende. Her i egnen stod smørproduktionen endnu på det gamle tarvelige standpunkt, endog med mælkefadene på hylde i beboede rum, så smørret blev dårligt, ja næsten usælgeligt. Vort smør blev derimod meget rosende omtalt i Hamborg og op-

nåede den dobbelte pris mod det hjemlige bønder-smør. Og da min aftager i Hamborg, Ahlmann & Boysen, til hvem mange heromkring fra sendte smør, til sine kunder sendte opfordring om at lægge dem efter at lave samme slags smør, som de fik fra Nørmark, strømmede koner og unge piger til mig om oplæring og tilrettevisning. I hele omegnen blev i løbet af et par år alt omformet til vandmejerier, Nørmark blev centrum for fremskridtet, og jeg en slags factotum i alle mejerispørgsmål. Det var en ligefrem fornøjelig gerning, og jeg uddelte mine erfaringer og kundskaber med rund hånd uden nogen-somhelst erstatning, når undtages broderede sofa-puder, tøfler etc., men det bedste jeg opnåede, og som jeg satte stor pris på, var, at jeg blev venligt modtaget og var en kærkommen gæst rundt omkring. Vi arrangerede smørudstillinger ved vore landbo-møder, fik endog en konkurrence-udstilling i Åbenrå, hvor flere af husmødrene herfra vestkysten fik præmier på trods af mejerierne på østkysten. Vandmejerierne herovre holdt sig i uforandret skikkelse, indtil andelsmejerierne tog magten fra dem.

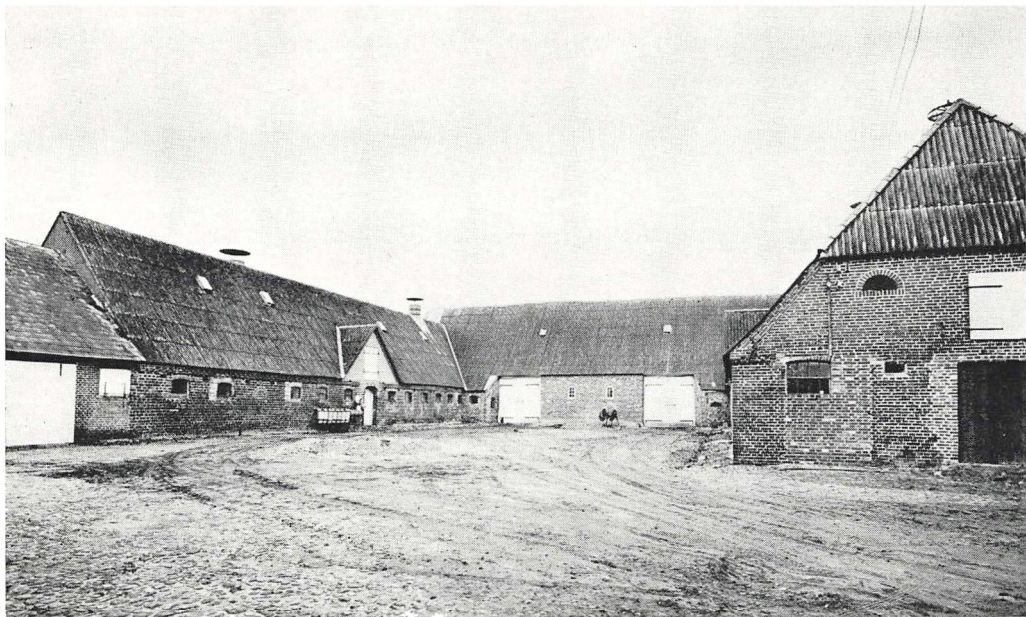
Som sagt var der god fremgang i driften af Nørmark gennem halvfjerdserne, og i 1878 overtog jeg gården i forpagtning, indtil jeg i 1882 købte den, nærmest for at få alt det indviklede mellemværende, som byggeriet havde foranlediget, jævnet og ud af verden, — men dette skulle jeg kønt have ladet være!

Ikke alene som et virkeområde for mine land-

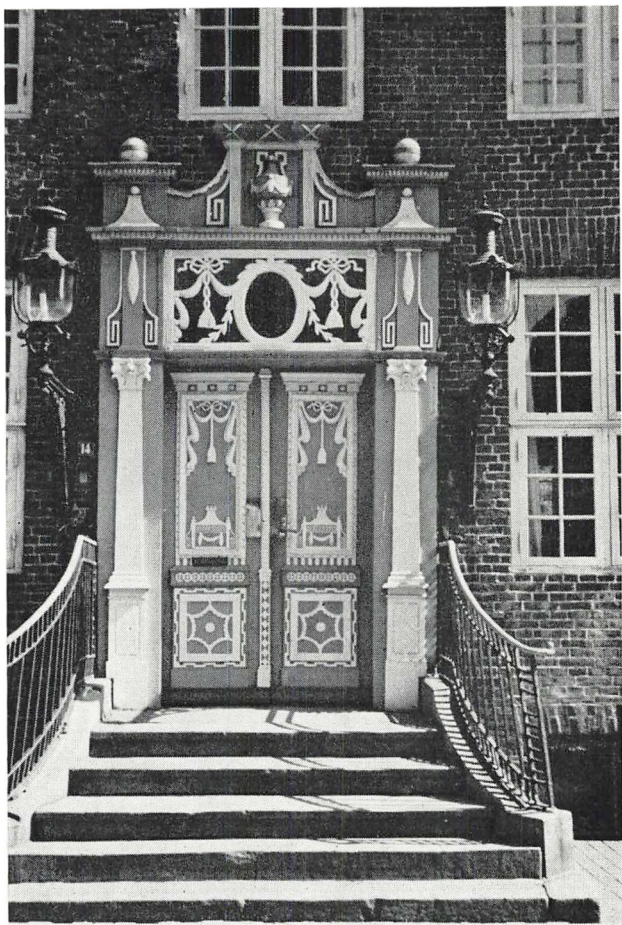

mandslyster kom jeg til at holde af Nørmark, men også som hjem i min enlige stand blev stedet mig kært. Vel rejste jeg meget omkring både henede og hjemme i Danmark, men jeg var altid glad ved at komme hjem i min lille ungkarlejlighed.

Straks i 1870 tog jeg fat på med udmærket hjælp af vor brave pensionerede degn Kaysen (død 1894) at søge oprettet en brugsforening i Visby. Under mit ophold med Lawaetz i 1867 kom jeg ofte sammen med mejeriforpagter Burchardi (født på Grøngård ved Tønder og svoger til Lawaetz), som var formand for en brugsforening der i egnen, dannet og arbejdende efter pastor Sonnes mønster, som han var meget glad for og varmt anbefalede. Her i Visby med dens mange arbejderfamilier og med de to store gårde som støtte, syntes der at være gode udsigter for en sådan forening, såmeget mere som næsten hele husmandsstanden stod indskrevet i høkerens, N. P. Jacobsens, bøger med større og mindre beløb, og som på denne måde afhængig af ham måtte betale varerne alt for dyrt. Brugsforeningen fik vi allerede i gang samme efterår, og den består den dag i dag. Det blev jo selvfølgelig Kaysen og mig, der måtte påtage os ledelsen af foreningens sager, og jeg står, rigtignok kun modstræbende, endnu i min høje alder som dens formand. Modgang og ærgrelser har vi jo haft mere end nok af, men i det store og hele har forretningen gjort stor gavn og fandt stor tilslutning også uden for sognet. Uden at gå nærmere ind på foreningens virksomhed vil jeg an-

Avlsbygningerne på Nørmark. Fot. Gabs, Tønder, 1964.

*Tønder Landmandsbank. Indgangsportalen.
Fotografi i Tønder Museums eje.*

føre, at efter en summarisk opgørelse i 1908 havde fortjenesten indtil da været 84.850 M., som indtil nu 1912 vel kan antages at være vokset til omtrent 100.000 M., som dels direkte, dels gennem oprettede hjælpefond kan komme medlemmerne tilgode. Medlemsantallet er omkring 200 og den årlige nuværende omsætning 70 à 75.000 M. I 1873 byggede foreningen sit eget hus, som i 1908 blev betydelig udvidet.

Året efter, altså 1871, oprettedes ved siden af og i nær forbindelse med brugsforeningen en spare- og lånekasse under navn af »Visby Arbejder-Sparekasse«, den første af de talrige sognesparekasser, der nu her i egnen findes i næsten hvert sogn, — efter mit skøn altfor mange. Dengang var der kun fire ældre sparekasser, nemlig i Højer, Tønder, Løgumkloster og Skærbæk, så der kunne have været gode udsigter for vor sparekasse, liggende midt imellem nævnte fire, men den gunstige stilling varede ikke længe. Bortset fra at de omliggende sogne snart mødte frem med hver sin, oprettede nogle mænd her i Visby nok en, nemlig Visby Sogns Spare- og Lånekasse, hvis fornemste opgave skulle være at konkurrere med og om mulig hæmme både vor sparekasse og brugsforening. Denne skumle hensigt nåedes kun forsåvidt, som to sparekasser i samme landsby selvfølgelig måtte blive blandt de små begge to. Vor konkurrent måtte for at opnå den nødvendige garanti-sikkerhed bruge lokkemad. Hver af de 10 eller 12 garanter skulle have 100 M. årlig af kas-

sens overskud, og så fandtes mændene. Det kuriøse er, at disse mænd for største delen var og er medlemmer af brugsforeningen; men det er jo en herlig ting at stikke disse 100 M. til sig uden nogetsomhelst arbejde og uden nogensomhelst fare ved deres garantiforpligtelse. Af vor sparekasse lønnes kun begge forretningsførere, medens hele overskuddet, dels anvendes i velgørende øjemed, dels henlægges for engang i tiden at komme sognet tilgode. Såvel brugsforeningen som sparekassen støttedes kraftig af sognets bedste mænd som brødrene Knudsen, Aug. Beck og de større gårdejere, så begge foreninger gik jævnt og støt fremad. Knudsen, Trøjborg, var i mange år begges formand.

Kort før den franske krig udbrød i 1870 blev der i Visby afholdt et dyrskue, hvor der som sædvanligt blev afholdt en mængde patriotiske taler, navnlig af Aug. Beck, S. Ley, pastor D. Schmidt, tidligere i Daler, og flere. Dette gav anledning til at nævnte herrer — og så vidt jeg husker redaktør Willemoes i Møgeltønder — blev anset som landsfarlige og midt under krigen arresterede og ført ned til en fæstning i Tyskland, hvorfra de først løslodes, efter at Frankrigs modstand var brudt. En stakkels musikdirektør Bestmann fra Løgumkloster, forresten en god tysker, der intet andet havde gjort end ledet musikken ved dyrskuet, måtte også med. Vognen, der var udsendt fra Tønder for at afhente dem, holdt nemlig uden for døren, men gendarmene stod inde tildels i familiens sovekammer, mens fan-

gerne kom i klæderne; sådanne farlige mennesker kunne jo forsøge at undvige. Det hele foregik midt om natten, og ingen af dem vidste noget om, hvem der mere skulle med, inden de mødtes på vognen, Schmidt, Ley og Beck; afsted gik det så til Tønder. Man var herhjemme en del ængstelig for pastor Schmidt, hvis helbred ingenlunde var godt. På rejsen dernedad blev de tildels forhånede af pøblen, som var på færde alle vegne, og i Tinglev var det nær gået galt. De blev selvfølgelig bevogtede strengt, og mens de dér ventede på toget, var de indespærrede i en ventesal. Her tog pastor Schmidt et spejl og stillede sig hen i vinduet for at undersøge sin tunge. Pøblen ude på perronen udlagte denne undersøgelse på den måde, at han rakte tunge ad dem, hvorover der blev et vældigt røre, som dog ved nærmere forklaring blev mindelig bilagt. Flere steder på banegårdene var der opløb, når der blev set sådanne fire eller fem »landsforrædere«, der under så stærk en bevogtning måtte indespærres. Nå, de gik fængselslivet godt igennem og kom velbeholdne tilbage igen.

I fæstningen mødtes de med Hans A. Krüger, som ligeledes var arresteret, hvad der vel kunne tænkes en mening i, men hvorfor disse skikkelige, upolitiske mænd her fra Visby skulle holdes indespærret dernede, var vanskeligt at forstå, hvilket vel også var Vogel v. Falkenstein, kommandanten i hertugdømmerne, ligegyldigt. Fangerne fik lov at skrive hjem, selvfølgelig under kontrol, og beklagede sig meget

over den dårlige forplejning, men da de fik tilladelse til for egne penge at forbedre den, bad de om at få penge tilsendt. Det var nu ikke så vanskeligt en sag under disse forhold at få en sum indsamlet hos befolkningen, som i høj grad beklagede deres stilling. Der var forskellige indsamlere, blandt andre Kaysen og jeg; vi blev intetsteds afvist, men vi forstod jo også at gå til de rette steder. Pengene blev dem tilsendt under Aug. Becks adresse, men til fælles bedste. Dette, at han fik så mange penge, blev udlagt til, at han var den rige blandt selskabet, så han måtte betale jernbanebilletten til hjemrejsen, medens de andre fik fribillet. De kom alle hjem med langt fuldkæg, i fæstningen var der ingen barber, og udrustningen til rejsen blev i skyndingen meget ufuldkommen.

Ved den første generalforsamling i Det blandede Distrikts Landboforening, der afholdtes efter at jeg var kommet til Nørmark, måtte jeg ind i bestyrelsen, i hvilken jeg tidligere havde været, først som kasserer, senere fra 1876 som næstformand indtil 1902, da jeg nægtede at modtage genvalg. H. A. Knudsen på Trøjborg var hele tiden formand, og den samlede bestyrelse gjorde sit bedste for foreningens fremgang og trivsel, men opnåede kun at holde den i live trods megen lunkenhed hos medlemmerne og trods øvrighedens angreb og bestræbelser for at komme den tillivs. Nu er der mere fart i foreningen, særlig på grund af en vellykket foredragsvirksomhed og et forsøgsvæsen, som kaster lys over de vigtigste områder indenfor landbruget, der nød-

vendigvis må fremmes og tages i brug, når landmændene vil frelse sig helskindet gennem det vældige kapløb.

Fra 1892 formand for Løve herreds brandkasse

Siden 1876 har jeg været knyttet til bestyrelsen af »Løve Herreds Brandforsikrings-Forening for Landbygninger i Nordslesvig«. I dette år solgte Aug. Beck, tidligere godsforvalter på Trøjborg, sin gård her i Visby og flyttede til kongeriget. Han var brandkassens formand fra dens stiftelse i 1865, medens Kaysen var næstformand; han blev nu formand og jeg næstformand. Denne plads beholdt jeg indtil 1892, da Kaysen på grund af svaghed måtte fratræde og jeg blev formand, hvortil var knyttet regnskabsførelsen, en bestilling, jeg endnu sidder inde med, og som har været min eneste, i hvert fald største indtægtskilde, siden jeg forlod Nørmark. Da al bogføring og regnskabsvæsen hidtil havde været samlet hos formanden, krævede bestillingen et ret omfattende arbejde, og særligt i de senere år, da foreningens samlede forsikringssum, som ved min tiltrædelse 1892 var med et rundt tal 7 mill. Mark, nu i 1912 er vokset til 16 mill. Jeg har været meget glad ved denne stilling, ikke alene fordi den har givet os det daglige brød, men også fordi arbejdet havde og har min fulde interesse. Jeg føler mig også

temmelig sikker på, at jeg som foreningens formand og leder har vundet tillid og påskønnelse hos alle bestyrelsesmedlemmer og medlemmerne overhovedet. Det har indtil nu været formandens pligt årligt at berejse visse distrikter inden for foreningens område for at kontrollere bygningerne, og da den strækker sig fra Skodborg helt ned til Slesvig-Husum, er jeg kommet meget omkring i Sønderjyllands land og er kommet i berøring med mange, både danske og tyske, men har mødt venlighed allevegne. Men tiden skrider, jeg er nu en gammel mand, den 24. december 1912 er jeg de firs, og skønt jeg endnu har mine åndsevner usvækkede og endnu kan udfylde min plads og udføre arbejdet, så har jeg betænkeligheder ved, at jeg er den eneste blandt bestyrelsens medlemmer, der sidder inde med kendskab til foreningens indre forvaltning og ret indviklede regnskabsvæsen, så min pludselige afgang kunne forårsage alvorlige forstyrrelser i foreningens styrelse og forvaltning. Ved min overtagelse af formandsstillingen var forholdene ret heldige i denne henseende, idet jeg som næstformand havde hjulpet Kay-sen en del, navnlig i hans sidste år, da hans tidligere forbavsende arbejdsevne tog ret føleligt af, så jeg allerede dengang var fuldt fortrolig med den indre ordening. For at råde bod på denne ulempe, mens tid var, besluttede jeg at hidføre en forandring i styrelsens sammensætning, og efter en forberedende forhandling med de andre bestyrelsesmedlemmer forelagde jeg generalforsamlingen i 1911 et forslag om,

at formanden afstod regnskabsvæsenet til næstformanden, hvorved der ville blive to, som var fuldt inde i sagerne. Skønt forslaget mødte en del modstand hos repræsentantskabet, som ønskede, at jeg beholdt begge bestillinger uforandret, sålænge kræfterne slog til, medens jeg derimod for egen regning tog en mand til hjælp, som så ved min afgang var fortrolig med arbejdet — så fik jeg dog mit forslag ført igennem og vedtaget også på generalforsamlingen. Skønt jeg må afstå en betydelig del af min lønning, måske indtil halvdelen, så er jeg dog tilfreds med ordningen. Jeg kommer nok gennem resten af mit liv med denne mindre indtægt, og foreningens regnskabsvæsen vil være sikret mod forstyrrelser. Mine regnskaber og mine protokoller er i en så fortrinlig orden, at jeg trygt kan aflevere alt til min afløser.

Som bekendt stod Hans A. Krüger hårdnakket på edsnægtelsesstandpunktet; der fordres jo edsaflægelse af medlemmerne i den præsiske landdag, hvortil Krüger gang på gang blev valgt, men kom ingeninde ind i den, da han vedblivende nægtede at aflægge eden. Imidlertid havde Hans Lassen, Lysabild, valgt af anden kreds, aflagt eden, og da der i første valgkreds arbejdede sig nogen stemning frem for, at Krüger også burde gøre det, så vi fik to repræsentanter i landdagen, blev han på småmøder og sammenkomster, særlig på østkysten, stadig og stærkt opfordret til at forandre standpunkt, men han vedblev hårdnakket at sige nej. Jeg husker et sådant

møde, der blev afholdt på Sommers Hotel i Flensborg, hvor der kun var 8 à 10 til stede, foruden Krüger blandt andre Hans Lassen, Junggreen, Gustav Johannsen, Bekker og Monrad, og hvor Junggreen var særlig ivrig for at få Krüger omstemt; men trods al påvirkning blev han urokkelig ved at sige nej, hvori han støttedes af enkelte af de tilstedeværende. »Vil mine vælgere have deres repræsentant ind i den prøjsiske landdag, må de vælge en anden, mig får de ikke derind.«

Jeg har bidt særlig mærke i denne sammenkomst, hvor Junggreen talte så ivrigt for edsaflæggelse, fordi han senere forandrede standpunkt, hvad han åbent og ærligt tilstod. Han kom senere ind i provinssynoden, hvor der fordredes edsaflæggelse. Jeg har senere hørt ham sige, at vel var han i sin tid meget stemt for edsaflæggelse, men nu ikke mere. Man føler sig bundet og er ikke i alle henseender og situationer den frie mand, som en folkerepræsentant bør være. Efter Krüger valgtes Hørlück i Rurup som landdagsmand i første kreds; også han nægtede eden. Så kom Gustav Johannsen, og han og alle de senere landdagsmænd aflagde eden.

Sidst i halvfjerdserne dukkede så sprogforeningsspørgsmålet frem, hvortil Prøjsens og Østrigs ophævelse af § 5 nok gav det sidste stød. Hvorvidt det var Junggreen eller Monrad, der først fik tanken om denne, tør jeg ikke afgøre, jeg har tidligere ment, at det var Junggreen, men har senere læst på tryk fra Jessen i Flensborg, at det var Monrads tanke,

ligemeget: de var begge lige varme for sagen. Jeg var i halvfjerdserne en del sammen med Junggreen i forskellige retninger og anliggender, og en venlig gensidig sympati udviklede sig mellem os. Da der så for at prøve tanken om nødvendigheden af at få en forening til bevarelsen af det danske sprog hernede blev indbudt nogle mænd fra de forskellige egne til en snævrere rådslagning, faldt Junggreens valg på mig. Der samledes så en søndag eftermiddag i Junggreens hjem en 8 à 10 for at drøfte sagen; af de tilstedeværende husker jeg foruden Junggreen og Monrad kun advokat Bekker og farver Bahnsen fra Åbenrå. Tanken fandt ubetinget tilslutning, foreningens navn blev ivrigt drøftet og sluttelig vedtaget i dens senere officielle skikkelse »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig«; men navnet syntes for flere at se noget mistrøstigt ud, idet det kunne tyde på en vis ængstelse for at dansk sprog kunne bevares hernede, så der måtte særlig hjælp til. Monrad havde opsat nogle punkter til lovene for foreningen, iblandt hvilke den naive tanke, at den skulle være »hemmelig«, var den rådende, hvilket dog efter alle deltageres bestemte råd absolut måtte ændres til »offentlig Forening«, da det ville blive umuligt at arbejde for den uden fuld offentlighed. Spørgsmålet om medlemsbidragets størrelse var man ikke ganske enig om, om det var 4 eller 5 Mark, der blev foreslået, husker jeg ikke, men flere af os mente, at det var for meget, hvilket senere viste sig at være rigtigt, så det ret snart blev

betydeligt nedsat. Hovedtrækkene i det lovforslag, der skulle forelægges den stiftende generalforsamling, blev fastsat, men ordlyden blev overladt til Junggreen og Monrad med advokat Bekker som rådgivende. Når alt var rede, skulle der så sammenkaldes til et offentlig møde på Hotel Danmark i Åbenrå til foreningens oprettelse. Dette møde blev afholdt den 10. oktober 1880, hvor foreningen under stor begejstring blev stiftet og en bestyrelse valgt. Men foreningen faldt tyskerne stærkt for brystet, og der blev stor opstandelse blandt dem. Offentligheden kom i bevægelse, og der spejdedes efter at finde lovovertrædelser på generalforsamlingen og efter utilladelige ytringer i de mange patriotiske taler ved det fællesmåltid, der fandt sted efter mødet. Mødet var meget talrigt besøgt, men hvormange der var mødt her fra vestkysten, har jeg aldeles glemt. Kun husker jeg, at brødrene Knudsen, Hansen i Møgeltønder måtte møde til forhør hos daværende herredsfoged Grünfeld i Tønder. Men øvrigheden fandt intet at hænge hatten på, meget mere bidrog al denne hurlumhej til endmere at vække folks opmærksomhed på foreningen omkring i vort folk, og dette, at de kønt måtte lade alle gå i fred, bidrog meget til, at befolkningen trygt sluttede sig til. Dermed var den første af vore nationale foreninger stiftet, og vi må være taknemmelige for den. At den var nødvendig, har tiden senere tilfulde godtgjort.

Nu vil vel nok en og anden, der måtte få dette skriveri at se, tænke eller sige: »Ja, han har nok

været en rigtig én til at tage sig af en gård som Nørmark, hvor der var så meget at tage vare på, når han sådan rodede sig ind i så meget udenomsarbejde, som han pænt kunne have holdt sin næse fra«, så vil jeg svare, nej, det kunne han slet ikke! Det var, som det kaldte ad mig: Lader du det være, unddrager du dig din pligt, og pligten stod den gang, og står den dag i dag som noget, man helst aldrig skulle gå udenom; og er der så tilmed noget i denne »kalden«, som taler til ens lyst og bedre jeg, så bør man følge budet uden betænkning; ja sådan så jeg på tingene. Husk så tillige på, at jeg gennem alle halvfjerdserne gik som ungkarl, langt oppe i fyrreårene, så vil man måske se lidt mere overbærende på disse mine »udskejelser«, hvad måske nogle ville kalde dem, thi uden dem kunne det måske have været vanskeligt nok at have undgået at blive en rigtig gnaven og pirrelig »pebersvend«, eller måske noget andet endnu værre. Nu slap jeg heldig over den fare — efter min mening da. Desuden glædede og interesserede dette på en vis måde halvtoffentlige arbejde mig. Det holdt mig frisk og forjagede tilmed et og andet mørkt minde, som måske under andre forhold kunne være blevet truende nok. Gennem halvfjerdserne boede jeg, som vistnok foran omtalt, i de to små værelser, en noget indskrænket lejlighed, men lige tilpas til en halvgammel ungkarl, der aldeles ikke var anlagt til at lege »komme fremmede«, var derimod ofte på kortere eller længere udflugter, og gik så at sige hver eneste vinteraften, jeg var

hjemme, hen til Hedegård og hjem ved sengetid. Tiden blev mig aldrig lang, snarere kunne den ikke slå til. Disse år gled hen under gode og lovende kår, hvad Nørmarks drift angik. Der avledes jævnt godt, vi holdt en ganske fortrinlig kobesætning, som vi satte en stolthed i at holde velplejet i alle henseender, ligeså kalvene, som holdtes indtil halvårsalderen, og da, hele flokken med hinanden, kunne veje 400 pund. Smørret gik en tid til Hamborg og senere over Århus til England, hvor der opnåedes priser indtil 1 M. 75 Pf. pr. pund. Ja, det var gode forhold at arbejde under i disse 10 år; men så kom firserne med stærkt nedandgående konjunkturer, ugunstige vejrforhold for Nørmarks lette jorder, udbyttet sank, og driften gav underskud. Savnet af god sommergræsning var vedblivende en følelig hemske for solid fremgang, så koholdet måtte formindskes hvert forår og suppleres ved nye indkøb i efteråret. Tillæg af egen avl var ugørlig, med mindre der lejedes græsning andetsteds. Det kunne til tider være vanskeligt nok at få køerne græssede på egen mark, endsige da afse græs til ungvæg; en længere sommertørke kunne svide græsset helt af på denne lette jord, hvilket var den egentlige ulempe ved gården, men — man kan vænne sig til mange ulemper, selv af en så indgribende art som denne. Kornavlens gennemgående tilfredsstillende, og da jeg senere kom godt i gang med roedyrkning, kunne vinterfodringen godt stå mål med andre bedre gårdes. Hegnsplantning tog også fart, og efter-

som hegnene voksede til, gjorde de udmærket virkning mod jordfygning — den værste plage på Nørmark og hindring for en rationel drift. Men en sådan hegnsplantning for så store arealer, ved siden af hedeopdyrkning, dræning og andre kultiveringsarbejder, tog både tid og penge, så der måtte gås langsomt frem. Der begyndtes med hegnsplantning på den søndre mark, og på den nordre del blev der begyndt, men videre kom jeg ikke — af forskellige grunde. Plantning af læbælte i havens vestlige del blev årlig fortsat, så der, da jeg senere solgte gården til Gotthardsen, fandtes udmærket læ mod alle vinde, og haven, på det parti nær omkring dammen, var så at sige færdig. Det manglende er senere udført af Gotthardsen og på en så smuk og smagfuld måde, at haven nu gør et overordentlig tiltalende indtryk.

Men inden jeg forlader halvfjerdserne, må jeg omtale et legemligt uheld, der mødte mig i 1879. Ved at træde op af en drænsgrøft kom jeg til på en kejtet måde at hvile formeget på det højre ben, hvorved alle sener omkring knæet sprængtes, så jeg ikke kunne flytte mig af stedet. Jeg måtte til læge Poulsen i Vamdrup, som beordrede et roligt sengeleje i 3 uger — den eneste gang jeg på grund af sygdom eller svaghed har været rigtig sengeliggende — og det tog mange gange 3 uger, inden jeg uden krykker eller stokke kunne bevæge mig nogenlunde frit. »Det vil vare et år — sagde Poulsen — inden knæet igen er stærkt«, og det slog desværre for godt til.

Det første halve år måtte jeg pænt holde mig hjemme, så jeg havde rigtig god tid til at tænke mig om. Og mine tanker og overvejelser endte altid i gifte-tanker, men — til at gifte sig hører jo altid to. Hende, jeg ønskede mig til hustru, var Johanne Elisabeth Feddersen, datter af nylig afdøde godsinspektør Feddersen i Møgeltønder, hvor Elise, som hun altid kaldtes, nu boede ene i hjemmet. Vi var langtfra fremmede for hinanden, var ofte gennem mange år truffet sammen i selskabslivet, særlig hos Knudsens på Hedegård og hos hendes svoger D. Hansen i Møgeltønder, og at vi gensidig nærede tilbøjelighed for hinanden, var vi så temmelig klar over. Men fra venskab til ægteskab er der endda ikke så lille et spring, dog vandt tilbøjeligheden sejr over hendes betænkeligheder, og i februar 1881 blev vi forlovede, hun 34 år, jeg 48.

Nu kunne man jo — og ikke helt med urette — ræsonnere som så, at det var et rent og skært fornuftsparti! Å ja, det kunne synes så, men det var det nu slet ikke; vel var det ikke et på ungdommens begejstrede, ofte hensynsløse tilbøjeligheder bygget ægteskab, her indleddes, men der var dog hos os begge en fastbygget overbevisning om, at det, vi kunne elske hos hinanden og bygge et samliv på, nok med hjælp fra Gud ville holde til vore dages ende; og Gud ske tak! det holdt ud. Jeg sad jo som forpagter på Nørmark, just ikke i nogen særlig indbringende stilling, men gården og stedet var blevet mig kær, og nødig ville jeg også bryde det broderlige, næsten

30-årige samliv med Kresten, hvad der var blevet følgen, hvis jeg havde forladt Nørmark, som flere rådede mig til. Elise ville også gerne bo på Nørmark, og vi blev. I sommeren 1881 byggedes så stuehus og mejeribygning, og den 5. oktober 1881 holdt vi bryllup oppe i Agri på Mols, hvor hendes svoger pastor Hauch, som var gift med hendes ældste søster Magdalene, var sognepræst.

At jeg fik travlt, dobbelt travlt, straks i firserne, både i anledning af forlovelsen og byggeriet, var jo ikke så underligt. Skønt jeg ved denne tid var nået de 48, var jeg dog så rask og kvik som nogensinde tidligere, men tanken på det hjem, jeg i fuld fortrøstning var vis på at finde i det hus, der byggedes på, var en aldrig svigtende kilde til yderste anstrengelse. Efter brylluppet rejste vi hjem over Ribe for at besøge som nygifte min dengang 80-årige moder, og kom så den 9. oktober om aftenen til Nørmark, hvor gamle fru Knudsen, Louise og Kresten, Kaysen og hustru på det kærligste og venligste tog mod os i dette nye, strålende oplyste hjem, med hele den prægtige samling solide møbler, som Elise helt og fuldt ud bragte med sig, en modtagelse, vi ingensinde kunne glemme. Hvor kan man dog til tider føle og mærke velsignelsen ligesom vælde ned over sig! Elise og jeg gik denne aften til ro, ligesom så mangan, mangan aften senere, med en inderlig tak til Vorherre, og med bøn om hans velsignelse i fremtiden over vort ægteskab og vort hjem; og trods modgang og tryk, som også vi fik, har vi al-

tid med hinanden kunnet takke Ham for dagen, der gik, og dagen, der kom. Ja, »Konse og Manse« vedblev alle dage at være et lykkeligt par. Vi blev overordentligt lykkelige med hinanden, hun var en trofast, altopofrende, uegennyttig og hjertevarm hustru. Aldrig har nogen mand på jord haft en bedre hustru, end hun var mig.

På mejeridriften var jo hele gårdens drift baseret, og da mejeriet nu skulle flyttes over i den nye bygning, var det rimeligt at få det indrettet så godt som muligt med de forbedringer, som mejeridriftens stærke udvikling gennem halvfjerdserne hjemme i Danmark havde ført med sig. Men dette nye kostede mange penge, så jeg, uden at sige for meget, nok kan regne vore byggeforetagender til over 20.000 M., og dette i forbindelse med slappe konjunkturer, blev længere hen i firserne ret trykkende, så det tog både på modet og lysten. Gik det end kendelig tilbage for os, så trøstede vi hinanden så godt, vi formåede, holdt trofast sammen, vel vidende, at vi var inde på et skråplan, der kunne blive truende nok for vor stilling og for vort hjem. Vi gled imidlertid under disse forhold stille og roligt hen mod slutningen af firserne; så kom i 1887 anlægget af vestbanen med station umiddelbart ved Nørmark, hvad der var et lysglimt, thi gårdens værdi ville absolut stige ikke ubetydelig. Dertil kom, at jeg med den gunstige beliggenhed genoptog min tidligere handel med foderstoffer, kunstgødning og markfrø, en forretning, der gik rigtig blomstrende, indtil der

langs banelinjen dukkede lignende handelssteder op, den ene efter den anden. Så slap konkurrencen rigtig løs, og al reel handel blev så omtrent ødelagt. Jeg fortsatte imidlertid til langt hen i halvfemserne, men fortjenesten stod ikke i noget rimeligt forhold til arbejdet, så jeg afhændede frøforretningen til brugsforeningen og den øvrige handel til gæstgiver Fries ved stationen.

I 1884 havde vi den mindeværdige store fællestur til Vestjylland, til hvis ordning for denne egns vedkommende jeg også fik arbejde nok. Vi boede sammen med Knudsens hos Bruhns på Rybjerg ved Ringkøbing, hvor endnu den gamle Bruhn og hustru levede. På hjemrejsen derfra besøgte vi for sidste gang min gamle moder. Hun lå tilsens og døde ikke ret længe efter.

Vi glider så ind i halvfemserne og samtidig med, at det begynder at lysne for os, kommer der flere begivenheder, som lægger en del beslag på mig, men ved siden deraf virker oplivende.

Først kom min overtagelse af formandsstillingen i brandkassen, der gav en god og kærkommen indtægt. Hvad denne sag angik, har jeg vist nok foran udførlig fortalt. Den enes død, den andens brød! sådan også her. Men det gav mig meget at bestille. Året før jeg fik formandsposten, var jeg og Bertelsen fra Ballum udvalgte til at efterse alle cirka 1700 forsikringssteder i hele Nord- og Mellemslesvig, et arbejde, der tog flere måneder. Det var en forberedelse til formandsstillingen, da jeg fik ikke alene

hvert eneste sted at kende, men, hvad der var af lige så stor betydning, jeg gjorde også bekendtskab med ejerne, hvilket senere kom mig til nytte og betydeligt lettede mine revisionsrejser. Samtidig med min tiltrædelse skulle der udarbejdes nye love for brandkassen, alle de gamle fuldskrevne forsikringsprotokoller måtte fornyes og meget andet, så jeg sandelig fik brug for mine kræfter, men alt gik med liv og lyst, og så er det en let sag at arbejde.

Men det ville ikke mere rigtig gå med landvæsenet, der stødte uheld til, og driften blev ingenlunde mere lønnende, snarere det modsatte. Dertil kom de stadig mere og mere vanskelige forhold med folkeholdet, og alle disse omstændigheder tilsammen modnede tanken om at indskrænke driften til det mindst mulige. Hen i halvfemserne enedes jeg så med Knudsen om, at han overtog hele den syd for vejen liggende del af jorderne samt en del eng, ialt omtrent 150 demat; samtidig solgte jeg ved auktion hele avlen og besætningen på 2 køer og 2 heste nær, og lejede en del af jorden ud. Hvorvidt dette noget radikale arrangement i det hele var heldigt, set fra et økonomisk standpunkt, har jeg senere ofte måttet betvivle, men min foran omtalte handelsforretning og brandkassen gav mig fuldt op at bestille, og at overlade den temmelig vidtløftige bedrift til folkene uden selv at kunne være med til enhver tid viste sig med den allerede dengang herskende løse tone blandt arbejderne at være en kilde til den ene ærgrelse større end den forrige og uden tilsvarende fordele. Som

sagt, vi var enige om at søge at slå os igennem uden den opslidende avlsbedrift. Rent ud at sælge gården faldt os ikke ind, men en udstykning, så vi beholdt en ca. 20 demat land og de dertil nødvendige bygninger, blev forsøgt, men mislykkedes. Så skred tiden hen, mere rolig og stille under disse indskrænkede forhold. I den tid foredragsforeningerne rigtig florerede hernede, fik vi også en sådan her på egnen. Den omfattede Hostrup, Møgeltønder, Daler og Visby, hvor der skiftevis holdtes møder med udmærket tilslutning. Thomas Thomsen var formand. Hvorlænge foreningen bestod, husker jeg ikke, men de idelige hindringer, der lagdes i vejen for den, med politiets overvågen, kvindernes udvisning nu og da af mødesalen og lignende, sløvede interessen, så den omsider blev ophævet, eller rettere sagt, døde stille hen. Møderne måtte jo den gang holdes i kroerne, hvad der havde sine ulemper og afholdt mange fra at være med. Som sagt, den døde stille hen, for fornyet at opstå i vore forsamlingshuse.

At Visby fik sit forsamlingshus allerede i 1894 som det første her på vestkysten og som det næstførste i Nordslesvig — Skrave var det første — skyldes i første linje et på Højskolehjemmet i Kolding afholdt nærmest kirkeligt møde, hvor Kr. Knudsen og jeg var med. Der skulle forhandles om den kirkelige stilling hernede og mulig findes veje og midler til fremme af menighedslivet nærmest ved at få en forening stiftet blandt sønderjyderne med dette mål for øje. Dette med en forening havde sine van-

skeligheder og betænkeligheder, hvorimod der mentes at kunne ventes bedre fremgang og større tilslutning, når arbejdet og virksomheden udgik fra et udvalg. Denne tanke vandt den meget store forsamlings tilslutning, og udvalget skulle så dannes ved valg. Men indbyderne til mødet, med Schrøder, Askov, og pastor Clausen, Vonsild, i spidsen, havde været så betænksomme, man kunne godt sige så snilde forud ved en forhånds-behandling af sagen med foregangsmænd hernede fra at søge udvalgs-medlemmerne udpegede for at få dem jævnt fordelt over hele landsdelen, så det mere gjaldt om at få dem udpegede, hvoraf de fleste var tilstede, til at sige ja til hvervet, end det gjaldt om at lade forsamlingen vælge. Dette ikke at lade vælge, men derimod at henstille til forsamlingen eller den enkelte udpegede at opponere eller protestere mod valgene, var altså her det rådende. Som en anbefaling af denne fremgangsmåde blev af P. Skau, Bukshave, som kom til stede efter mødets begyndelse, meddelt, at han kom umiddelbart fra det møde i Haderslev, hvor »Kirkeligt Samfund for Haderslev og Omegn« blev endelig stiftet og dér var den endelig afstemning blevet formuleret således: »Hvem der ikke bifalder det nu oplæste resultat af forhandlingerne og det endelige forslag anmodes om at rejse sig!« Ingen rejste sig, — selvfølgelig kunne man gerne tilføje: »og på den måde fik vi samfundet enstemmig oprettet!« Men denne afstemningsmåde netop i den pågældende sag, faldt dog adskillige på Kolding-mø-

det lidt for brystet, hvad der også blev udtalt af flere. (Det er forresten den samme fremgangsmåde, der tildels endnu bruges ved valg af bestyrelsesmedlemmer for vore nationale foreninger: den fungerende bestyrelse foreslår den eller den, hvem der i forsamlingen ikke kan billige forslaget, bedes melde sig!!). At denne valg måde blev anvendt i nærværende tilfælde, kan undskyldes og tildels bifaldes; thi det forberedende udvalg havde forud søgt at finde personer omkring i de forskellige egne, som efter dettes mening, i al fald i nogenlunde grad, kunne tænkes at være interesserede for sagen, medens et almindeligt valg af forsamlingen kunne blive udsat for rene tilfældigheder. Hvortil endvidere kom, at den udpegede simpelthen kunne nægte at modtage valget. Såvidt jeg husker, skulle halvdelen af udvalget være kvinder. For vesteregns vedkommende blev foreslået nu afdøde fru Dorthea Bejer i Barsbøl og mig; der blev vist nok af alle sagt ja til hvervet, og dermed var »Udvalget for kristelig Virksomhed i Nordslesvig« dannet. For at fastslå udvalgets virksomhedsplan blev der i den første tid afholdt møder ret ofte; penge skulle der jo til, og da der ikke blev dannet nogen forening med faste bidrag, blev der gjort forsøg på at skaffe det nødvendige ad forskellige veje og ved forskellige midler, thi alt skulle være frivilligt. Udvalgets første formand var pensioneret lærer Jacobsen, der boede i Åbenrå eller dennes omegn. Det første offentlige møde, som udvalget lod afholde, fandt sted i Åben-

rå, og der hørte jeg for første gang vor nuværende frimenighedspræst J. Jørgensen tale. Han var jo en af de mænd, udvalget havde brug for. At følge udvalgets fremtidige udvikling og virksomhed bliver for vidtløftigt her, den kendes og mærkes i stigende grad omkring i Nordslesvig, blandt andet i sygeplejesagen, som fra første færd blev et betydeligt led i arbejdet. At der var tænkt på mig til medlem af udvalget, var mig aldeles fremmed og kom mig meget overraskende; men da jeg først havde taget mod valget, var det, som noget drev mig, så det blev mig en trang at søge det kirkelige liv fremmet også herude i min hjemegn. Det var som modet dertil voksede sig stærkere, og Elise hjalp trofast til, — hvad hun forresten gjorde i alt, der kunne tænkes at fremme og højne vort folks vilkår. Hos mig selv var der aldeles ingen evne til personlig at påvirke folk, så det mere gjaldt for mig at lægge de ydre forhold sådan tilrette, at der blev plads og lejlighed for talere og forkyndere til at få folk i tale uden at måtte ty til kroerne.

Købet af tinghuset i Visby 1894

Så traf det sig så heldigt, ja, det var næsten, som det var lagt til rette for os, at det forhenværende tinghus i Visby, som dengang ejedes af enkefru Krüger, var at få til købs og til en så billig pris, at man

kunne frygte for, at det den ene dag som den anden blev købt af sognet til skole eller andet brug, så der måtte handles straks. Jeg sikrede mig i al stilhed hos fru Krügers befuldmægtigede P. Timmermann i Skærbæk — hun selv boede nemlig på den tid i København — forkøbsret inden for en vis frist og til en pris på 5000 M. Jeg talte så med brødrene Knudsen om sagen, som de begge fuldstændig billigede, og vi blev da enige om at indbyde en del mænd fra Visby og Daler sogn til at mødes på Nørmark og se til at enes om husets køb. Den 8. juli 1894 samledes så: Brødrene Knudsen, Hans Jepsen og Hans Petersen fra Rørkær, Jef og Karl Lytsen fra Østerby, Joh. Johannsen smsts., S. L. Sørensen fra Daler Mølle, A. P. Junker fra Gerup og John Schmidt fra Visby hos mig, og vi blev uden lange forhandlinger fuldt enige om straks at sikre os huset, og de gav mig bemyndigelse til at købe huset, hvad jeg gjorde dagen efter. Sådant fik vi altså et stort og rummeligt forsamlingshus, overordentligt stærkt bygget i årene 1848—50 for herredets regning med en bekostning af 30.000 M., — en stor sum i den tid, nu købte vi den for 5000 M. — og vi var veltilfredse. Købet blev snarest retslig ordnet, og brødrene Knudsen indførtes i grundbogen som ejere, foreløbig.

Den 6. november 1894 samledes så alle garanter til et første møde i husets gamle tingsal, hvor foruden forannævnte var mødt 9 andre dels fra Visby og dels fra Daler, som alle med glæde ville dele an-

svaret med hinanden. Der forhandlede om husets fremtidige brug, dets istandsættelse, anskaffelse af inventar og deslige. Vi skød ikke penge til, foreløbig lod fru Krüger hele købesummen blive stående, og senere låntes den hos sparekassen. Når en garant døde eller forlod egnen, var der altid andre rede til at gå ind i deres plads, så vi altid var mindst 20. I 1901 tilbyggedes på foranledning af N. J. Gott-hardsen et gymnastikhus, som gav rummelig plads til større forsamlinger, men også denne var ved gymnastikopvisninger og politiske møder aldeles overfyldt. Mens jeg er ved de pekuniære vilkår, vil jeg tilføje, at der *nu* er dannet et selskab med be-grænset hæftelse om ejendommen med 10 deltagere fra Visby og 10 fra Daler sogn. Selskabets gæld er nu 8.500 M., der står som lån hos vor sparekasse. Vi har temmelig let ved at forrente dette beløb, li-gesom også at betale alle andre udgifter ved repa-rationer og de ikke ubetydelige forandringer i og ved bygningerne, da der nemlig blev udlejet tre lej-ligheder, som indbringer 320 M. i årlig leje. Over-skuddet fra de mange møder og sammenkomster er ikke så ubetydeligt, skønt det hører til undtagelser, at der fordres mere end 30 Pf. for adgang til mø-derne med frit kaffebord, så vi endog er istand til at afbetale på gælden, dog må bemærkes, at alle ud-gifter, der angår gudstjenesten her, holdes uden for forsamlingshusets regnskab som noget for sig selv, og her kniber det mere at få udgifterne dækkede.

Sølvbryllup

I 1905 blev der opsat en kakkelovn i gymnastiksalen, hvorved det blev muligt at afholde alle folkelige og selskabelige møder og forsamlinger i denne, så salen ovenpå kunne anvendes udelukkende til kirkeligt brug. Ved en 10-årig brug af denne til alle mindre og større møder var den blevet i ikke ringe grad medtaget, tilmed at den i alle disse år ingensinde var blevet restaureret, hvilket derfor nu tiltrængtes i høj grad. Nu traf det sig så, at vort sølvbryllup indtraf i 1906, og Elise og jeg tilbød da, at vi for egen regning ville lade salen oppudse og indrette til udelukkende kirkeligt brug, dog på den betingelse, at så længe ejendommen vedblev at tilhøre det samme selskab eller forening, skulle salen *kun* bruges til kirkelige handlinger. Så snart denne betingelse var bleven godkendt og vedtaget, begyndte istandsættelsen, som lededes af malermester Petersen i Skærbæk, og salen stod færdig til vor sølvbryllupsdag den 5. oktober 1906. Men vi agtede at gå videre og få salen udstyret med alter, døbefont og prædikestol, noget som blandt vore venner og bekendte blev almindeligt ønsket. Dette nåedes også året efter, så salen den 2. juni 1907 kunne indvies som kirke af pastor Poulsen og andre frimenighedspræster med en talrig forsamling omkring sig. Af gaver til kirken vil jeg gerne nævne kalken og brødskaalen fra Sønderjydsk Samfund i København, Kristusstatuen på alteret fra Agerholm i Holstebro, lysestagen fra

gamle frøken Farre i Ålborg, alterdugen fra gamle fru Krüger, døbefonten fra frimenigheden i Skærbæk, harmoniummet fra Th. Møller og hustru her i Visby, alt andet var fra os og var vor sølvbryllups-gave til »Frimenigheden i Visby«. Kirkens indvielsesdag blev for Elise og mig én af vore glædeste dage, og lad mig tilføje, at nogle af vore glædeste stunder har vi nydt i denne vor kære lille kirke. Gid det menighedsliv der her, omend kun småt, er vokset frem, må fremmes og trives.

Sygeplejeforeningen

En sygeplejeforening måtte vi selvfølgelig også have. Da denne sag kom frem ved udvalget for kristelig virksomhed og havde fæstet rod mange steder, blev der også stærk stemning for at få en forening dannet her for vor nærmeste omegn. For at få sagen sat igennem fik vi Skrumsager som udvalgets formand til et her i forsamlingshuset sammenkaldt møde, og tanken vandt almindelig tilslutning. Følgen blev da, at der indvarsledes til et møde i Østerby kro den 2. december 1899 for Møgeltønder, Daler og Visby sogne, og det blev talrigt besøgt. Fra Møgeltønder var også pastor Bolten mødt, vistnok nærmest efter tilskyndelse af grev Schack. Efter at jeg havde forelagt lovene og disse var drøftede, spurgte pastor Bolten, om et muligt overskud skulde afgives til »udvalgets kasse«, og da jeg på det bestemteste

kunne nægte dette, kunne også han tiltræde foreningen. Nu gjaldt det om at få en bestyrelse valgt, og da præsten mod forventning viste sig meget interesseret, blev vi efter en underhånds-forhandling enige om at foreslå ham valgt ind i bestyrelsen, hvorved vi tillige mente at afværge hans mulige bestræbelser for at få en tysk diakonissestation oprettet i Møgeltønder, hvilket han nok egentlig helst ville. Bestyrelsen kom da til at bestå af: Jef Lytsen i Østerby, formand, degn P. Jessen, næstformand, og pastor Bolten som kasserer; desuden valgtes en del kvinder fra alle tre sogne ind i bestyrelsen. Foreningen fandt god tilslutning og begyndte straks sin virksomhed. Det gik — jeg vil ikke just sige meget — men dog så nogenlunde godt. Bryderier var der nok af, én sygeplejerske viste sig at være for lidt, og til to havde vi ikke råd; det gik noget trægt i det hele, og bedre blev det ikke med årene. Daler og Visby, som holdt sammen, blev mere og mere kede af kompagniskabet med Møgeltønder og præsten, men gjorde dog ikke mine til at få det hævet. Men så pludselig fik vi nys om, at Møgeltønder ville skille sig ud, og i den anledning skulle der afholdes et samlet møde i Østerby stationskro. Formandsposten var efter Jef Lytsens død gået over til Chr. Nissen i Daler, og han måtte da på de Møgeltønderes anmodning sammenkalde mødet, og samtidig måtte formålet for det meddeles. Vi andre var altså forberedte, og så kom det så overraskende for Møgeltønderne, der var mødte mandstærke for at sætte

adskillelsen igennem, at vi mødte deres forslag med et »hellere end gerne« til stor forundring for præsten, som havde været noget ængstelig for udfaldet. Vi fik så straks på mødet oprettet vor egen forening, valgte en ny bestyrelse, Chr. Nissen, Peter Nielsen og mig og kaldte foreningen »Sygeplejeforeningen for Visby og Daler«. Siden da har vi arbejdet rigtig heldigt og godt. Vi giver fuldstændig fri pleje til alle mennesker, opkræver faste årlige bidrag, som i forening med et årligt bidrag på 100 M. fra landsanstalten i Kiel og 100 M. fra Visby Arbejder-Sparekasse sætter os i stand til at gennemføre programmet: »fri pleje«. Mindre heldigt er det gået foreningen for Møgeltønder, som indførte eller rettere beholdt bestemmelsen om betaling for pleje. Præsten blev jo dens formand og tiltog sig nok hele myndigheden, hvorved interessen hos medlemmerne efterhånden slappedes. Såvidt jeg véd, har de der ingen udlært plejerske, men hjælper sig frem med en »vågekone«, og når det kniber, forskriver han nu og da en diakonisse. De derovre kom af asken i ilden, men når de ikke selv gider styre deres egne sager, men overlader dette til en tysksindet præst, får de ligge, som de har redet.

Haglskadeforsikringsforeningen

Også haglskadeforsikringsforeningen må jeg omtale lidt. Mens forpagter Mackeprang den ældre på

Kiding var bleven formand for denne, kom jeg som repræsentant og skadestaksator ind i bestyrelsen, hvad der gav en del at bestille, og navnlig førte mange rejser med sig. Det blev nødvendigt, at der udarbejdedes nye love, og dette ingenlunde lette arbejde lå nærmest på Mackeprang og mig. På det møde i Vojens, hvor disse nye love blev vedtaget under notar Ebsens ledelse, ville Mackeprang absolut have mig valgt til foreningens formand, men jeg vægrede mig hårdnakket — heldigvis. Vel var Mackeprang dengang endnu rask og i sin fulde kraft, men som dansk undersåt var han ikke glad ved at røgte slige halv-officielle sammenslutninger; han gik dog ind på at blive stående som formand. Efter hans død trådte jeg helt ud af bestyrelsen.

Skoleforeningen

Førordningen af 1888, der drev den sidste rest af dansk undervisning ud af skolerne, følte jo som det hårdeste slag, der kunne rettes mod modersmålet. Men efter harmen kom rådslagningen om, hvad der burde gøres som modvægt mod den af regeringen planlagte tilintetgørelse af dansk sprog, og resultatet blev oprettelsen af »Den nordslesvigske Skoleforening«; her var jeg selvfølgelig også med. Foreningen blev jo sluttelig oprettet på et folkemøde i Skærbæk den 30. november 1892. Men forud for dette stiftelsesmøde var der afholdt et eller to

snævrere møder i Jens P. Jensens hjem i Lovrup, hvor foruden Salling fra Ribe, der var meget virksom for sagen og nok egentlig den, der havde undfanget tanken til Skoleforeningen, efter indbydelse fra J. P. Jensen var mødt en 7 à 8 mænd her fra vestkysten, blandt disse Andr. Thyssen Hansen i Randerup, Thomas Møller og C. Simonsen fra Døstrup, L. Bertelsen fra Tevring, H. D. Poulsen fra Drengsted, A. P. Lund i Ballum, Bende Bennedsen fra Harris og jeg (Jens P. Jensen mener at H. P. Hanssen og Hans Petersen også var med, men disse to kan jeg ikke huske som nærværende), og her blev det bestemt at indvarsle til det offentlige møde i Skærbæk. Som bekendt blev foreningens oprettelse besluttet så godt som enstemmigt. Lovene blev vedtagne og en bestyrelse valgt. Skrumsager ledede mødets forhandlinger. Også jeg blev foreslået som bestyrelsesmedlem, men jeg undslog mig med den begrundelse, at det syntes mig heldigere, at der kom en anden fra de mere sydlige distrikter ind i bestyrelsen og foreslog Hans Jepsen i Rørkær, der da blev valgt. Skønt der på mødet var absolut stemning for foreningens nødvendighed og dens oprettelse, blev der dog ført en ret livlig forhandling, nærmest foranlediget af, at en udsending fra redaktør Jens Jessen opponerede mod, at der om denne sag dannedes en særlig forening. Denne fra Jessen udgåede opposition gav anledning til en vis modvilje mod ham, som var ret vedholdende en tid efter mødet og næredes af nogle ret skarpe artikler i

Flensborg Avis, så han allerede den gang ligesom med Vælgerforeningen beskyldtes for ligefrem at modarbejde sagen. Dette er, synes mig, en noget søgt misforståelse eller mistænkeliggørelse af hans opposition. Han indså selvfølgelig meget godt, at det var nødvendigt, at der toges kraftig fat, og at der måtte findes veje og midler til at hjælpe ungdommen til at bevare modersmålet, *kun ville han gå en anden vej*. Han mente nemlig, at en skoleforenings arbejde og virksomhed rettelig hørte sammen med og burde udgå fra Sprogforeningen. Dette betød hans opposition, men aldeles ikke, at han var imod, at også dette arbejde burde tages op. Som et led og et meget vigtigt, for mig at synes det største led i vor nationale forsvar, mener jeg Skoleforeningens gerning og mål at være. Den tid kunne jo tænkes at komme, da den nationale kamp hernede måtte bæres og næres af den ungdom, der blev nationalt vakt på danske skoler, ret ligesom i sin tid mange af førerne og de fremmeligste blandt de kæmpende hernede var elever fra Rødding højskole.

Meget har Skoleforeningen allerede udrettet, med det er der fremdeles at gøre, men den arbejder støt og vil vedblivende vinde fremgang.

Politisk møde i Tønder 1898

Medens der rundt omkring blev holdt politiske møder, blev det med redaktør Jessens billigelse be-

sluttet at afholde et sådant midt i den tyske rede, Tønder by, tidligt på året 1898, og Skyttegården blev lejet til mødested. Der udgik offentlig indbydelse, og efter alt at dømme ville deltagelsen fra hele omegnen blive overordentlig talrig. Der skulle for én gangs skyld vises tyskheden i Tønder, at landbostanden i byens opland ikke var bange for at vise sig inden for dens porte. Men tyskerne i byen kom i harnisk og på benene. Det måtte for enhver pris forpurre, et dansk vælgermøde i Tønder i året 1898!! Det grænsede jo til en skandale! og de eksalterede danske bondemennesker kom jo sagtens i en sådan mængde, at man ikke kunne overmande dem og jage dem ud? — Som sagt, lokalet var lejet og værten belavet på at tage mod den forventede store forsamling. Men sent om aftenen forud for mødet fik Knudsen, Trøjborg, telegrafisk bud fra værten, at han på grund af indtrådte omstændigheder måtte tage sit løfte om lokalet tilbage. Tidlig næste morgen kom Knudsen kørende ud til mig — så tidlig og så hovedkulds hjemmefra, at han end ikke havde fået håret ret — hvad var der nu at gøre? Selvfølgelig kørte vi straks til Tønder, hvor det allerede var bekendt, at værten trak sig tilbage. Vi gik først til værten, men med ham var der intet at stille op, sølle mand, hvor han krympede sig og var forlegen. Sagen var nemlig den, at embedsstanden, som var hans stadige gæster og holdt klub hos ham, opsagde ham huldskab og troskab, hvis han vovede at afgive lokalet til os. Vi gik så rundt i byen, hvor der var et

nogenlunde tilstrækkeligt stort lokale til et sådant møde, og det var nær lykkedes at få Teatersalen i Østergade, men enden på værtens betænkeligheder blev også her en nægtelse. Så måtte mødet jo i huj og hast aflyses, telegrafene kom i virksomhed, bud udsendt rundt omkring, så det lykkedes nogenlunde at få aflysningen meddelt rundt omkring. Den bedre del af byens borgerskab kom dog i oprør over embedsmændenes optræden og skammede sig over, at disse sådan kunne og ville spille herrer i og over byen, thi hvormeget end de samme borgere var fjendtlig sindede mod, at de danske skulle holde valgmode i deres domæne, den gode by Tønder, så var de ikke videre glade ved den stemning, mødets forstyrrelse ganske sikkert ville fremkalde hos byens danske kunder og besøgende; og de fik ret. Modviljen mod Tønder voksede i den grad, at der blandt landbefolkningen for alvor blev talt om, at arbejde hen til, at et andet sted, Møgeltønder eller Brede, kunne tage konkurrencen op med Tønder som købmandsby. Det var også kendeligt og på en vis måde komisk at lægge mærke til, hvor ærbødigt og imødekommende byens købmænd og håndværkere stod med hatten i hånden — som man siger — over for landbostanden, og i høje toner skældte de »sølle Beamter« ud, der ville opkaste sig til byens herrer. Nogle af mine bekendte blandt borgerne rådede jeg til at lade indrykke i bladene en protest mod embedsmændenes optræden i dette anliggende, men om de end indrømmede det begrundende for en sådan

protest, veg de dog tilbage; og det må jo indrømmes dem, at et sådant skridt kunne blive et tveægget sværd — alle havde de jo kunder blandt embedsstanden.

Byggeselskabet i Tønder 1899

Men danske kom også i harnisk, man var i høj grad forbitret over en sådan fremgangsmåde. Straks blev det besluttet, at dette forpurrede møde snarest muligt skulde afholdes i Løgumkloster, men tillige, at der skulle træffes anstalter til at få et lokale i Tønder, stort nok til at slige møder kunne afholdes, og som til enhver tid stod til rådighed. Der blev tænkt på Humlekærren, hvor der ved en ombygning kunne skaffes den nødvendige plads, og endog nogle af de værste hjemmetyskere i byen rådede Hage til at lade lokalet ombygge, — men frygtede åbenbart og med god grund, at mødestedet blev forlagt til Møgeltønder, eller i heldigste tilfælde uden for byen ved vestbanen. Mens overvejelserne stod på, indkaldtes til et møde på Humlekærren for at forhandle om, hvad der burde gøres, og forsamlingen gav nogle mænd fuldmagt til at føre sagen videre og se sig om efter et passende sted i byen, der kunne købes og indrettes med forsamlingslokale, samt afgive fornøden staldplads etc. Disse mænd forhandlede blandt andre med snedkermester Borre, som ejede den gamle Angelske gård, den samme, der se-

nerne købtes af Tønder Landmandsbank, blev enige om prisen og havde den på hånden indtil det indkaldte offentlige møde til Løgumkloster afholdtes. Tilbudet og købet blev af den store forsamling vedtaget og godkendt, men da de befuldmægtigede med Hans Petersen af Rørkær som den ledende dagen efter kom til Borre for at afslutte købet, havde han og hans kone så inderligt fortrudt salget, at de grædende bad om at måtte beholde huset; så var sagen altså lige vidt. Efter dette fulgte så et nyt møde på Humlekærren, hvor forhandlingerne førte til, at der af enkefru Hansen købtes en byggeplads ude ved vestbanegården på ca. $\frac{1}{2}$ td. land til den høje pris af 15.000 M. Der blev så foretaget en tegning af bidrag til planens udførelse blandt de tilstedeværende, som med senere tegnede andele løb op til henad 50.000 M. Der rådede på dette møde en sand begejstring for at føre planen frem til virkelighed, så der af enkelte tegnedes op til 2—3000 M.; men desværre — nogle af de »bedste« fandt senere påskud og undskyldninger for at trække sig tilbage, så den tegnede sum kun blev ca. 40.000 M. Der blev nedsat et udvalg til at arbejde videre, skaffe tegninger til bygningen etc. bestående af Hans Petersen, Anton Jepsen, Th. Thomsen, Hans Michelsen og Skovrøy.

Men her må jeg stoppe op og gøre en afstikker.

Alt det her omtalte, lige fra det første protestmøde på Humlekærren og inklusive det nu sidst nævnte møde sammesteds, og det mellemliggende

møde i Løgumkloster, gik altsammen — desværre, kan jeg godt sige, jeg ville så gerne have været med — min næse forbi; der kom en mand i vejen med en slædefuld gigt!

Samme morgen som det første forhandlingsmøde skulle afholdes på Humlekærren, fik jeg nogle smertelige fornemmelser i mit højre ben, og for at få vished om, hvor slemt det vel var, og om jeg turde rejse derud, gik jeg lidt hen ad marken, men måtte pludselig stå stille uden at kunne flytte benet, så der måtte to karle til halvt om halvt at bære mig hjem. Det viste sig at være en slem pinefuld ischias, som tvang mig til først at holde mig hjemme i 3 uger, kludrende med lægens anordninger med dampning etc., og dernæst et 4 ugers ophold ved Kneippkuranstalten i Silkeborg. Det var en kur udelukkende med kolde overgydninger og afvaskninger uden fjerneste spor af medicin. Men det var en fortrinlig kur. Allerede efter to dages forløb var alle voldsomme smerter forbi, og medens jeg kun med yderste forsigtighed kunne gå ved to stokke, var jeg efter 8 dage allerede så vidt fremme, at jeg kunne gå ret godt med kun en stok. Efter 4 ugers kur kom jeg sund og rask hjem og har siden ingen svaghed fornemmet i benet. Kuren med det kolde kun 7 grader varme vand, stod for mig med min hidtidige afsky for særligt koldt vand som noget skrækkeligt, men jeg fik disse overgydninger og bade så kære, at jeg efter min hjemkomst fortsatte med dem en tid. Men det mærkelige ved denne koldvandskur, synes

for mig dette, at Elise, som led en del af astma, en i hendes slægt ret udbredt svaghed, ved at bruge samme kur så næsten fuldstændig blev fri for denne.

Nu vil jeg igen vende tilbage til den påtænkte byggehistorie i Tønder, som, omend den ikke blev gennemført, dog førte til eller hjalp til at fremme et andet meget vigtigt og indgribende foretagende.

Planen med byggeriet i Tønder stod altså på dette, at der var tegnet ca. 40.000 M., og at der skulle bygges ved Vestbanegården. Det var nok Skovrøy, der skulle være ude om tegninger til det store forsamlingshus og hotel, som det var meningen at opføre, men Skovrøy var ingen ihærdig forretningsmand, og det tog syv lange og syv brede, inden der forelå en byggetegning, end sige skete forberedelser til byggeriet. Da jeg lige til rughøsten kom hjem fra Silkeborg, hørte jeg, at byggeplanen var lige nær. Var man gået energisk til værks, og byggeriet fremmet så hurtig som muligt, havde huset stået dér, og følgerne måtte man have taget imod, enten de var blevne så eller så. Den foreliggende tegning var et mægtigt stort 40 m langt hus med tårne og andre forsiringer, samt bagbygninger med fornøden stald- og gårdsplads. Overslaget var nok omkring 100.000 M., hvoraf kun var tegnet ca. 40.000 M., dog ville pengesagen nok have ordnet sig. Men mens alle disse forberedelser stod på, kom der en mand frem på arenaen, og denne mand var ingen ringere end hr. von Köller! Hvad ikke hjemmetyskernes arrigskab over denne de danskes plan formåede, det kunne

han eller måske rettere hans system udrette. Der var ikke påbegyndt det ringeste på byggepladsen, alt lå begravet i udvalget, og »godt var det, at der ikke var begyndt«, sagde den superkloge, snusfornuftige del af os beregnende vestjyder. Forfølgelserne mod »Frej« i Christiansfeld var jo eksempel på, hvordan det ville være gået os, ikke såmeget dette, at huset stod lukket, men enhver der satte sin fod i huset — Hotel Norden var det allerede døbt —, eller med en part bidrog til det, ville selvfølgelig få sine folk udviste etc., etc.; ja såmænd var dette trolig nok, men om dette eller sligt var sket, hvad så? Var nogen mon gået fra hus og hjem for det? Såmeget er imidlertid utvivlsomt, at havde hint udvalg straks taget fat på jordarbejdet, på stentilførsel og lignende arbejder, som de fleste dengang gik og skændte over ikke skete, og tegningen til bygningen påskyndet, ja, så havde opførelsen været i fuld gang, førend hr. Mathias v. Köller svang køllen, og så havde den danske befolkning herovre nu haft sit eget hus og samlingssted, hvilket nu savnes så hårdt, siden Humlekærren er nedlagt.

Byggerisagen blev selvfølgelig syltet hen. »Hvor var det dog godt, at vi ikke fik begyndt«. — »Det var noget net noget, vi nærved var kommet ind i, tænk om min karl og pige, ja måske dreng med, var blevet udvist, hvem skulle så have hjulpet mig høsten i hus«, ja sådanne, i sin inderste grund selvbehagelige, ytringer summede én om ørerne, når man i eftersommeren traf folk f. eks. i Tønder; så

kunne man bedre forliges med en ytring som denne: »Vi sprang op som løver — men satte os pænt ned som lam«, hvad en af vore bedste mænd sagde og gjorde, idet han nemlig fik tegningen af sit ret store bidrag pænt tilbage. Der er langt igen, inden digterens »Kast overbord din pengesæk, men ej dit mod«, får råderum — pengesækken, pengesækken!!

Men der måtte jo en ende på det løse forhold, der rådede med hensyn til sammenslutningen. Jorden var jo købt, og fru Hansen var næppe tilbøjelig til at lade handelen gå tilbage. Alle de tegnede summer forpligtede jo, så der var sikkerhed nok; men at lade forholdet vedblivende stå hen på tro og love kunne ingen af parterne i grunden være tilfredse med. For at få noget fast at holde sig til måtte der dannes et selskab om den tegnede kapital og om den købte jord. Samtlige interessenter indvarsledes da til et møde i Visby stationskro den 4. marts 1899, hvor der i overværelse af notar Ritter stiftedes et juridisk bindende selskab under navnet »Byggeselskabet i Tønder« S. m. b. H., og den i loven fordrede indbetalte del af aktiekapitalen — i dette tilfælde ca. 10.000 M. — blev ydet kontant i notarens nærværelse; love blev vedtaget og en bestyrelse valgt. Som interesseret var også jeg til stede, thi vel havde jeg hidtil stået helt uden for planen og arbejdet, men forud for dette møde havde K. Knudsen prakket mig en af sine andele på. Jeg havde ikke været nogen særlig ven af købet af den dyre byggeplads, og mente, at hvis disse 15.000 M. var blevet anvendt

på en delvis ombygning af Humlekærren, havde vi stået langt bedre og sikrere. Man var i Tønder så fortrolig med, at Humlekærren var de danskes samlingssted, at selv det tyske borgerskab rolig ville have fundet sig i, at stedet blev udvidet i dansk retning. Var dette sket, kunne danske folk have siddet til højboards midt på torvet i Tønder, medens vi nu løber næsten som husvilde omkring; nå — denne tanke er nu skrinlagt for bestandig, efter at byen har købt Humlekærren. Den kunne endnu have været reddet, men den nødvendige enighed og energi manglede, måske endog mere den samlende kraft.

Tilbage til mødet i Visby stationskro. Ved en snild manøvre af Hans Petersen under valget af bestyrelsen blev han fri og jeg valgt i hans sted, alle de andre blev siddende. Min bestemte protest mod at vælge mig, da jeg hidtil havde stået uden for alle foranstaltninger og forhandlinger, hjalp intet, så jeg til sidst sagde ja. Heldigvis var bestyrelsen enig om snarest muligt at få jorden solgt til byggepladser, men den var jo dyr, så det var at forudse, at der kunne gå lang tid hen, inden der meldte sig købere. Der gik mange år, og følgelig var vort bestyrelseshverv temmelig let, men tilsvarende ubehageligt, det er det kedeligste bestyrelseshverv, jeg har været med til. Der spurgtes af Per og af Povl, om man snart fik jorden solgt, så de kunne få deres aktie eller andel tilbagebetalt, om man ikke snart fik renter af sine penge, og andet sligt. Jeg gav undertiden korte svar, det var ikke mig, der havde ledet dem ind i

dette køb o. s. v., men hvad der i denne retning irriterede mig mest var, når min gode svoger D. Hansen flere gange på en lidt spotsk måde spurgte mig: »Nå, har I snart fået jeres jord eller byggegrunde solgte«, så jeg til sidst, måske på en vel arrig måde svarede: »Jeg har ingen del i købet af dette jordstykke, hvad Du derimod har, om Du end har forstået at få din tegning af en temmelig stor andel strøget«, men efter dette ordskifte rørte vi ikke mere ved denne sag.

Nørmarks bortforpagtning og senere salg

Nu tilbage til vor hjemkomst fra Silkeborg.

Som foran bemærket kom vi hjem lige til rug-høsten, jeg havde nemlig på den måde, jeg drev jorden på, 20 td. land med rug, hvori egentlig lå hele indtægten af gårdens drift. Vi havde i et årstid eller måske længere haft en meget flink og påpasselig karl, som jeg gerne ville beholde og som eneste karl nød min fulde tillid. Straks vi kom hjem, fik jeg den kedelige meddelelse, at han, uden opsigelse til mig, havde lejet sig bort i en anden tjeneste; jeg måtte altså begynde igen med en ny karl, og måske når han var kommet godt igang, med en anden ny igen, så jeg blev led og ked af den evige omskiftning og den smule agerbrug, jeg endnu havde tilbage. Så fæstnede min tanke sig på Niels Jørgen Gotthard-

sen i Daler, som forresten var os ubekendt, men var så varmt omtalt af Peder Jessen under et par dages besøg hos os i Silkeborg, at vi blev enige om om muligt at få fat på ham og måske få gården bortforpagtet til ham. Planen lykkedes. Han overtog straks gården som forpagtning mod en afgift af 2000 M., medens han fik fri ophold og forplejning for sin egen person hos os. Da han efter et par års forløb ville gifte sig, købte han gården, og vi flyttede ud, det første år på Hedegård og derefter i forsamlingshuset i Visby.

Bankens oprettelse

Imidlertid gik det sin træge gang med byggeselskabets anliggender, der meldte sig ingen købere til jorden. Så dukkede en længe næret plan om oprettelsen af en dansk bank i Tønder op med fornyet styrke og med den tanke, at den i byggeselskabet tegnede kapital kunne hjælpe til at danne aktiekapitalen, og hvis banken så overtog jordstykket ved banegården, var byggeselskabet frelst ud af vanskelighederne. Planen om en dansk bank var allerede drøftet flere år tidligere, navnlig Hans Petersen og jeg havde ofte talt sammen derom, og han søgte, men forgæves, at få en af de få danske købmænd i Tønder by til at være med og træde i spidsen. Vore egne »spidser« holdt sig tvivlende tilbage. Allerede i halvfjerdserne opfordredes købmændene P. Oluf-

sen og C. B. Madsen til at sætte sig i spidsen for en bank, og med disse to ansete og formuende mænd er der ingen tvivl om, at banken ville have vundet stor tilslutning. Nu var stillingen den, at hele den store og stærkt tiltagende pengeomsætning udelukkende blev ledet af tyskere, og man kunne med grund befrygte, at den tid kunne komme, da danske folk måtte bukke for disse herrer for at blive nogenlunde behandlede lige med tyskerne. Personligt havde jeg et horn i siden på Kreditbanken. Jeg mente mig krænkende behandlet, og måske det gik andre ligedan. Og — man kunne med god grund spørge, — kan danske folk ikke styre og lede deres egne penge-sager og pengeomsætning?

Nu kom som sagt planen frem påny og denne gang med større kraft og med bedre udsigter til at trænge igennem. Til Hans Petersen og mig sluttede sig nu Thomas Thomsen i Toghale og Hans Michelsen på Brink, begge meget ivrige og virksomme for sagens fremme. Men hvorledes vi skulle gå frem for at få den nødvendige grundkapital tegnet og bragt til veje, var genstand for mange beregninger og overvejelser. Desværre måtte vi *dengang* savne tilslutning og støtte af to af egnens bedste mænd, hvis navne ville have været af stor betydning, når sagen kom såvidt, at den skulle træde offentligt frem, og indbydelse til aktietegning skulle udsendes. Disse to var Knudsen på Trøjborg og D. Hansen i Møgeltønder, som begge manglede tillid til foretagendet. Dog, de kom senere med og blev begge blandt

bankens bedste mænd og støtter, men foreløbig måtte vi arbejde uden dem, så den først udsendte indbydelse til aktietegning manglede de to navne.

For at få en udtalelse af en i bank- og pengeverdenen erfaren mand rejste jeg over til grosserer Julius Nielsen på Damager, for at høre hans mening om planen. Han bestyrkede mig i af alle kræfter at fremme den, og der kunne efter hans overbevisning ikke være ringeste tvivl om, at en dansk bank i Tønder ville have alle betingelser for at arbejde sig frem og få sin store betydning for vesteregnet. Da jeg så ved samme tid læste i bladene, at medredaktøren af Flensborg Avis og tillige revisor ved den danske Filialbank i Flensborg, R. P. Rossen, havde søgt om direktørposten ved Haderslev Bank, hvor gamle Amorsen trådte fra, rejste jeg straks til Flensborg og spurgte uden nogensomhelst forberedelse eller indledning Rossen, »om han ville overtage direktørposten for en dansk bank i Tønder, som vi tænkte på at oprette«, og da han straks gav mig et uforbeholdent ja, lettede det overordentlig for mig. Det forekom mig, at hele sagen dermed var klaret, og det hele lå for mig i det klareste sollys. For at få alle forhold så vidt muligt klarlagte og for at lære stemningen blandt befolkningen noget nærmere at kende, forinden der forelagdes noget offentligt, samledes på Nørmark en del af omegnens bedste mænd — dog endnu ikke de to forannævnte —, ved hvilken lejlighed også Rossen var med og gjorde god rede for en banks arbejde og virksomhed. Bankens

oprettelse blev af de tilstedeværende enstemmigt besluttet og skulle fremmes af alle kræfter. Men forinden skulle det forsøges at få banken og byggeselskabet nøjere sammenknyttede, og da særlig dette, at sidstnævntes kapital kunne gå ind i bankens grundkapital, og grundstykket blive bankens ejendom. For at få dette forhold eller spørgsmål klaret indkaldtes til en generalforsamling den 21. august 1899 for byggeselskabet på Humlekærren, hvor der mødte mange. Hvad forhandlingerne ville dreje sig om, var allerede kendt mand og mand imellem og videnom. Som den ældste blandt bestyrelsens medlemmer måtte jeg åbne mødet og lede forhandlingerne. Efter at have givet en oversigt over selskabets status, som trods de store omkostninger ved bygningstegningerne og overslag var langt bedre end ventet, fik bestyrelsen eller regnskabsføreren, Skovrøy, beredvilligt decharge for regnskabet. Derefter kom så banksagen frem. Stemningen for dens oprettelse var udelt, men en sammenslutning af denne og byggeselskabet mente man helst måtte undgås. Det ville næppe være heldigt at lægge banken uden for byen lige ved banegården, og at give banken dette dyre stykke jord var som at give den en klods om foden, straks den trådte ud i livet. Forsamlingen mente, at byggeselskabet nok selv kunne klare denne sag, og den lille kapital, den ejede, betød kun så lidt for banken, da man nærede fuld tiltro til, at tegningen af bankens aktiekapital, som antydedes til 500.000 Mark, ville gå sejrrikt igennem. På mit

spørgsmål, om bankens oprettelse skulle fremmes ufortøvet, svarede forsamlingen med et rask og enstemmigt ja! Såsnart dette ja havde lydt inde i salen, gik skyndsomt et par inde i den forreste stue siddende udsendinge fra de andre banker hjem med denne, af disse frygtede, men ventede afgørelse.

Så fik vi travlt med at få tegningsindbydelserne udsendt, hvori Skovrøy tog virksom del. Den første tegningsliste udgik med færre, den anden derimod med langt flere navne, også de foran omtalte to. I mellemtiden havde redaktør J. Jessen været herovre på egnen, og ved hans hjælp lykkedes det at overvinde deres tvivl om, at planen lod sig gennemføre, og at give navn til det projekt, som efter deres mening ville ende med fiasko. Godt var det, at de kom med.

Så endelig den 30. august 1901 kunne der afholdes generalforsamling til bankens stiftelse. Der vedblev denne dag at indgå nye tegninger, men de 500.000 M. nåedes dog ikke, så banken stiftedes med 400.000 M., hvoraf 100.000 M. måtte kontant indbetales. Efter at lovene var vedtagne, foretoges valg til tilsynsrådet, nemlig: Knudsen, Trøjborg, D. Hansen, Møgeltønder, Hans Petersen, Rørkær, Th. Thomsen, Toghale, L. Jacobsen, Brøns mølle, H. Hansen, Kannikhus og mig. Dette valgte så til direktør R. P. Rossen, til kasserer A. Andresen, og som det tredie bestyrelsesmedlem Thyssen Hansen. Tilsynsrådet har jævnligt skiftet medlemmer. Som formand fungerede Knudsen indtil sin bortrejse, der-

efter Hans Petersen indtil hans død i 1909, og siden har det været mig. Efter D. Hansens død i 1909 valgtes grev Schack ind i tilsynsrådet.

At der var jordbund for en dansk bank i Tønder, har dens fremgang tilstrækkelig godtgjort. Al pengeomsætning, som for vesteregns vedkommende hovedsagelig foregår i Tønder, var udelukkende på tyske hænder, men da Landmandsbankens ledelse er i dygtige, samvittighedsfulde og venligt forekommende hænder, har den vundet befolkningens fulde tillid og tilslutning. Det første par år sad banken til leje, men købte så det tidligere Angelske Handels- hus tilhørende gamle statelige hus i Vestergade, hvis indre netop i sommer er undergået en fuldstændig omdannelse, så lokalet nu må henregnes til et af de smukkeste blandt Tønders mange og store banker.

Banken, som på redaktør Jessens forslag fik navnet »Tønder Landmandsbank«, åbnedes den 15. oktober 1901. At det samtidig gik stærkt tilbage for »Kreditbanken«, så denne ret snart trådte i likvidation, bidrog i væsentlig grad til Landmandsbankens hurtige udvikling.

Vælgerforeningen

Indtil Knudsen på Trøjborg flyttede herfra, var min stilling i og til Vælgerforeningen kun som almindeligt medlem, men ved den tid han trådte fra, 1906, som medlem af tilsynsrådet, var en ændring

i foreningens vedtægter, navnlig hvad der angik bestyrelses- og tilsynsrådets valg, blevet en nødvendighed, såfremt ikke utilfredsheden med det meningsløse »forslagsvalg« skulle virke uheldigt ind på foreningens virksomhed og vækst; men fra bestyrelsens side kunne der næppe ventes noget tilløb til at foreslå en anden valg måde. Når man på generalforsamlingerne eller årsmøderne hørte formanden ved omvalg af repræsentanter eller tilsynsrådsmedlemmer gå omvalgslisten igennem og for hvert navn spørge, om der er stemning for at genvælge manden og der selvfølgelig ikke blev sagt noget derimod, ja, så var manden genvalgt! Dette er så godt som »bundet valg«, et rent misfoster af »frit valg«. Utilfredsheden voksede fra hver generalforsamling, indtil man ved en snævrere rådslagning mellem nogle af de mest utilfredse, blandt vilke jeg var, blev enige om, at indbyde en del ligesindede til et møde i Tinglev for at forhandle om, hvorledes angrebet på valgordningen skulle ledes. Blandt de mødte var redaktør Christiansen, Flensborg, direktør Christensen, Haderslev, Peter Grau, Pøl, redaktør Svensson, Sønderborg, Hørlück fra Rurup, Jacobsen, Brøns mølle, Fuglsang, Maugstrup, Philipsen, Nybøl, måske et par flere, som jeg nu ikke husker. Vi blev enige om som det vigtigste at få tilsynsrådsmedlemmerne direkte valgt af medlemmerne og for at gøre dette muligt få hele Nordslesvig inddelt i kredse, så medlemmerne kunne samles på et heldigt beliggende sted, og hver kreds vælge sin repræsentant og

stedfortræder. På dette grundlag arbejdedes der nu videre ud, der indsendtes forslag i den retning til bestyrelsen, og følgen blev, at det på Vælgerforeningens generalforsamling i Åbenrå i 1907 blev vedtaget at inddele Nordslesvig i 25 kredse, som hver på et som samlingssted bekvemt beliggende sted skulle vælge et medlem og en stedfortræder. De således valgte 25 repræsentanter, som selv valgte deres egen formand, udgjorde sammen med bestyrelsens to — nu tre — medlemmer, Vælgerforeningens samlede bestyrelse. Ifølge reglerne for den stedfundne inddeling kunne der vælges 3 medlemmer for Tønder amt, og valget skulle første gang finde sted i oktober 1907. For de østlige sogne valgtes Peter Grau, for de sydvestslesvigske jeg, og for de nordlige P. Jessen. Det var jo åbenbart for alle, at der var mange utilfredse med udsigterne for vor folkekamps udvikling henimod en forhandlingspolitik, modsat protestpolitikken. De utrygge — jeg vil hellere sige de mindre trygge — sluttede sig nærmere sammen og optrådte ved givne lejligheder sådan, at de gik under betegnelsen »oppositionen«, og da denne gik betydelig forstærket ud af de stedfundne valg — omtrent halvdelen af de valgte — trak det op til uvejr. Ved et samlet bestyrelses- og tilsynsrådsmøde på Folkehjem udviklede H. P. Hanssen sit syn på den politiske stilling, særlig Nordslesvigs overfor Prøjsen, og den taktik, han anså som den rette for os, og som han ville følge. Han fordrede da af den efter den nye valg måde fremgåede og nu forsamlede repræsen-

tation, en tillidserklæring, hvis ordlyd han oplæste, men som var affattet som en så ubetinget tilslutning til hans opfattelse af de daværende forhold og hans stilling som Nordslesvigs folkerepræsentant, at flere måtte tage lidt afstand fra den. Desuden var der i hans program eller tillidserklæringen et udfald mod pressen og forslag om at lægge den ind under Vælgerforeningens højhedsret. Det værste var, at han fordrede en enstemmig tilslutning til programmet og dets ordlyd, hvis han fremdeles skulle røgte mandatet. Forhandlingerne blev overordentlig livlige og skarpe, og da Hanssen end ikke ville forandre eller tage en vis bestemt sætning i ordlyden tilbage, blev der adskillige nej-stemmer, så forsamlingen skiltes ad uden at opnå enighed.

Men der var noget i H. P. Hanssens lange udvikling af sit arbejde og sin deltagelse i kampen, som siden dengang ofte har stået for mig som utilbørligt, en forsøgt nedsættelse af redaktør Jens Jessens arbejde og fortjeneste i vor folkesag, som jeg fandt højst ufortjent og uværdig. Hanssen er en mand, der ikke har nødig at hæve sig selv på en andens bekostning. I talens løb fortalte han en del om sit levnedsløb, om sin tilbøjelighed helt fra ungdommen af til at måtte få lov og evne til at gøre en gerning i folkesagens tjeneste, om at samarbejde med vore andre folkerepræsentanter og lignende. Han omtalte Jens Jessens gerning temmelig usympatisk — det fik endda være, det vidste man forud — men for at ville godtgøre, hvor lidt Jessen i grunden delte og for-

stod befolkningens syn på, hvorledes og ved hvilke midler kampen skulle føres, fremdrog han Gustav Johannsens bedømmelse af Jessen, og kom derunder frem med en i Johannsens efterladenskaber fundet lap papir, eller om det var en af Johannsens brødre, der havde gemt denne lap, husker jeg ikke, men på dette papir stod blandt andet, at Jessen havde modarbejdet Vælgerforeningen, Skoleforeningen og meget andet, så han var slet ikke den mand, han gik for! Når man nu véd — og det vidste H. P. Hansen vistnok bedre end nogen anden — at Jessens modstand mod nævnte to foreninger gjaldt *måden*, de kom frem på, så var der for mig noget oprørende i at vide, at denne lap papirs vanærende beskyldninger mod Jessens minde skulle stå i »Den nord-slesvigske Vælgerforenings« forhandlingsprotokol og stå dér som et historisk minde om Jessens upatriotisme. Da jeg ikke selv har set det stå der, kan jeg ikke med absolut sikkerhed påstå, at det blev indført, men fra pålidelig side er der sagt, at det blev taget med. Det var min bestemte hensigt på det sidste møde, jeg skulle deltage i som tilsynsrådsmedlem, at bede om dets udslettelse af protokollen, men jeg kom ikke til dette møde, hvad der på en vis måde måske var heldigt. Det kunne let have foranlediget nye ubehageligheder. Hanssen fremdrog også sit nære og intime forhold til Gustav Johannsen og omtalte hans bedømmelse af Jessen og hans arbejde, men denne var ikke videre rosende eller anerkendende. Dette er utvivlsomt sandt, men man skal

være forsigtig med at tillægge slige udtalelser eller domme alt for stor betydning. Jeg har i mine samtaler med Johannsen hørt det modsatte af ham. I halvfjerdserne og firserne kom jeg ofte til Flensborg i handelsanliggender og besøgte da flittig Johannsen, så vi blev ret fortrolige. Johannsen havde sin mening og dom færdig om både døde og levende af vore foregangsmænd, og ingen af dem må tro om sig selv, at han gik ram forbi. »Hver har sin orm« — var gerne hans godmodige undskyldning for et eller andet, der helst skulle have været anderledes.

Jeg slap for tidligt Vælgerforeningens anliggender. Foran har jeg omtalt, at den ny valg måde blev vedtaget i 1907 og valgene efter denne i oktober samme år. Men allerede ved generalforsamlingen i 1909 viste det sig, at der måtte en ny forandring til. Efter lovene skulle bestyrelsen vælges af generalforsamlingen og ved den i Rødding, hvor den ene af dem skulle på omvalg — det var vistnok formanden — viste det sig umuligt at lære forsamlingens mening at kende, så der måtte skriftlig afstemning til, hvad forøvrigt loven udtrykkelig fordrer. Hvad dette betyder af arbejde ved en slig forsamling, kan bedre tænkes end beskrives, og at suspendere denne paragraf af lovene »for tilfældets skyld«, som mange forlangte, og så sætte den i kraft igen, har næppe været lovgivernes mening; forlanges skriftlig afstemning, må den foretages. Jeg indgik derfor senere

hen på eget ansvar med forslag om, at bestyrelsen herefter skulle vælges af tilsynsrådet og stedfortræderne i et derom samlet møde. Dette ændringsforslag afgav jeg personlig til Skrumsager som formand, der imidlertid anså det for et nyt angreb på den nu tilvejebragte ro og enighed efter de mange overståede storme, og måske ved siden af anså det for rettet mod hans formandsstilling. Jeg kunne forsikre ham om, at der ingen sådan ræv lå skjult bagved. Det var min velbegrundede overbevisning, at tilsynsrådet i sin store helhed ønskede formandskabet fremtidig bevaret hos ham, hvilket ad den foreslåede vej sikredes langt bedre, end når valget afhang af en generalforsamlings tilfældige stemning og lune. Forslaget blev godkendt ved et tilsynsrådsmøde i marts 1909 og vedtaget af generalforsamlingen samme sommer. Imidlertid var der kommet andre mangler frem i lovenes ordlyd, og det bestemtes da, at et udvalg skulle tage lovheftet under omarbejdelse for sluttelig at få et nyt færdigt lovhefte fremlagt til godkendelse. Dette udvalg blev sammensat af Skrumsager, Christensen og J. K. Smith, Haderslev, Fuglsang, Maugstrup og mig, som ved et møde på Højskolehjemmet i Haderslev blev enige om ordlyden, og lovene derefter vedtagne på først afholdte generalforsamling.

Da min funktionstid som tilsynsrådsmedlem udløb i 1909, nægtede jeg at modtage genvalg, og Gotthardsen blev valgt i mit sted.

Nordslesvigs Kreditforening

I de år, jeg sad i tilsynsrådet, blev den vigtige og indgribende kreditforeningssag besluttet og ført ud i livet. Sagen blev grundigt behandlet i flere møder, og blev med stor dygtighed fremstillet og røgtet af grosserer Jul. Nielsen i forening med to af vore bankdirektører, Hübbe fra Haderslev og Rossen fra Tønder. Der blev nedsat et udvalg på 15 medlemmer rundt omkring fra Nordslesvig, i hvilken Rossen og jeg kom ind for vesteregnsens område. Dette gav anledning til mange møder, ikke alene herude hos os, men også i Åbenrå og Haderslev. Det gjaldt jo om at få stemningen for sagen vakt også herude blandt den noget påholdende og snusfornuftige vestbefolkning, hvilket nogenlunde lykkedes. Her i Tønder amt blev der tegnet 58.000 M., hvoraf 4 offentlige kasser tegnede 13.500 M., resten af 76 enkelte mænd. At omtale denne sag nærmere, er overflødig, da den er godt kendt.

I Visby

Vi flyttede så fra Hedegård op i forsamlingshuset i foråret 1903. Det år, vi boede på Hedegård, var på en vis måde eller i en vis henseende vel det trangeste år for os i vor ægtestand, ikke sådan at forstå, at vi i fjerneste måde led savn eller manglede venlig og kærlig forståelse hos Kresten, Louise og bør-

nene, nej langtfra, men Elise savnede sin vante husmodergerning, et savn, som vistnok enhver forstandig kvinde, der i mindst 30 år har styret et hjem, vil indrømme er berettiget, i hvert fald tilgivelig. Så da hun igen kunne tage fat, selv blev den rådende og ansvarlige og skulle indrette vort nye hjem, et hjem, vi var fortrolige med blev det sidste jordiske, vi skulle leve sammen i, så vågnede hendes vante energi og tro til, at livet endnu havde en lykke i gem for os. Og vi levede lykkelige og glade her i forsamlingshuset. Vi var begge, og ikke mindst Elise, så stærkt med i alt, der kunne bidrage til, at folk holdtes vågne, at trangen til at samles og løfte i flok fik mere og mere fast tag i folk, at det liv og røre der, uden overdrivelse sagt, i stærk måde pulse-rede her gennem forsamlingshuset i forskellige retninger, fangede vor udelte interesse. Og jeg siger næppe for meget, når jeg tillægger Elises omfattende, i en vis forstand husmoderlige færd over for både høje og lave, en stor betydning for den almindelige tilslutning til møderne her, som vi alle var så glade ved. Hvad hun med glad sind kunne præstere af arbejde, for at alt var i orden og på rette plads, både oven og nede, så man gerne kom og befandt sig vel, er næsten utroligt, og som nu da det er forbi, vistnok ofte savnes. Hun har gjort en stor gerning for sammenholdet her. Hvis vort forsamlingshus' historie skulle skrives en gang, måtte hendes navn ikke glemmes; hvor jeg i spørgsmål kunne stå skarp og påstående over for andre, var hun gerne den

milde og mæglende. De mange pekuniære tilskud, som vi trods i grunden ringe evne ydede, var hun aldrig tilbageholdende med.

Vi fandt os godt tilrette her i Visby. Nogen særlig eller stor omgangskreds fandt vi ikke, og søgte heller ikke efter den. Vore gamle venner omkring på gårdene var os nok. Arbejde havde jeg fuldt op af, skriverier og regnskabsvæsen i rigt mål. Min, et par år førend vi flyttede fra Nørmark, begyndte deltagelse i de kommunale arbejder, blev øget. Som medlem af kommunerepræsentationen og som formand for sogneforstanderskabet tog jeg virksom del i sognets anliggender, men sognerådsforstanderskaber er nu skrumpet ind til alene at omfatte vejvæsenet. Fattig- og skolevæsen har kommuneforvaltningen annekteret, og rimeligvis går vejvæsenet engang samme vej.

1904 døde Elises broder Berend på Diakonisseanstalten i Flensborg. Hans formue deltes af hans tre søstre, resp. deres arvinger. Ved hjælp af Elises andel blev vor stilling i finansiell henseende betydelig bedre, gammel gæld blev betalt og vi beholdt et kontant overskud til støtte i fremtiden. For det honorar, jeg fik som testamentfuldbyrder, gjorde vi en fornøjelig rundrejse Jylland rundt, helt op til Skagen, og besøgte slægt og venner. Men — der kom trange tider igen. Allerede i 1905 fik vi vished om, at Elise bar på en svaghed af værste art, imod hvilken der efter kyndige lægers undersøgelser kun var lidet, for ikke at sige slet intet at gøre. Imidler-

tid mærkedes ret snart, at ondet ikke var af særlig ondartet karakter, og skønt vi ikke dyssede os i ro, men kendte faren, satte vi i barnlig tro vort håb til fremtiden. Tilsyneladende røvede ondet eller visheden om, at ondet var der, ikke Elises mod og utrættelige energi. I 1906 fejrede vi sammen med slægt og venner vort sølvbryllup, og i 1908 deltog vi i Breinholts og Annas guldbryllup i København. Men ved den tid blev det kendeligt, at svagheden eller ondet udviklede sig på en ængstelig måde, så vi i sommeren 1909 tog til Skodsborg sanatoriet, hvor Elise gennemgik en 6 ugers kur, som dog ikke bragte nogen kendelig bedring. Vinteren derefter var hun kendeligt svagere og mere afkræftet, men udførte desuagtet alle sine huslige sysler med en forbavsende udholdenhed og energi indtil den 12. april 1910, da hun under voldsomme smerter gik til sengs og sov hen den 17., men beholdt sine åndsevner usvækkede lige til dødsøjeblikket.

Hun var en trofast, hjertevarm kvinde og hustru!

Nedskrivningen er sluttet i efteråret 1912. Ved en mulig senere gennemlæsning kan der være et og andet dels at tilføje, dels at omtale noget udførligere.

TIDSTAVLE

Fra julen 1832 indtil 1835 i min fødeby Tønder.

Fra 1835 indtil 1846 i Ribe borgerskole.

Fra 1846 til i juli 1850 på toldkontoret i Ribe.

Fra juli 1850 til efterår 1850 hos Knudsen i Forballum.

Fra efterår 1850 til efterår 1851 på Trøjborg

Fra efterår 1851 til forår 1854 på Hedegård.

Sommeren 1854 hos Tesdorff på Falster.

Fra efterår 1854 til forår 1858 i Ribe hos min broder.

Fra forår 1858 til efterår 1866 på Hedegård og Visby Mølle.

Fra efterår 1866 tre måneder på Spøttrup.

Fra juletid 1866 til forår 1867 hos Breinholt på V. Vestergård.

Sommeren 1867 hos Lawaetz på Kalundborg Lade-gård.

Fra efterår 1867 til forår 1870 hos Breinholt.

Fra forår 1870 til efterår 1901 på Nørmark.

Fra efterår 1901 til forår 1902 på Hedegård.

Siden da i Visby.

NOTER OG HENVISNINGER

Side 7: Fr. Høybergs morfar, Jens Knudsen, der ejede Korsbrødre-gaard i Ribe, den nuværende Bispegaard, var broder til Kr. Lauridsen Knudsen, der også boede i Ribe, og hvis sønner var Knud Knudsen, 1806-66, gdr. i Forballum og ejer af Trøjborg, og præsten Jens Lassen Knudsen, 1819-86, fader til Jakob Knudsen.

Side 12: Den »Knudsen«, der omtales flere gange, er Knud Knudsen.

Side 14: Om Ribe i 1848, se: P. D. Stemann: »Ribe i April 1848« i: »Fra Ribe Amt«, IV, s. 1-39.

Side 21: Vilh. Godske Siemsen, 1808-82, var landinspektør, blev under Treårskrigen major og oberstløjtnant, senere amtsforvalter i Ebeltoft.

Side 23: Om affæren i Brøns, se bl. a. A. Linvald i: »Festskrift til H. P. Hanssen«, s. 134-63.

Side 24: Knud Knudsen var landstingsmand for 11. kreds, hvortil Enklaverne hørte, 1849-51. Kresten er Knud Knudsens søn, 1836-1922, den senere ejer af Visby Hedegård.

Side 27: Hans Aagesen (Oksen) er Knud Knudsens ældste søn (1831-1917). Forpagter og senere ejer af Trøjborg til 1906. Jens Lassen Jensen fra Ustrup ved Ulfborg var en fætter til Knud Knudsen. Efter at have boet i Hundebøl nogle år købte han gård i Ballum. Fader til digegreve Kristen Jensen. August Beck, 1808-85, var godsforvalter på Trøjborg, til Knud Knudsen købte gården. Har var derefter gårdejer i Visby. Landstingsmand for 11. kreds 1859-66, flyttede fra Visby 1872. En af de førende »Klosterpolitikere«.

Side 28: Cand. phil. Chr. Sigfred Ley var fra omkr. 1850 huslærer flere steder på Tønder-egnen.

- Om Trøjborg før nedrivningen, se: Sønderjysk Månedsskrift 1961, s. 133–152.
- Side 30:* Gdr. Niels Andersen (Hansen), 1803–79, fra Forballum var folketingsmand for Enklaverne 1853–55.
- Side 31:* Godsejer Edv. Tesdorph, 1817–89, boede selv på Ourupgaard, men ejede en hel række andre gårde, blandt dem Gedsergaard.
- Side 35:* Kammerherre Hans Chr. Riegels, 1793–1861, var ejer af Snoghøjgaard og indehaver af færgefarten over Lillebælt. Under Treårskrigen kommandant på Als.
- Side 43:* Kogsinspektør Hans Clemmensen Refslund, 1820–1902, var gift med Knud Knudsens datter Maren, kendt fra Kr. Kolds Historie.
F. F. Ulrik, 1818–1917, var fysikus i Tønder 1854–64.
C. A. Kiær, 1825–77, var borgmester i Tønder 1850–53 og derefter herredsfoged i Tønder og Højer herreder til 1864. Fra 1868 borgmester i Ribe.
- Side 45:* Ernst Sarauw, 1814–85, var fra 1857 herredsfoged i Visby-Lø-Møgeltønder herred. Fra 1867 var han amtsdommer, fra 1879 med bolig i Løgumkloster. Han var en af de få danske embedsmænd, der aflagde eden til Preussen, men det berøvede ham ikke hans popularitet hos befolkningen.
- Side 64:* Otto Lawaetz, 1829–1914, var født i Holsten, men kom som barn med sine forældre til Kolding-egnen. Han blev kendt mejerimand, forpagtede Kalundborg Ladegård i 1860 og købte den i 1887.
Th. R. Segelcke, 1831–1902, var foregangsmand inden for mejerivæsenet og docent ved Landbohøjskolen.
- Side 65:* N. B. Breinholt blev landstingsmand 1870 og var det til 1910.
- Side 74:* De fængslede sad i fæstningen Lötzen i Østpreussen, se bl. a.: C. A. Willemoes: Sønderjyder i Fængsel (1899).
- Side 79:* Hans Lassen aflagde først landdagseden efter Hans Krügers død.
- Side 81:* Det bekendte møde i Junggreens hjem i Åbenrå fandt sted søndag eftermiddag den 26. sept. 1880.

Side 91: Mødet i Kolding, hvor Udvalget for kristelig Virksomhed dannedes, holdtes i juni 1894.

Side 95: Fru Krüger var enke efter Hans Krügers broder, der var læge i Visby gennem en årrække.

Side 102: Salling er højskoleforstander S. H. Salling fra Lustrup ved Ribe.

Side 103: Om mødet i Tønder 1898 og dets følger, se Thv. Petersen: Fra Als til Tønder, s. 43 ff.

Side 114: Om Tønder Landmandsbank, se »Tønder Landmandsbank 1901-51«.

Side 121: H. P. Hanssens fremstilling af denne sag findes i »Et Tilbageblik« III, s. 22-25.

- Nr. 14. N. Black Hansen: ÅBENRÅ ANNALER, 1524, 1584–1694. 4,00 kr. (8,00).
- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: KNIPLINGSKRÆMMER JENS WULFFS DAGBOG. Udsolgt.
- Nr. 16. A. Svensson: REDAKTØR J. JESSEN, FLENSBOG AVIS. I udsolgt, II 10,00 kr. (20,00), III 15,00 kr. (30,00).
- Nr. 17. H. V. Gregersen: NIELS HELDVAD. En biografi. 8,00 kr. (16,00).
- Nr. 18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: KAPTAJN HANS BRUHNS ERINDRINGER. Udsolgt.
- Nr. 19. Asger Nyholm: NATIONALE OG RELIGIØSE BRYDNINGER I TØNDER PÅ SPROGRESKRIPTERNES TID. Indbundet 12,00 kr. (24,00).
- Nr. 20. Knud Kretzschmer: DEN SØNDERJYDSKE FOND. Indbundet 8,00 kr. (16,00).
- Nr. 21. H. V. Gregersen: GOTISKE SKRIFTPRØVER FRA SØNDERJYSKE ARKIVALIER. 8,00 kr. (16,00).
- Nr. 22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: BORMESTRE, RÅDMÆND, BYFOGDER OG BYSKRIVERE I FLENSBOG 1550–1848. Indbundet 6,00 kr. (12,00).
- Nr. 23. G. Japsen: DEN NATIONALE UDVIKLING I ÅBENRÅ 1800–1850. Indbundet 15,00 kr. (30,00).
- Nr. 24. Sigurd Schoubye: GULDSMEDEHÅNDVÆRKET I TØNDER OG PÅ TØNDER-EGNEN 1550–1900. Udsolgt.
- Nr. 25. ÅBENRÅ BYS HISTORIE I. Under redaktion af J. Hvidtfeldt og P. Kr. Iversen. Indbundet 16,50 kr. (33,00).
- Nr. 26. Harald Jørgensen: TO UNGDOMSVENNER. H. P. HANSEN. H. V. CLAUSEN. EN BREVVEKSLING. Indbundet 15,00 kr. (30,00).
- Nr. 27. H. Hejselbjerg Paulsen: SØNDERJYDSK PSALMESANG 1717–1740. Indbundet 22,00 kr. (44,00).
- Nr. 28. H. V. Gregersen: DEN LÜNEBURGSKE SALTOKTROI. ET BIDRAG TIL SALTHANDELENS HISTORIE I HERTUGDØMMET SLESVIG. Indbundet 17,00 kr. (34,00).

- Nr. 29. Johan Hvidtfeldt: KAMPEN OM OPHÆVELSEN AF LIVEGENSKABET I SLESVIG OG HOLSTEN 1795-1805. Indb. 25,00 kr. (50,00).
- Nr. 30. TØNDER SEMINARIE-STAT 1788-1963. Udarb. af Jens Lampe under medvirken af A. Nyholm og Erik Larsen. Indb. 25,00 kr. (50,00).
- Nr. 31. Peder H. Smidt: HVERDAG OG FEST. Vestslesvigske Mindr. Udsolgt.
- Nr. 32. JACOB FABRICIUS DEN YNGRES OPTEGNELSER. Tekst, oversættelse og noter v. A. Andersen. Indb. 30,00 kr. (60,00).

*

FESTSKRIFT TIL H. P. HANSEN. 15,00 kr. (30,00).

SØNDERJYLLAND - *Historisk Billedbog*. Tiden indtil 1864 v. Jørgen Paulsen og Poul Kürstein. Indb. 15,00 kr. (30,00), i særlig indbinding 22,00 kr. (i classesæt på 15 eksp. for i alt 300,00 kr.).

*

I Historisk Samfund for Sønderjyllands serie af små, populære levnedsskildringer er udkommet:

- Marie Boesen: AGNES SMIDT FRA LUNDSMARK. Træk af en livshistorie. Udsolgt.
- Hans Hansen: FRA TIDLIG VÅR TIL EFTERÅR. I sønderjysk landbrugs tjeneste. 5,00 kr. (10,00).
- Morten Kamphövener: SKRUMSAGER. En sønderjysk fører. 5,00 kr. (10,00).
- Johan Meyer: DET GAMLE FRØSLEV. Indbundet 5,00 kr. (10,00).
- Th. Kaufmann: MINDER OG TANKER. Erindringer fra grænselandet. Indbundet 5,50 kr. (11,00).
- Frederik Høyberg: GENNEM 80 ÅR. Indbundet 5,50 kr. (11,00).

De to serier redigeres af et udvalg bestående af generalkonsul, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, seminarielæktor H. V. Gregersen, Haderslev, rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, København, landsarkivar P. Kr. Iversen, Åbenrå, og forstander Hans Lund, Tandrupgård, Ribe. Redaktionssekretær er H. V. Gregersen, Dronning Alexandrinesvej 2, Haderslev. Tlf. (045) 2 20 83.

Medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland kan bestille skrifterne ved henvendelse til Landsarkivet, Åbenrå. Ikke-medlemmer kan købe dem i boghandelen til de i parentes angivne priser.